

Mezinárodní politika

ROČNÍK XXXIII

2/2009

CENA 49 Kč

**Čínská recese
a její důsledky**

**O ekonomické krizi s viceguvernérem
České národní banky Miroslavem Singerem**

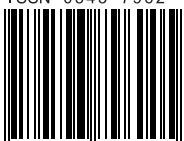
**Co ukázal konflikt
v Gaze?**

**Rusko a krize.
Potápí se ostrov?**

**Globální finanční
krize a koncepty
jejího řešení
v Evropě
a Spojených státech
amerických**

**Transformace
finanční krize
v globální
hospodářský
útlum**

ISSN 0543-7962

9 770543 796005

ÚSTAV
MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
PRAHA

INSTITUTE
OF INTERNATIONAL RELATIONS
PRAGUE

Světozor • 1

Globální, finanční a ještě k tomu krize | -zz- • 3

GLOBÁLNÍ FINANČNÍ KRIZE

Jiří Fárek | Transformace finanční krize v globální hospodářský útlum: poučení, výzvy a geopolitické souvislosti • 4

Petr Zahradník | Globální finanční krize a koncepty jejího řešení v Evropě a Spojených státech Amerických • 7

Karel Svoboda | Rusko a krize. Potápí se ostrov? • 10

Petr Klíma | Vliv finanční a hospodářské krize a propadu světových cen ropy na ekonomiky Brazílie a Venezuely • 12

Pavel Kohout | Čínská recese a její důsledky • 15

Miroslav Singer | „Nejpříznivější desetiletí z hlediska mezinárodního ekonomického vývoje máme za sebou“ • 16

DVA POHLEDY

Miroslav Ševčík, Jan Mládek | Světová ekonomická krize a Evropská unie • 19

ZEMĚMI SVĚTA

Filip Šisler | Rumunské parlamentní volby 2008: vítězství, nebo prohra levice? • 20

Jan Záhořík | Politické turbulence v Jižní Africe aneb Kdo je kdo • 23

Miroslav Jurásek | Kuba včera a dnes • 26

KONFLIKT V GAZE

Irena Kalhousová | Co ukázal konflikt v Gaze? • 28

Pavel Barša | Izraelská akce v Gaze a my • 31

ČESKÉ PŘEDSEDNICTVÍ EVROPSKÉ UNII

Petr Druhlák | Entropa – český pohled na Evropskou unii • 33

VOLNÁ TRIBUNA

Jana Kozubková | Mezinárodní politika očima současných výtvarníků • 36

Pavel Kopecký | Huntington žil, žije a bude žít • 38

POSLEDNÍ STRANA**Foto na titulní straně**

Zdroj: David Gray, Globe Media/Reuters

Tiráž

Ročník XXXIII • Vydává: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i. • **Šéfredaktor:** Robert Schuster • **Úvodníky, komentáře:** Zdeněk Zbořil • **Odpovědná redaktorka:** Milena Strejčková • **Sekretářka redakce:** Irena Krejčová • **Grafický návrh:** Jakub Tayari • **Distribuce:** Dagmar Červinková • **Redakční rada:** Veronika Bilková (předsedkyně), Vojtěch Belling, Miloš Calda, Martin Ehl, Jiří Fárek, Václav Hubinger, Kai-Olaf Lang, Kristina Larischová, Pavel Máša, Jaroslav Olša jr., Miloš Pojar, Pavel Pšeja, Michael Romancov, Jiří Schneider, Jiří Štěpanovský, Filip Tesař, Tomáš Veselý, Zdeněk Zbořil • **Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.**

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1 • **telefon** 251 108 107 • **fax** 251 108 222 • **e-mailová adresa** umvedo@iir.cz • **Objednávky a předplatné přijímá** administrace redakce. Vychází měsíčně. **Cena výtisku** 49 Kč. **Předplatné na rok činí** 490 Kč, ve Slovenské republice 29,28 €. **Registrováno** MK ČR E 5210.

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Jeřábková 1302, 263 01 Dobruška. **Rozšiřuje** redakce a další distributoři v drobném prodeji. **Ve Slovenské republice rozšiřuje** L.K. Permanent, s.r.o. P.P.4., 834 14 Bratislava 34 • **telefon** +421 244 453 711 • **fax** +421 244 373 311 • **e-mailová adresa** Herslova@lkpermanen.sk • **www.predplatne.cz**. **Informace o MP a ediční činnosti ÚMV** na www.iir.cz • Podávání tiskoviny povoleno SsRP Banská Bystrica č.j. Opč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996. **ISSN** 0543-7962 • **INDEX** 46911

Leden 2009

Světozor

1. Slovensko se stalo šestnáctým členem eurozóny.
1. Gazprom zastavil dodávky plynu Ukrajině.
3. Srílanská armáda oznámila, že vstoupila do Kilinočči, považovaného za hlavní sídlo Tygrů osvobození tamílského flámu.
3. Izraelské jednotky překročily hranice pásma Gazy s cílem zamezit Hamásu vystřelování raket.
4. Do Egypta přijela delegace EU v čele s českým ministrem zahraničí Karlem Schwarzenbergem, aby tu jednala o příměří mezi Izraelem a pásmem Gazy. Za stejným účelem přiletěl do Egypta francouzský prezident Nicolas Sarkozy.
4. USA vetovaly v Radě bezpečnosti rezoluci vybízející obě strany konfliktu na Blízkém východě k příměří.
5. Delegace EU a francouzský prezident Sarkozy jednali na Západním břehu Jordánu s prezidentem Mahmúdem Abbásem. Izrael údajně odmítl návrh EU na umístění pozorovatelů v Gaze. Žádné z misí se nepodařilo příměří vyjednat.
6. Slovensko vyhlásilo kvůli přerušení dodávek plynu nouzový stav.
7. Gazprom zastavil dodávky plynu do Evropy. Důvodem jsou spory s Ukrajinou o ceně plynu a podezření, že si Ukrajinci berou plyn určený pro Evropu.
7. Izrael a Hamás vyslovily souhlas s tříhodinovým zastavením palby, aby se umožnila humanitární pomoc.
9. Ukrajina vyslovila souhlas s pozorovací misí na důležitých místech toku plynu.
9. Izrael i Hamás odmítly rezoluci RB OSN k okamžitému zastavení palby.
11. Ruský prezident Dmitrij Medveděv odmítl podepsat dohodu s Ukrajinou, protože na dokumentu byl rukou psaný dodatek, že dohoda platí jen s ukrajinskou deklarací.
11. Bylo zveřejněno, že USA v loňském roce odmítly podporovat Izrael v jeho úmyslu napadnout Írán.
12. Rusko a Ukrajina podepsaly novou dohodu o dodávkách plynu do Evropy a jejich monitorování. Na vyjednání dohody měla velkou zásluhu kyvadlová diplomacie českého premiéra Mirka Topolánka.
14. Irák požádal o přístup k Úmluvě o zákazu výzkumu, vývoje, výroby, skladování a použití chemických zbraní.
15. Severokorejský vůdce Kim Čong-il si údajně vybral za svého nástupce svého nejmladšího syna Kim Čong-wua (25).

- 16.** Agentura ITAR-TASS informovala, že Rusko hodlá během několika let vybudovat své námořní základny v Libyi, Jemenu a Sýrii.
- 16.** Izraelská ministryně zahraničí Cipi Livniová a její americká kolegyně Condoleezza Riceová podepsaly ve Washingtonu ujednání týkající se možnosti zastavit pašování zbraní z Egypta do pásma Gazy.
- 16.** KLDŘ oznámila, že nedovolí kontrolu svých jaderných zbraní.
- 17.** Rusko a Ukrajina se dohodly na dodávkách plynu. Ukrajina bude za plyn platit tržní cenu, po dobu jednoho roku však bude mít dvacetiprocentní slevu. Prezident Juščenko požadoval vyšší tranzitní poplatky.
- 18.** V Šarm aš-Šajchu se konal summit k situaci v pásmu Gazy za přítomnosti prezidentů Sarkozyho, španělského premiéra Zapatera, palestinského prezidenta Abbáse, generálního tajemníka OSN Pan Ki-muna a premiéra Topolánka za EU.
- 18.** Izrael začal stahovat své vojáky z pásma Gazy. Akce byla ukončena 20. ledna. Škody na infrastruktuře v Gaze se odhadují na 476 milionů dolarů. Zahynulo přes 1300 Palestinců, z toho více než 700 civilistů, deset izraelských vojáků a tři civilisté.
- 18.** V zemských volbách v Hesensku vyhrála CDU s 37 procenty hlasů.
- 19.** Ruský premiér Vladimir Putin dal příkaz ke spuštění plynu do Evropy.
- 20.** V Bruselu se konala schůzka ministrů financí EU. Český ministr financí Miroslav Kalousek předložil plán na snižování rozpočtových schodků jako součásti řešení hospodářské krize.
- 20.** Barack Obama složil ve Washingtonu přísahu prezidenta USA (pro formální chyby ji příští den opakoval).
- 21.** Prezident USA Barack Obama dal příkaz k zastavení procesů s vězni na Guantánamu.
- 22.** Prezident Barack Obama nařídil, aby Guantánamo bylo do roka zavřeno. Prikázal dále CIA, aby uzavřela poslední tajné věznice, zakázal používat tvrdé metody při výslechu teroristů.
- 23.** Rusko nabídlo Američanům pomoc a spolupráci v Afghánistánu.
- 24.** Referendum o nové ústavě v Bolívii schválilo 62 procent voličů. Nová ústava umožňuje další volební období prezidenta, zvyšuje úlohu státu při kontrole přírodních zdrojů, ruší katolickou víru jako státní náboženství a posiluje práva domorodého obyvatelstva.
- 26.** Novým slovenským ministrem zahraničí byl jmenován diplomat Miroslav Lajčák.
- 26.** Íránská opoziční skupina Islámští mudžáhidové byla vyškrtána ze seznamu teroristických organizací EU.
- 26.** NATO sdělilo, že v nejbližších týdnech obnoví kontakty s Ruskem na nejvyšší úrovni, které byly přerušeny po loňském konfliktu s Gruzii.
- 26.** Mezinárodní trestní soud v Haagu zahájil svůj první proces. Souzen je vůdce konžských povstalců Thama Lubang za to, že do svých milic verboval děti mladší 15 let.
- 26.** Nová americká velvyslankyně USA při OSN Susan Riceová prohlásila, že její vláda považuje íránský jaderný program za vrcholnou prioritu a že bude usilovat o přímá jednání s Teheránem.
- 26.** Gazprom oznámil, že se chce se svými evropskými partnery dohodnout mimosoudně o náhradě za zastavení dodávek plynu. Sám utrpěl škodu 2 mld. dolarů.
- 26.** Srilanská vláda oznámila, že její jednotky v posledních týdnech uzavřely povstalce na malém území v džungli na severu země.
- 26.** Islandský premiér Geir Haarde podal demisi své vlády, kterou prezident přijal. Důvodem je skutečnost, že sociální demokraté vypověděli spolupráci s premiérovou Stranou nezávislosti. Sestavením vlády pověřil sociální demokratku Johannu Sigurdardóttirovou. Povede vládu do květnových voleb.
- 28.** Americký prezident Barack Obama dal najevo, že hodlá proti afghánskému prezidentu Hamíru Karzáimu postupovat rozhodněji. Bude klást větší důraz na vojenské akce než na obnovu země.
- 29.** USA signalizovaly, že si i pod novým prezidentem Obamou ponechávají vůči Íránu všechny možnosti použití vojenské síly.
- 29.** Americká Sněmovna reprezentantů schválila pomoc přes 800 mld. dolarů na pomoc americkému hospodářství.
- 29.** Francii ochromila rozsáhlá stávka. Protestovala proti tomu, že vláda poskytuje finanční podporu těm podnikům a finančním institucím, které hospodářskou krizí vyvolaly.
- 30.** Podle premiéra Mirka Topolánka se vrcholná schůzka EU-Čína uskuteční v květnu v Praze.
- 30.** Kubánský prezident Raúl Castro při návštěvě Moskvy uzavřel řadu dohod, které mají prohloubit rusko-kubánské vztahy. Rusko poskytne Kubě 25 000 tun obilí jako nevratnou humanitární pomoc. Kuba dostane úvěr ve výši 4,5 milionu dolarů na dovoz ruských výrobků.
- 30.** Zimbabwská opozice se rozhodla vytvořit společnou vládu se stranou prezidenta Roberta Mugabeho. Vůdce opozice Tsvangirai se má stát premiérem.
- 30.** Gruzinský premiér Grigol Mgaloblišvili po třech měsících ve funkci podal ze zdravotních důvodů demisi.
- 30.** Organizace Baskicko a jeho svoboda k 50. výročí svého založení prohlásila, že chce bojovat za nezávislost Baskicka všemi prostředky.
- 30.** Předsedou celostátního výboru Republikánské strany USA se stal Afroameričan Michael Steele, bývalý zástupce marylandského guvernéra.
- 31.** Volby do místní samosprávy v Iráku. Proběhly v poměrném klidu. Účastnilo se 51 procento voličů.

Česko a svět

- 1.** Česko se ujalo předsednictví Evropské unie.
- 5.** Český ministr zahraničí Karel Schwarzenberg se svým švédským a francouzským kolegou odletěli do Egypta, Jordánska a Izraele jednat o eskalující krizi v pásmu Gazy. Schwarzenberg označil za původce krize Hamás, ale připustil, že reakce Izraele je diskutabilní. Delegace nepřispěla k řešení konfliktu.
- 6.** Premiér Mirek Topolánek představil v Bruselu tři hlavní oblasti, na které se Česká republika při svém předsednictví EU zaměří: ekonomická krize. Energetika a spolupráce EU se státy na východě.
- 6.** Do České republiky došlo jen 75 procent dodávek plynu.
- 7.** V Praze se konal slavnostní večer k zahájení českého předsednictví EU. Prezident Václav Klaus se neúčastnil.
- 7.** Premiér Topolánek jednal telefonicky s premiérem Putinem o přerušení dodávek plynu. V Kyjevě a v Berlíně jednala o dodávkách plynu delegace vedená ministrem průmyslu Martinem Římanem.
- 9.–10.** Premiér Mirek Topolánek se svou kyvadlovou diplomacií angažoval mezi Moskvou a Kyjevem pro obnovení dodávek plynu do Evropy.
- 18.** Slovensku začal proudit plyn z Česka jako výpomoc.
- 21.** Český ministr zahraničí Karel Schwarzenberg prohlásil, že by uvítal, kdyby se Rusko smysluplně zapojilo do projektu amerického protiraketového deštníku v Evropě.
- 22.** Podle INTER-TASSU přijal premiér Vladimir Putin pozvání Mirka Topolánka k návštěvě České republiky.
- 30.** Konference o zajištění energetické bezpečnosti zemí EU v Ostravě konstatovala, že cílem další spolupráce členským zemí by mělo být vytvoření jednotné evropské přenosové sítě.
- 31.** Prezident Václav Klaus na Světovém ekonomickém fóru v Davosu opět popřel oteplování Země. Postavil se proti regulaci trhu.

Globální, finanční a ještě k tomu krize

Kdyby se soutěžilo o nejpoptávanější téma mezinárodněpolitických komentářů v roce 2008, jistě by se dalo odkázat na tři klíčová slova *globální – finanční – krize*. A také se nezmýlíme, když napíšeme, že tomu tak bude i v celém roce následujícím.

Zda ve skutečnosti jde o něco globálního, musíme se proto ptát také jinde, na celém globu, nikoli pouze u Financial Times, Le Monde Diplomatique, Corriere de la Sera nebo Die Welt a jejich zázemí, které jim dodává své, doufejme, že pravdivé, informace. Možná, že ve finančních centrech BRIC (Brazílie, Ruska, Indie a Číny) se mluví jinak, *globální* se tam považuje za *národní* nebo alespoň *regionální* a slovo *krize* se spojuje častěji se jménem nějakého státu.

Žijeme sice v době, kdy stačí něco ukazovat, předvádět nebo o tom jen mluvit, aby se simulace reality stala realitou. Ale přece jen nevěděni v situaci popisované tak emocemi přeplněnými metaforami a ilustrované ustaranými tvářemi bankéřů a ministrů financí vzbuzuje obavy i zájem, zda tomu tak je, nebo není. Realitou sice jsou odhady výkonnosti té které ekonomiky, ale na makroekonomická data se nedá fyzicky dosáhnout.

Navíc jde také o úhel pohledu, který mají jiný ti, kteří se náhle dozvěděli, že špatně pracují a prodávají (je lhostejné, zda sklo nebo bankovní produkty). Jiný mají prominenti finančního světového systému, kteří se v současné době dohadují se svým státem, do této chvíle podceňovaným, kolik dolarů nebo eur mu tato instituce poskytne z peněz daňových poplatníků, protože těch je stále ještě více než klientů jednotlivých bank.

Je tu ovšem ještě jeden problém. Úplné nebo částečné zestátnění banky nebo zakoupení státu bankou není totiž ničím jiným než převzetím odpovědnosti za červené saldo bankovních

účtů. A protože stát je nejhorším hospodářem, připomínáme zde s trochou ironie poučku, kterou si neustále opakujeme od odpoutání se od centrálního plánování, že stát se musí spolehnout na rozhodovací procesy, jež nejlépe ovládají ti, kteří úpadek svých podniků nebo států zavinili. Stal-li se tento problém skutečně globálním, pak se roztáčí spirála příčin a následků, o které už nevíme, kde je její počátek, kam míří a kde může skončit.

Za takové situace pak ztrácejí svou suverenitu i představitelé mezinárodních i národních finančních institucí a v jejich slovníku se objevují bezobsažná odjinud vypůjčená slova – jako *nedůvěra*, *poučení* a dnes nejfrekventovanější *výzva*.

Politici analytici a komentátoři jsou v situaci obtížnější. Nemohou si dovolit přijmout žurnalistickou axiomatizaci a musejí začít od slov a pojmů, jejich verifikace a hledání kontextů. Hned jenom adjektivum *globální*, které dnes vnímáme spíše v souvislosti se slovem globalizace a které se vloudilo do politologické terminologie teprve nedávno, ale vžilo se, dává dnes rozhršení mnohým za odmítnutý filosofický pohled na mezinárodní politiku.

Také druhé adjektivum – *finanční* – se zdá být srozumitelné. Jde o něco, co souvisí s penězi, s peněžními vztahy, s kapitálem a jeho pohybem, ale na druhé straně i s oligarchií a s těmi, kterým je vstup do finanční elity uzavřen.

Konečně nejvážnějším pojmem, kterému jsou oba přívlastky zde přisouzeny, je *krize*, jeden z nejstarších politicko-filosofických pojmů, se kterými se v Evropě potýkáme už nejméně od dob Aristotelových. Právě od dob, která dala vzniknout starořeckému dramatu, víme, že krize je rozhodující chvíle ve vývoji, obrat ve vývoji, nebo i vrcholný stav nějaké činnosti. Krize je směřování k vyvrcholení, zlom ve vývoji.

Marxisté to s ní mají jednodušší. Je pro ně obdobím *zostřování rozporů kapitalismu* a jeho typickým cyklicky se opakujícím jevem. Ten poznáváme podle omezování výroby, poklesu zaměstnanosti, snižování mezd a likvidace podniků.

K tomu ovšem v současné době dochází také, ale zda v globálu a zda se to týká celého světa financí, už není tak úplně jasné. Každá krize totiž může být nazírána jako *cesta změny*, jako cesta sice s neznámým koncem, ale žádoucí a proměňující strukturu nejen ekonomických, ale i sociálních vztahů.

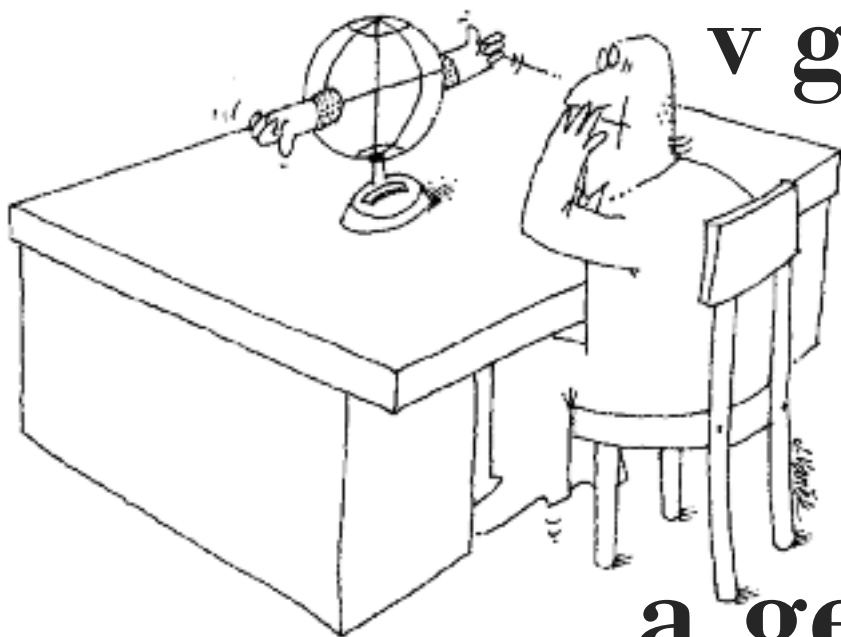
Prohlédneme-li si standardní vyhledávač, najdeme pod klíčovými slovy *globální – finanční – krize* jen v anglické verzi téměř pět milionů odkazů. Znásobíme-li toto číslo tituly denního tisku a TV zpravodajství a představíme-li si možný počet analýz i komentářů pro nejvyšší představitele jen ekonomicky nejsilnějších zemí světa, přijde nám snadné konstatovat, že je tu doba, kdy bude lepší méně číst a více přemýšlet. Například, zda a jak spojovat slovo *krize* s jiným přízračným slovem *recese*, zda znovu objevovat vztah *globálního* a *národního*, zda *finanční* neznamená dnes jen *bankovní* a zda celá *mediální přehřátost* není omylem, který finanční krizi spoluvytváří.

I proto a přesto jsme se rozhodli věnovat toto číslo porovnání možností řešení globální finanční krize ve Spojených státech a v Evropské unii, pohledu na geopolitické souvislosti problému a jeho řešení a konečně i zastavení se u konkrétního příkladu vztahu globální finanční krize a jejich důsledků v Ruské federaci. Snad čtenáře Mezinárodní politiky přesvědčíme, že nám jde o adekvátní pozornost a že se nechceme podílet na vytváření nějaké nové, mediálně simulované skutečnosti.

-ZZ-

Transformace finanční krize v globální hospodářský útlum: poučení, výzvy a geopolitické souvislosti

Jiří Fárek

Finanční krize let 2007–2008 se dnes přetváří do vleklé recese hospodářské a zorné pole ekonomů se od rozpoznávání příčin svízelných obtíží v bankovníctví posouvá k návodům nápravných opatření a k novým výzvám pro globalizované světové hospodářství. Důvody poruch a zhoubného bujení ve finančním systému byly již tématem mnoha analýz se značnou dávkou názorové shody. Stručně lze připomenout jejich spouštěcí mechanismus a výchozí projevy v bankovním sektoru, nejprve ve Spojených státech a posléze i v evropských zemích.

Výchozí příčinou zjevně byly uměle podněcované hypoteční úvěry ve Spojených státech i zájemcům s nevalnou schopností půjčky splácet. S jistou dávkou zjednodušení lze říci, že ve Spojených státech, ale i v Evropě se „žilo nad poměry“ a dělaly se dluhy. Podíl celkového zadlužení v USA, soukromého i veřejného, na HDP se od 80. let do poloviny roku 2008 zvětšil více než dvojnásobně (ze 155 na 356 procent) a ekonomika zažívala spotřebitelský a nemovitostní boom s nadouváním cen, úvěrů i optimismu investorů. Doprovodným jevem byl souběh politiky levných peněz s nebyvalým rozmnožováním sofistikovaných a stále méně srozumitelných finančních nástrojů. Výsledná směsice špatných hypoték, záplavy obchodova-

ných cenných papírů zamlženého obsahu a technických zkratk byla stále méně průhledná a začala žít svým vlastním životem.

Obchodování na finančním trhu nacházelo bezpočet investičních příležitostí a lákavé přísliby premii a výnosů, založené na víře, že finanční produkty jsou solidně jištěné a věrohodné. Tato důvěra byla podporována hodnocením jejich bonity ze strany ratingových agentur a vírou, že mezinárodní propojení kapitálových trhů spolu s explozí tzv. sekuritizovaných aktiv umožňují dostatečné rozložení různých aspektů a komponent rizika mezi množství investorů z různých částí světa.

Významným faktorem finanční krize byla dlouhodobá globální nerovnováha mezi sklonem ke spoření a k investování

mezi zeměmi, a zejména setrvalé vnější deficity Spojených států. Rozdíl mezi mírou investic a vnitřních úspor pak musel být financován ze snadno dostupných zdrojů přebytkových ekonomik, především exportně úspěšných, jako Čína a země vyvážející ropu. Pro ně bylo příznačné udržování vysoce kompetitivních měnových kurzů a disproportčně masivní hromadění dolarově denominovaných aktiv. Suma rezerv rozvojového světa v zahraničních měnách v roce 2008 přesáhla čtyři biliony USD, což pomáhalo financovat úvěry ve Spojených státech i v Evropě a usnadňovalo udržování nízkých úroků a nákupní rozmach spotřebitelů. Poukázat lze i na silnou investiční aktivitu řady evropských bank v oblasti tzv. toxických finančních instrumentů, která rovněž při-

spívala k nafukování finanční „bubliny“ ve světovém hospodářství.

Nadbytek úspor při mírné inflaci, nízkých úrocích a expanzi přeshraničních kapitálových operací tlačil na pokles ziskových

marží a podněcoval investory k hledání potenciálních výnosů a k nákupům rizikovějších aktiv. Postupem doby (zhruba od poloviny roku 2007) narůstaly problémy se splácením úvěrů a nakonec se spustila řetězová reakce pádu cen nemovitostí, zhoršování kvality bankovních bilancí, zbavování se akcií a uchylování se k držbě spíše peněžních hodnot. Nedostatečná likvidita či ne-

solventnost bank vyústila v celkový útlum mezibankovního půjčování na peněžním trhu (*credit crunch*), moderní finanční nástroje přestaly být široce obchodovatelné a spontánní optimismus účastníků finančního trhu byl vystřídán nakažlivým strachem a chmurným pesimismem.

Logickými výsledky byly poklesy rezidenčního trhu, finančních aktiv, burzovních indexů a úpadkové potíže investičních bank ve Spojených státech. Následovaly ztráty řady finančních a bankovních

institucí v Evropě a přerůstání finanční krize ve druhé polovině roku 2008 do předzvěstí hlubší recese s obavou globálního propadu ekonomické výkonnosti v roce 2009, případně i 2010. Výmluvným

kat pozornosti a vyhýbat se kontrolám. Ve finanční sféře je hranice mezi racionálním úsudkem nebo zdravým rozumem a hazardem dosti rozvolněná, a jak se ukázalo, i snadno překročitelná. Výskytu po-

ruch, jakož i lidských nálad typu euforie, paniky, strachu, chamtivosti apod., se zřejmě zcela zabránit nedá, a o to více je důležité alespoň rozpoznávat jejich ohniska a souvislosti a tlumit devastující dopady.

Za třetí, soustředěnější pozornost je účelné věnovat transparentnosti, adekvátnosti i korektnosti bankovních bilancí, jakož i pravidel auditorských, ratingových a účetních. Hodně byla v uply-

nulých dvou letech nahlodána důvěra ve spolehlivost závěrů ratingových agentur a správnost jejich hodnocení rizik nových finančních instrumentů. Rovněž v účetnictví zbývalo dost prostoru pro „kreativní“ úpravy a možnost manipulace s údaji, ať již jde o způsoby oceňování hmotných i nehmotných aktiv, sestavování konsolidovaných výkazů, přístupy k evidenci mimobankovního financování, derivátů, opcí na akcie apod.

Za čtvrté, zjevná prvopočáteční nejistota až bezradnost regulačních orgánů zemí postižených krizovými propady při uplatňování systémově konzistentních a mezinárodně koordinovaných ozdravných kroků odhalila značné rezervy, respektive úzká místa. Ukázala se nepřipravenost stávajících legislativních pravidel či rámců na možnost úpadků finančních, zejména nebankovních institucí, nedokonalost řízení rizik a finanční regulace, a zejména pak mezery v uplatňování mezinárodně koordinovaného postupu či globální makroekonomické spolupráce v této oblasti.

Při sílící globální propojenosti světového hospodářství, ale i vzájemné závislosti zemí, se do nového světla a potřebnosti dostává i otázka mezinárodně propojené a koordinované regulace finanční sféry.

svědectvím jsou kritické potíže mnoha výrobních firem, jakož i záchranné pásy těm největším, například v automobilovém průmyslu.

Některé poznatky a poučení

Na základě dosavadního vývoje finanční krize lze formulovat některá „staronová“, ale i novější poučení či úvahy.

Za prvé, potenciálním zdrojem bublinového výbuchu a finanční nestability je hlavně bankovní sektor, v němž probíhá stálá přeměna převážně krátkodobých vkladů (pasiv) v dlouhodobější úvěry (aktiva). V tom spočívá odjakživa zranitelnost, kterou nemohly trvale odstranit sebedokonalejší formy sekuritizace aktiv, košatosti komplexních bankovních derivátů a nových finančních technik i nástrojů. Riziko úvěrového zamrznutí a neochoty bank půjčovat peníze prostě nevymizelo.

Za druhé, účastníci finančního trhu, včetně bank, si zpravidla udržují předstih či náskok před orgány regulačního dohledu a pro dostatečně motivované manažery nebývá neřešitelným problémem uni-

Zdroje

- Roubini, N.: How to avoid the horrors of „stag-deflation“. Financial Times, December 3, 2008, s. 11
- Ferguson, N.: The age of obligation. Financial Times, December 19, 2008, s. 7
- The FT Year in Finance. Financial Times Special Report, December 16, 2008
- A short history of modern finance. The Economist, October 18th, 2008, s. 75–77

Za páté, průběh finanční krize vyvrátil případné pochybnosti o síle a vlivu národních států v dnešním globalizovaném a integrujícím se světě. Na jednotlivých vládách spočinulo nezastupitelné břemeno ozdravování bank a vhánění dodatečné likvidity do svých ekonomik a je zřejmé, že ani Evropská unie, ani samotná globalizace neodsunuly národní státy do pozadí. Samotná krize spíše jejich postavení zvýraznila.

Vstup do roku 2009 je nebyvale poznamenán ekonomickými starostmi a výzvami, z nichž nejsložitější je zřejmě minimalizace rozsahu nevyhnutelného hospodářského útlumu a návrat ekonomik na růstovou trajektorii. S tím pak souvisí potřeba ozdravení finančních institucí, snížení břemene všudypřítomných dluhů, odklonění globální poptávky od dříve deficitních k tradičně přebytkovým, respektive věřitelským zemím a v neposlední řadě obnovování tradic hospodárnosti, jakož i atmosféry důvěry ve správnost uplatňovaných politik. Logickou otázkou je jejich výběr, řazení či kombinace. K tomu alespoň následující poznámky.

Pro diskusi o vhodnosti využití těch či oněch hospodářskopolitických nástrojů k nápravě je příznačný odklon od dříve dosti ortodoxního vnímání priority monetárních přístupů k pružnějšímu posuzování možných variant. Došlo na rehabilitaci některých návodů J. M. Keynesa jak se vypořádat s následky ekonomického propadu cílenou podporou poptávky i za cenu schodkových rozpočtů.

Naléhavě aktuální situace s očistou firemními úpadky posunula do popředí úvah řešení s pomocí fiskálních stimulů, respektive veřejnými výdaji spolu se snižováním daňové zátěže. K tomu se nejprve uchýlily Spojené státy, které vyčlenily na ozdravení svého finančního sektoru cca 700 mld. USD, přičemž nastupující nová administrativa počítá pro rok 2009 s další rozpočtovou injekcí alespoň 800 mld. na oživení výroby, služeb a rozvoj infrastruktury. Následovala Velká Británie a další země a pozadu nezůstala ani Čína s vyhlášenou veřejnou podporou asi 600 mld. USD. Snad pouze německá vláda se k rozsáhlým nadílkám fiskálních pobídek vyjadřovala zdrženlivě.

Argumenty ve prospěch deficitního financování a změn daňových sazeb se opírají o zjevný pokles účinnosti volnější měnové politiky, zejména v zemích jako USA a Japonsko, kde úroky se již blíží k nulové hodnotě a nemohou výrazněji klesat. Banky někde přežívají pouze díky finančním injekcím, anebo alespoň jejich příslibům ze strany státu. Současně ovšem přetrvávají limity a úskalí samotné fiskální politiky, neboť od vládních dluhů a byrokracie se jen obtížně ustupuje a trvalejší deficity podněcují růst úroků a vytlačují soukromé investice.

Geopolitické aspekty krize

Finanční krize propukla na pozadí tvorby nových obrysů geopolitického řádu s dosti otevřenou otázkou, v čí prospěch. Předmětem úvah jsou hlavně důsledky krize pro Spojené státy, odkud se dopady začaly šířit do světa. Navzdory původně chmurným komentářům se americké hospodářství s recesí zatím vypořádává úspěšně. Díky velmi razantnímu ozdravnému programu makroekonomických stimulů i bezprecedentnímu uplatnění měnových (úrokových) nástrojů by zřejmě mohlo být jedním z prvních na cestě k nápravě. Pozoruhodným signálem je setrvalé pevná důvěra v dolar, který při finančních turbulencích uplynulého roku nijak neoslabil. Spíše naopak, neboť i při všeobecné neochotě půjčovat a nakupovat cenné papíry nezaznamenaly vládní dluhopisy Spojených států výraznější ztrátu poptávky. To vlastně dříve i dnes umožnilo mobilizovat za přijatelných úrokových nákladů biliony USD na vykoupení finančního systému a podporu ekonomiky.

Zřejmým trendem je současně razantní vzestup hospodářské síly některých tržně se rozvíjejících zemí, zejména pak skupiny čtyř největších (tzv. BRIC), jejichž podíl na světovém HDP dosahuje 15 procent. Naproti tomu váha a vliv těchto zemí ve stávajícím globálním finančním systému a v mezinárodních institucích, jako jsou Mezinárodní měnový fond (MMF) a Světová banka, neodpovídá jejich nově získanému významu. Příkladem může být hlasování v MMF, kde (2007) Evropská unie má téměř devětkrát větší váhu než

Čína a více hlasovacích podílů mají i země Beneluxu. Reforma či přestavba mezinárodní finanční architektury je již více než aktuálním úkolem.

Při silící globální propojenosti světového hospodářství, ale i vzájemné závislosti zemí, se do nového světla a potřeby dostává i otázka mezinárodně propojené a koordinované regulace finanční sféry. Zvláště pak ve světle potíží i krajního úsilí národních regulačních orgánů uspět v kontrole či ohodnocování místních filiálek a dceřiných společností mezinárodně působících konglomerátů. Není vždy zcela průkazně zjištěné, kdo je vlastně odpovědný za chod těch či oněch nadnárodních korporací.

Posuzování stávající situace světového hospodářství se může odvíjet od úvah určité podobnosti s procesy v rámci ekonomik národních. Obdobně jde o reálné makroekonomické veličiny na jedné straně a finanční toky s jejich křehkostí, zranitelností a volatilitou na straně druhé. Obecnou výzvou v obou rovinách – národní i globálně dimenzované – je podpora rovnováhy, dávat ekonomickým procesům řád, pravidla nedeformovaného tržního prostředí a budovat stabilizující mechanismy či prvky. V obou případech je cílem skloubit ukazatele makroekonomické s finančními.

Pokud celosvětově dochází k významným hospodářskopolitickým proměnám, nemůže zůstat politika netečná a potřebným změnám odolávat. A nejde jenom o ozdravování i regulaci chodu finančního sektoru a správy jeho institucí. Zjevná je potřeba snižování celkové zadluženosti, nikoli jenom nahrazování předluženosti soukromé růstem dluhů státních. Úkolem je dostat pod kontrolu chronické deficity jedněch a přebytky jiných zemí, aniž by se současně oživoval protekcionismus s různými formami vypjatého nacionalismu.

Razantnější cesta snižování dluhů s tradičními recepty, jako jsou úpadky, restrukturalizace, inflace a konverzní operace, má v sobě zabudován rizikový potenciál všeobecně klesající efektivní poptávky a globální recese. Pokles poptávky a spotřeby vede k útlumu na trzích komodit, k nezaměstnanosti, ke zmrazování úvěrů a k obavám z dopadů cenového po-

klesu na zvětšování reálné hodnoty stávajícího nominálního dluhu.

V dané souvislosti upozorňuje Nouriel Roubini na hrozbu bludného kruhu pas-ti dluhové deflace (*debt deflation trap*), která je rozsáhlým spirálovitě probíhající poklesem mezd a cen v situaci zmenšující se po-ptávky. Deflace vyhrocuje problémy dlužníků a úvěro-vé ztráty finančních institu-cí, oslabuje účinnost tradič-ní měnové politiky a vede k nutnosti uplatňovat ne-konvenční nápravná opa-tření (například masivní po-skytování likvidity finanč-ním institucím cestou pří-mých odkupů cenných pa-pírů, hypoték a dalších aktiv) a bude bezpochyby v tomto roce žhavým tématem.

Závěrem ještě poznámka, že proces ozdravování jed-notlivých zemí, ale i světo-vého hospodářství jako cel-ku skrývá mnohá pokušení vytlačovat tržně konformní cesty do pozadí a soustředit se na rozličné regulační ak-tivity, protekcionismus a by-rokratické zásahy. Trh je přitom nezastupitelným mís-tem zkoušek, úspěchů či nezdarů a omylů, jehož pů-sobení nebylo nahrazeno nějakým geniálnějším me-chanismem. Samotný obrat k lepší ekonomické výkon-nosti ve světě nastane tehdy, až účastníci trhu usoudí, že cena obchodovaných aktiv je přiměřená a skýtá příleži-tosti.

Jiří Fárek je

profesorem na Technické univerzitě v Liberci. Je členem redakční rady MP.

Petr Zahradník

Podle dosud známých pozorování a učině-ných závěrů je zřejmé, že ohnisko stávající finanční a následně ekonomické krize se rozhořelo na americkém hypotečním trhu mezi nesolventními dlužníky. Prostřednictvím méně průhledných a obtížně čitelných produktů, vzniklých v rámci dynamického procesu finančních inovací, kontaminovala tato ztrátová aktiva nejen ostatní sféry sek-toru finančního zprostředkování v USA, ale díky povoleným stavidlům mezi jednotlivými zeměmi (jako protikladu předchozí přísné devizové a kapitálové regulace pro mezinárodní transakce) a nedostatečně účinnému systému regulace zasáhl tento virus i ostatní součásti globální ekonomiky. Oslabení a částečnou paralýzu finančního systému lze tak vnímat jako jisté systémové selhání, které jen přispělo k urychlení „standardní“ cyklické krize poté, co prakticky všechny součásti globální ekonomiky vykazovaly do té doby málo vídaný sou-běžný uspokojivý, či dokonce velmi výraz-ný hospodářský růst. „Pouze“ průběh této cyklické krize zesílilo toto selhání do podo-by, která v tomto rozsahu nebyla pozorová-na minimálně sedmdesát let; možná do-konce – vzhledem k tomu, že ekonomika nikdy předtím nebyla tak globálně propoje-na jako v současné době – světová eko-nomika čelí nejzávažnějšímu krizovému zá-sahu ve své moderní a relevantní historii.

Globální finanční krize

a koncepty jejího řešení

v Evropě a Spojených státech amerických

Možná proto může mít svůj smysl podrobněji se podívat na to, jakým způsobem se proje-vují antikrizové přístupy v Evropě i ve Spojených státech.

Evropa je v tomto směru charakteris-tická tím, že je tvořena suverénními člen-skými státy Unie (a řadou států stojících zcela mimo EU), které vedle společného plánu na oživení ekonomiky uplatňují i své specifické národní koncepty, na-črtnuté v závislosti na specifických proje-vech krize v každé jednotlivé zemi. Ev-ropská unie je tak dvojaká a vedle linie unijní (nejen Evropský plán hospodářské obnovy, ale i přijetí značného množství nové i novelizované legislativy ekonomického a finančního charakteru) se proje-

vuje i v řadě specifických národních akcí v závislosti na míře zasažení krizí. Klíčovým otazníkem v souvislosti s Evropou pak je, zda specificky národní protikrizové aktivity budou alespoň v minimální míře v souladu s těmi celounijními a zda v podobě těchto opatření bude mezi jednotlivými evropskými státy vytvořen jakýsi soudržný tmel, jenž je vzájemně více přiblíží; či zda naopak budou dominovat spíše síly preferující národní zájem a neberoucí ohled na evropskou integrační potřebu (z jejího pohledu tedy síly spíše odstředivé). Charakteristickým rysem USA je pak výměna na vrcholném politickém postu; nový prezident Obama doposud spíše mohl vytvářet a vyladovat podobu svého antikrizového balíčku, bez možnosti jej prozatím implementovat v praxi, čímž se do jisté míry odlišuje od evropské reality, kde první stopy implementace již proběhly. Na straně druhé však některé záchranné kroky radikální povahy (jejichž důsledkem je buď nacionalizace některých symbolů soukromého amerického finančního trhu, nebo jejich úplný zánik) proběhly již v závěru Bushova prezidentství.

Společným jmenovatelem prvotních reakcí poté, co bylo neomylně identifikováno, že se krize šíří finančním sektorem (tehdy ještě se statisticky neprokázanými dopady na reálnou ekonomiku), se stala série silných politických deklarací, jež měly vést k primárnímu uklidnění situace, posílení důvěry podnikatelů, investorů, spotřebitelů, a zamezení řetězově vyvolávané paniky.

Teprve poté, co byl masový „run“ odvrácen a mnoho z politicky motivovaných záchranných akcí „první pomoci“ se vůbec nedočkalo své praktické realizace (neboť účel byl splněn pouhým vyslovením úmyslu jejich naplnění), nastal čas na racionální úvahy a z nich plynoucí koncepty opatření krátkodobé, střednědobé i dlouhodobé povahy.

Evropská unie

Za základ unijního přístupu k nalézání opatření překonávajících krizi lze považovat Evropský plán hospodářské obnovy z konce listopadu 2008, přijatý Evropskou radou v prosinci 2008. Tento dokument je možné vnímat za základní platformu koordinace úsilí Evropské unie nalézt východiska z krize a současně nabídnout jednotlivým členským státům menu nástrojů a opatření, jež nejlépe odpovídají jejich „krizovému apetitu“. Evropský plán

Za základ unijního přístupu k nalézání opatření překonávajících krizi lze považovat Evropský plán hospodářské obnovy z konce listopadu 2008, přijatý Evropskou radou v prosinci 2008.

obnovy tak lze považovat za velmi flexibilní instrument, jehož výstupy se dělí na:

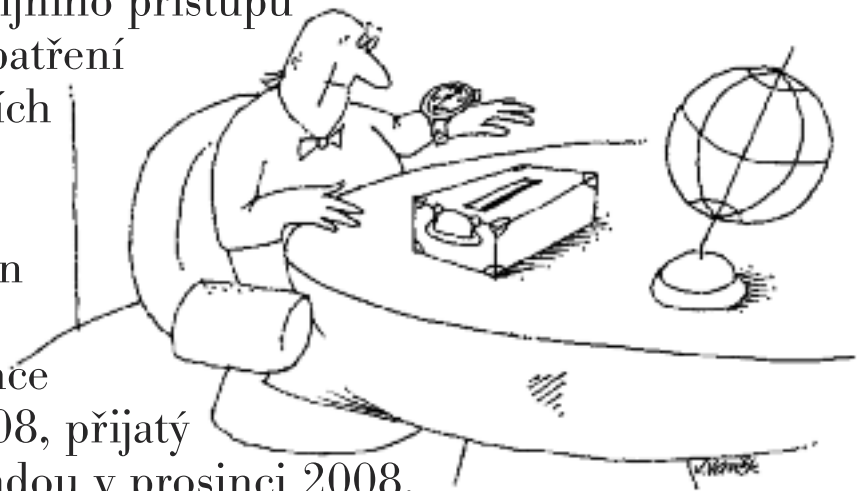
- krátkodobé a střednědobé fiskální stimuly především dočasného charakteru;
- dlouhodobá opatření strukturálního charakteru s trvalým uplatněním i v postkrizovém období ve směru podpory konkurenceschopnosti, naplňování inovativního potenciálu a důrazu na kvalitativní aspekty podnikatelských aktivit při hojném používání termínu „chytrá“ investice.

Podstatnou výzvou pro české předsednictví Radě je dovést rámec Evropského plánu obnovy do podoby implementační fáze ve tvaru pravidelných dohledových procesů a v nastavení mixu krátkodobých a střednědobých makroekonomických a strukturálních politik, jež by měly umožnit co nejrychlejší a nejméně nákladné přizpůsobení současným šokům a naplnění růstového potenciálu v budoucnu.

Velmi důležitý je důraz kladený na fiskální zdrženlivost v podobě dodržování pravidel Paktu stability a růstu, která však budou dočasně vykládána flexibilněji a to-

lerantněji vůči operacím, které budou mít na překonání krizového stavu podstatný vliv, ale budou současně momentálně náročnější na čerpání veřejných výdajů.

Požadavek zdrženlivosti se zdá být v tomto ohledu zcela oprávněný a odrážející realitu. Pouze v období od 1. října 2008 do 14. ledna 2009 zaregistrovalo Generální ředitelství pro hospodářskou soutěž Evropské komise 58 žádostí od vlád členských zemí či přímo soukromých finančních společností o výjimku v oblasti

poskytnutí státní pomoci, jež v součtu dosáhla sumy téměř 7000 mld. EUR. Česká republika tak patří mezi výraznou menšinu členských států, které doposud o tento typ krátkodobého, přechodného stimulu dosud nepožádaly. V některých případech nabyla ona státní pomoc přímo podoby zestátnění, což otevřelo dalekosáhlé obecné diskuse na téma odpovědnosti v tržní ekonomice (tato debata, jež může vést až k radikálnímu přehodnocení hodnotových priorit a náhled na smysl současného ekonomického a společenského systému, se v ještě větší míře rozvinula v zámoří).

Velmi podstatná bude z tohoto pohledu i implementace kohezní politiky Evropské unie nejen v průběhu současného programovacího období, ale především z pohledu její přípravy pro období po roce 2013. Bude velmi podstatné, aby ve stávajícím období byla v rámci nynějšího systému kohezní politiky v obsahu výzev v rámci jednotlivých Operačních programů sledována linie, jež je v souladu s klíčovými obsahovými body Evropského plánu obnovy, a tím se přispělo k dalšímu

posílení účinnosti kohezní politiky; pro období následující pak bude především zapotřebí dosáhnout konsenzu mezi skupinou „plátců“ (mnohdy těžce zasažených následky krize) a „příjemců“ ohledně stanovení oboustranně přijatelných pravidel pro to, aby kohezní politika mohla i nadále pokračovat, a umožnila tak řešit některé dlouhodobější problémy, jež krize umožnila a ještě umožní přesněji odhalit a identifikovat.

Jako komplementární považuje Evropský plán hospodářské obnovy rovněž opatření v oblasti výkonu měnové politiky Evropské centrální banky i jednotlivých národních centrálních bank (pro množinu členských zemí stojících mimo eurozónu) – projevující se ve výrazném změkčování měnové politiky, když s účinností od 21. ledna 2009 klesla základní úroková sazba v eurozóně o dalších 0,5 procentního bodu na 2 procenta – a usilí o vznik tzv. nové finanční architektury – tedy nově pojatého, účinnějšího rámce pravidel a výkonu regulace vůči sektoru finančního zprostředkování v nejkomplexnějším slova smyslu. V této souvislosti se pak předpokládá širší koordinace přesahující rozměry Evropské unie, jejíž hlavní platformou je skupina zemí G-20 (po podzimním washingtonském summitu se jejich nejbližší zasedání připravuje na duben 2009 do Londýna). Předmětem této agendy jsou zejména záležitosti týkající se revidované směrnice o kapitálové přiměřenosti investičních podniků a úvěrových institucí (jejímž smyslem je i optikou krize zajistit, aby předmětné instituce byly s ohledem na typ a rozsah svých aktivit odpovídajícím způsobem kapitálově vybaveny, resp. zabránit tomu, aby případný nedostatek kapitálu těchto institucí nevedl k jejich paralýze či nezodpovědně rizikovým aktivitám s nezanedbatelným dominovým efektem), vyjednání směrnice upravující regulační rámec a pravidla pro pojišťovníctví, nařízení o činnosti ratingových agentur či směrnice o institucích nakládajících s elektronickými penězi. Předmětem je rovněž revize nařízení o platbách v eurech. Do této skupiny je navíc nutné zařadit i budoucnost instituce pojištění vkladů (jež na samém počátku krize představovala jeden z rozhodujících použitých

prvků pro zajištění důvěryhodnosti ve finančním systému a účinnou pojistku před hrozícím „runem“ na banky; byla však v různých zemích aplikována rozdílně a přes dosažení dohody o sjednocení pravidel by debata na toto téma systémové slučitelnosti s ostatními opatřeními měla pokračovat) a v neposlední řadě pak dovedení do uspokojivého konce pouze započatou debatu o pojetí dohledu nad unifikujícím se evropským finančním trhem.

Jednotlivé evropské státy

Vedle společné koordinace na úrovni Evropské unie přistoupily jednotlivé státy k aplikaci svých národních programů obnovy, jež mají obdobnou strukturu jako plán evropský, nicméně jejich obsah je přizpůsoben jejich specifickým potřebám. Teprve jejich úplné zavedení ukáže míru souladu s obecným rámcem Unie. I na úrovni jednotlivých národních států tak můžeme registrovat jak výčet opatření strukturální povahy, tak mobilizaci veřejných i soukromých zdrojů k řešení nejaktuálnějších krizových projevů; jestliže k deklaraci strukturálních opatření se odhodlaly bez výjimky všechny členské státy, dodatečně uvolněná fiskální záchraná podpora se objevila sice u většiny z nich, nikoli však u všech (například Česká republika či Slovensko k tomuto kroku dosud nesáhly).

Společným jmenovatelem strukturálních opatření je především vytváření nejrozličnějších typů investičních pobídek a motivů a odbourání překážek pro hladké finanční toky, především směrem k malým a středním podnikům. Řada projektů a konceptů má podobu ekologicky šetrných či jinak úsporných a k životnímu prostředí vstřícných aktivit. Zejména velmi otevřené ekonomiky (typu české) spatřují další z nástrojů v podobě zesílení podpory exportérů. Velmi zásadní jsou i opatření na poli politiky zaměstnanosti, především ve prospěch různých forem flexibilního pracovního uspořádání a využití prostoru pro zlepšení vzdělanostní struktury pracovní síly.

Spojené státy americké

V případě Spojených států je v současnosti možné za bernou minci americké

reakce na krizovou situaci považovat Obamův-Bidenův plán, který je nejenom mimořádně fiskálně náročný, ale i obsažově přepestrý, zahrnující prakticky všechny oblasti života, ekonomiky a podnikání, což není právě koncept, který by byl v posledních desetiletích pro severoamerický kontinent typický. Jeho rozsah je však potvrzením faktu, že epicentrum krize se právě nachází v USA, i toho, že její hloubka a rozsah jsou opravdu značné.

Zmíněný plán se vyznačuje velmi vážnou, sugestivní až vyhocenou rétorikou, snažící se autenticky vyvolat či připomenout vážnost situace. Jeho klíčovou ekonomickou pasáží je sada opatření na vytváření nových pracovních míst (když míra nezaměstnanosti v USA přesáhla v nedávném čase nevidaných 8 procent) prostřednictvím různých forem daňového zvýhodnění a dalších stimulačních nástrojů. Další zdůrazňovanou prioritou jsou investice do podnikání, především pak ve prospěch malých a středních podniků (i zde s velkorysou fiskální účastí). Zdůrazněna je i potřeba rozvoje veřejné infrastruktury, především pak silniční sítě, a záchrana jednoho ze symbolů americké ekonomiky – automobilového průmyslu. Velmi důležitým bodem programu je pak i politika úlev rodinám a domácnostem, jež jim umožní snáze překonat krizové období. Plán obsahuje i řadu dlouhodoběji zaměřených aktivit, kupříkladu na další usnadnění podmínek pro mezinárodní obchod.

Americký plán v porovnání s evropskými koncepty tak obsahuje podstatně vyšší míru urgentních opatření jako východisek ze stávajícího nevalného stavu v porovnání s opatřeními dlouhodobějšího charakteru. Rovněž míra angažovanosti amerických veřejných financí na řešení krizových je neobvykle vysoká, nemluvě již o několika případech faktického zestátnění významných soukromých korporací v počátečních fázích krizového období.

Petr Zahradník je manažerem EU Office České spořitelny.

pzahradnik@csas.cz

Rusko a krize

Potápí se ostrov?

Karel Svoboda

Není to tak dávno, co se ruský ministr financí Alexej Kudrin holedbal, že právě jeho země je klidným ostrovem v rozbouřeném moři světové krize. Stačilo jen pár měsíců a ruské noviny toto prohlášení začaly považovat za vtip roku 2008. Poté, co se ukázalo, že krizi nejde vyřešit tím, že budeme odmítat její existenci, interpretace se stočily k hodnocení „krize, kterou jsme sami nezpůsobili, ale udeřila na nás“. Ačkoli je pravdou, že krizi ruské vedení nezavinilo a její hloubka je neadekvátní skutečné situaci ruského hospodářství, zkusme se podívat i na vnitřní faktory, které jí pomohly se rozvinout do nynějších rozměrů.

Ropná prosperita

Rusko po obrovské krizi v roce 1998, kdy stát nebyl schopen splácet ani své nejzákladnější závazky, nastoupilo cestu rychlé hospodářské obnovy. Často bývá tato obnova spojována s cenami ropy, ale jde jen o část pravdy. V prudké obnově sice hrála nezanedbatelnou roli, ale neméně důležitý byl i vliv devalvace ruského rublu v srpnu 1998. Ruský export se tak výrazně zlevnil a vývozcům se tím lépe dýchalo. Přesto byla ropa hlavním tahounem, který měl pozitivní vliv i na další oblasti. Uspadňovala také příchod investorů, většinou právě do ropného průmyslu, ale i do jiných. Ruská burza byla jedním z nejrychleji rostoucích trhů na světě.

Ke cti představitelů Ruské federace ale patří, že statečně odolávali svodům utrácení ropných peněz. Přitom zájemců o fi-

nanční prostředky nebylo málo a jejich nároky bylo možné jen těžko zpochybnit. Těžko vysvětlit moskevskému důchodci s penzí kolem 2500 rublů a cenami vyššími než v Praze, že se peníze nesmějí utratit kvůli něčemu tak abstraktnímu, jako je inflace. Obrovskou podfinancovaností trpí i školství, zdravotnictví, armáda jako asi všude na světě vykazuje schopnost utratit jakýkoliv obnos do ní vložený, a to pokud možno s co nejmenší efektivitou. Proto byl v roce 2004 založen Stabilizační fond, který postupně nakupil až 200 miliard dolarů. V únoru 2008 byl pak rozdělen na dvě části, Fond budoucích pokolení a Rezervní fond. Zatímco první měl prostředky investovat, aby dosáhl určitých výnosů a přinesl Rusku budoucí prosperitu, Rezervní fond ve výši deseti procent HDP byl vytvořen s cílem ochrany od poklesu cen ropy.

Někteří komentátoři nicméně danou politiku kritizovali z důvodů nedostatku financí v ruském bankovním systému, poťazmo v ekonomice vůbec. Ruské bankovníctví je srovnatelné velikostí svých aktiv se středně velkou evropskou bankou. Ačkoli jeho aktiva, stejně jako základní kapitál, rostla poměrně uspokojivými tempy, poměr aktiv k HDP tvořil jen 62 procen-

ta. Důsledkem pak bylo, že si ruské firmy, včetně ropných a plynárenských koncernů musely půjčovat v zahraničí. Dlouhou dobu pozoruhodná expanze do zahraničí byla financována z půjček, za které ručily akcemi svých firem. Snad nejtypičtějším představitelem daného přístupu byl Oleg Děrispaska, jehož majetek byl z obrovské části získán na dluh. Tato politika byla v kontextu světové konjunktury logická a nevzbuzovala žádné obavy, jenže...

Krize

Jenže krize, která se zpočátku zdála být pouze problémem amerických hypoték, se postupně rozrostla do rozměrů celosvětového otřesu. Vedle postupného pádu několika finančních ústavů ve Spojených státech došlo i k pádu cen ropy a také k výraznému snížení cen akcií. Například ruský index RTS ztratil za rok 2008 75 procent své hodnoty, ropa poklesla z rekordních hodnot v červenci 2008 (zhruba 145 dolarů za barel) na pouhých 40 dolarů v prosinci. Dalším projevem krize byl i mohutný odliv kapitálu.

Pro ruskou ekonomiku, která se teprve postupně snažila vymanit ze závislosti na konjunktuře cen komodit, znamená takový pokles závažný problém. Rozpočtové

výdaje, byť brzděné především ministrem financí Kudrinem, ale i tehdejšími prezidentem Putinem, přeci jen překročily metu, kdy byly kryty z neropných zdrojů. Ministerstvo financí odhadovalo práh, při kterém se státní rozpočet dostane do schodku, na 70 dolarů za barel. Znamená to tedy, že nyní již muselo „aktivovat“ své zásoby z Rezervního fondu.

Makroekonomické dopady ale nebyly osamocené. Doprovázely je obrovské problémy ruských firem. Metalurgické koncerny, stejně jako ropné koncerny, se ocitly v pasti své expanze. V rozvahách, a to ani v pesimistických scénářích nepočítaly s tak obrovským propadem cen jejich produkce. Navíc banky, v akutní potřebě hotovosti, začaly prodávat jejich akcie, což mělo vliv na kurz. Při jeho pádu hedgeové pojistky způsobily, že tytéž banky začaly požadovat okamžité splacení části dluhu. Například u již zmiňovaného Olega Děripasky se jednalo o částku zhruba 10 miliard dolarů. Ani urychlený prodej aktiv (jejich část představuje i šedesátiprocentní podíl v pojišťovně Ingosstrach, o kterou bojuje s českým podnikatelem Petrem Kellnerem) nepomohl odvrátit problémy. V podobných nesnázích se ocitly i další ruské firmy, nevyjímaje ani všemocný Gazprom.

Reakce na krizi

Podobně jako v jiných státech, i v Ruské federaci přišla jako první na řadu záchrana bankovního sektoru. Jeho fungování je naprosto zásadní pro jakoukoliv ekonomiku a Rusko v tom není výjimkou. Stát nalil již v říjnu 2008 prostřednictvím státních bank do systému 50 miliard dolarů ve snaze zabránit živelnému pádu systému. Ačkoli nutnost zmenšení počtu bank v ruském bankovním systému není nijak zpochybňována (celkově jich funguje kolem 1100), pád takzvaných systémových, jako je státní Sběrbank nebo Vněštorgbank, by ohrozil celé hospodářství.

Ministerstvo ekonomického rozvoje Ruské federace představilo v prosinci 2008 seznam tzv. strategických podniků, kterým má být v případě problémů poskytnuta pomoc. Jedná se o poměrně úctyhodný seznam tří set (přesněji 295) podniků, nejčastěji z energetické a ocelářské sféry,

nechybějí ale ani výrobci automobilů a další. Seznam se ale může ještě rozrůst s tím, jak budou přicházet návrhy z jednotlivých regionů. Celkově je na takovou podporu vyčleněno 200 miliard rublů, tedy 65 miliard dolarů. Všechny tyto prostředky jsou rezervovány z různých zdrojů (devizové rezervy Centrální banky Ruska, Rezervní fond, státní rozpočet) jako garance. Ačkoli se jedná o gigantickou částku, je namísto si připomenout, že samy podniky žádaly garance ve výši 3,6 bilionu rublů. Nemusí ale nutně jít o vyplacení celého obnosu, daleko důležitější je samotný efekt státní podpory podnikům. Mezi všemi opatřeními ční podpora kurzu akcií jednotlivých společností.

Ruská federace se tak dostává do poměrně nebezpečné situace. Zatímco po zatčení Michaila Chodorkovského se mluvilo o snaze prezidenta Putina nacionalizovat ruské hospodářství (opírané poněkud nesmyslně o podíl státu na HDP), v současné době nacionalizace probíhá, aniž by se nad ní kdokoli pozastavoval. Prvním příkladem se stal podnik Norilský nikl, kdy RUSAL Olega Děripasky dostal na nákup jeho podílu úvěr ve výši 4,5 miliardy dolarů s tím, že ten ručil pětadvaceti procenty tohoto podniku. Státu tedy téměř jistě spadne majoritní podíl ve významném producentovi strategického kovu, a to aniž by o to pravděpodobně stál. Do jeho nejužšího vedení byl dosazen Alexandr Vološin, bývalý vedoucí prezidentské administrativy za Jelcina i na počátku vlády prezidenta Putina.

Slibovaná záchrana ruských podniků s sebou nese ještě jeden závažný problém, kterým je tzv. morální riziko. Ačkoli bylo jasně deklarováno, že státní peníze nesmějí sloužit k zahraniční expanzi, vyjádření z Gazpromu mluví o opaku. Místopředseda představenstva podniku Medvedev (bez příbuznosti se současným prezidentem) uvítal možnost levného úvěru prostřednictvím Vněšekonombanku jako

výhodných prostředků pro další expanzi. Podobně jako americké automobilky, firmy budou spíše látat špatná rozhodnutí svého managementu namísto opravdové restrukturalizace.

Následky krize

Hádat následky krize je dnes značně ošemetná věc. Předpovědi o délce jejího trvání se liší naprosto diametrálně. Můžeme se

nicméně pokusit alespoň o jistou predikci na základě současného vývoje situace.

Rusko pravděpodobně nebude postiženo stejnou krizí, jaká je potkala v roce 1998. Především vstupní podmínky jsou výrazně jiné. Tehdy krize udeřila na ekonomiku, která se nacházela ve stavu rozvratu. Ruská ekonomika roku 2008 se nacházela v naprosto jiném stavu. Po desetiletí růstu

měla jistě své problémy, ale i tak je velmi pravděpodobné, že je zvládne bez závažných problémů. Pomoci by jí k tomu měly prostředky z ropných příjmů, které se jí dařilo za předešlá léta akumulovat. Je ale jisté, že k tomu bude potřebovat jejich velkou část, ne-li úplně všechny.

Změny ale nastanou v podnikové sféře. Případ norilského niklu pravděpodobně nebude poslední. Podobný osud bude čekat i další firmy, především z majetku tzv. oligarchů. Jejich podnikání bylo financováno v obrovské míře úvěry, pokud budou chtít přežít, budou nuceni prodávat svá aktiva. Vzhledem k ochotě státu poskytovat takovým strukturám peníze výměnou za jejich akcie (paradoxně jde o zrcadlově obrácený proces z let 1994–1996, kdy tyto podnikatelé půjčovali státu výměnou za podíly v podnicích), velká část podílů přejde pod státní kontrolu.

Koncentrací projde i ruský bankovní systém. Je jisté, že současnou krizí nebudou schopny „ustát“ některé z menších bank. Díky snadnějšímu přístupu ke státním penězům se ještě více bude posilovat

Makroekonomické dopady ale nebyly osamocené. Doprovázely je obrovské problémy ruských firem. Metalurgické koncerny, stejně jako ropné koncerny, se ocitly v pasti své expanze.

role Sběrbanku, po jistém oživení stoupne i role zahraničních bank. Krize by tak mohla ruskému bankovnímu systému i pomoci, protože se vyčistí od nefunkčních subjektů. Centrální banka doposud musela přijímat administrativní opatření, aby dosahovala podobného efektu, zde dochází k jejich eliminaci bez výraznější snahy, a navíc náraz.

Rusko opustí i politiku umělého udržování kurzu rublu Centrální bankou. S cílem boje proti inflaci držela kurz rublu na určité úrovni, což jí přinášelo obrovské náklady. Neudržitelnost politiky se projevovala již od otřesů v ruském bankovníctví v říjnu, otázkou jen bylo, kdy ji Centrální banka ukončí. Rubl hned během měsíce ztratil patnáct procent své hodnoty vůči euru. Na jednu stranu se tak uleví ruským vývozcům, boj s inflací ale dostane další ránu. Za rok 2008 dosáhla 13,3 procenta, pro rok 2009 je projekce ještě horší.

Kdy nastane konec?

Světová krize sice udeřila na ruské hospodářství extrémní silou, ale stejně tak by se Rusko mělo z krize zotavit. Hlavní otázkou v dalším vývoji tak bude, kdy se povede krizi zažehnat. Optimistické scénáře mluví o druhé polovině roku 2009, ty pesimistické kladou bod zlomu až někam ke konci roku 2010. Jisté je, že zotavení bude založeno na opětovném růstu cen komodit a primárních výrobků. Změny, které krize přinese, by mohly mít dokonce jistý očištný efekt, bude jen záležet na míře zásahů ruského státu do ekonomiky. Pokud vláda neodolá pokušení zachraňovat podniky, jejichž management kupil chyby, může si zadělat na problémy daleko větších rozměrů. Současná ochota zachraňovat celá odvětví jako by ukazovala na systém, kdy zisky dostávají podnikatelé, zatímco náklady nese stát.

Karel Svoboda je interním doktorandem na Institutu mezinárodních studií FSV UK v Praze a analytikem Asociace pro mezinárodní otázky.

karel.svoboda@amo.cz

Vliv finanční a hospodářské krize a propadu světových cen ropy na ekonomiky Brazílie a Venezuely

Prohloubení finanční a následně i hospodářské krize ve Spojených státech, postupná expanze jejich negativních projevů do dalších rozvinutých zemí, špatné a ještě horší zprávy na denním pořádku, to byly v roce 2008 dominantní charakteristiky světové ekonomiky. První velká krize 21. století již dorazila i do Latinské Ameriky a s různou intenzitou se projevuje ve finančním sektoru i v tzv. reálné ekonomice.

V posledních měsících začínají z téměř všech latinskoamerických hlavních měst velmi podobné zprávy. Dochází k výraznému poklesu tempa růstu exportu do rozvinutých zemí a s tím souvisejícímu snížení cen sóji, kukuřice, pšenice a dalších vyvážených komodit. Donedávna rychle expandující trh biopaliv zažívá vůbec první ochlazení. Sníží se objem disponibilních prostředků na financování exportu a obecně i manévrovací schopnost vlád.

Vývoj mezinárodního obchodu zemědělskými výrobky v roce 2009 provází množství otázníků, přičemž v Latinské Americe se spekuluje o opatřeních, která budou v této souvislosti přijata na tradičních odběratelských trzích. Panují obavy, že vzhledem ke stále obtížnějším možnostem zemědělského financování prostřednictvím subvencí budou Spojené státy a země Evropské unie donuceny domácími lobbistickými skupinami přistoupit ke klasickým ochranným opatřením – zvýšeným dovozním cłům. Mezi význam-

né trhy patří stále více i Čína, jejíž vedení v říjnu loňského roku učinilo bezprecedentní krok: umožnilo pronájem či prodej půdy fyzickým osobám, družstvům, a dokonce i firmám. V důsledku toho lze očekávat obrovské změny na čínském zemědělském trhu, zefektivnění a zvýšení domácí produkce a s tím i reálnou hrozbu snížení dovozu z Latinské Ameriky.

Samostatnou kapitolou je vývoj na trhu s ropou a zemním plynem, jejichž export je stěžejní pro Venezuelu, resp. Bolívii, a má významný podíl na ekonomikách a devizových příjmech i v Ekvádoru, Peru a v posledních letech stále více i v Brazílii. Lze očekávat, i když představitelé vlád producentů zemí to dosud nepřipouštějí, že v roce 2009 dojde v důsledku snížení příjmů z exportu k více či méně velkému omezení investic do těžby, a zejména prospekce nových nalezišť, což by se mělo nejvíce projevit v Peru a Ekvádoru. Bolívie již nyní neprodukuje takové množství plynu, jaké si sama dlouhodobě naplánovala a ke kterému se především zavázala v kontraktech uzavřených s hlavními odběrateli – Brazílií a Argentinou. Otázkou také je, zda samotná Brazílie dodrží plánované investice do prospekce nových velkých nalezišť ropy hluboko pod hladinou moře, jejichž objevy v posledních letech ohlašovala s doslova železnou pravidelností.

Nelze opominout ani sektor těžby nerostů a rud; i zde již byly zaznamenány velké propady cen (například pro Chile zásadní cena mědi se vrátila na úroveň konce roku 2005). Nejpostiženější budou všechny andské země a částečně také i Brazílie. I zde lze předpokládat odložení investic do technologií, významné zvýšení nezaměstnanosti, a tím i zvýšení rizika sociálních nepokojů, růst kriminality (nezřídka spojené s obchodem s narkotiky) v postižených zemích či regionech atd. Existují historické případy, kdy po snížení cen surovin byly v Latinské Americe snahy výpadek příjmů kompenzovat nekontrolovaným zvýšením objemu těžby. Takové řešení s sebou vždy neslo velice nega-

tivní důsledky pro životní prostředí, což se ve světle současného vývoje stává i nyní nejším rizikem.

Brazilský optimismus

Hospodářský růst Brazílie, která je největší ekonomikou Latinské Ameriky, činil v roce 2007 velmi solidních 5,4 procenta a velmi podobné číslo by měla statistika ukázat i za loňský rok. Vlivem ochlazení světové ekonomiky by se pak brazilské tempo růstu mělo v letošním roce pohybovat mezi dvěma a třemi procenty, při-

**Latinská Amerika
disponuje v současné
turbulentní době
v porovnání s ostatními
regiony řadou výhod,
i když samozřejmě
existují podstatné
partikulární
odlišnosti mezi
jednotlivými zeměmi.**

čemž věčně optimisticky naladěný (a historie dokazuje, že mnohdy i oprávněně) prezident Inacio Lula da Silva věří v růst přesahující čtyři procenta. Zatímco vyspělý svět se obává reálného ekonomického poklesu, i naplnění nejnižších predikcí by v brazilském případě znamenalo, že si země povede v letošním roce více než dobře.

Jaké jsou důvody tohoto příznivého výhledu? Jedním z nich je dobrá kondice bankovního sektoru, který si udržel solventnost, a proto bude pravděpodobně připraven pružně zareagovat v okamžiku, kdy se světová ekonomika začne vracet „k normálu“. Mnohem důležitější jsou však samotné základy ekonomiky, které jsou mnohem pevnější než například v 80. letech minulého století, kdy krize přicházející zvenčí byly vždy umocňovány vlastními problémy – hyperinflací, vnitřní i vnější zadlužeností, nedostatkem energie či vnitropolitickými krizemi.

Prezident, podle kterého je krize důsledkem aktivit spekulantů toužících po

snadno vydělaných penězích, neúnavně opakuje, že země nejenže dodrží výši prostředků určených na vládní plán pro urychlení ekonomického růstu, ale ještě ji navýší. Ke stejnému přístupu vyzývá s ohledem na rozvoj po odeznění krize i podnikatelský sektor. Jeho vláda již přijala dlouhou řadu opatření na podporu této strategie, ať už jde o lepší přístup k úvěrovému financování, či snížení vybraných daní.

Nynější krize zastihla brazilský petrochemický sektor uprostřed největšího roz-

květu. V roce 2006 země dosáhla soběstačnosti, pokud jde o těžbu a spotřebu ropy. Od té doby jsou v pobřežním pásu táhnoucím se mezi státy Espírito Santo a Santa Catarina nalézána další vydatná ložiska, a to nejen této suroviny, ale také zemního plynu, v jehož případě je Brazílie dosud naprosto závislá na dovozech z Bolívie. Pokud jde o ropu, potvrdil se očekávaná vydatnost nově objevených nalezišť, posune se Brazílie výši svých rezerv na úroveň Nigérie. V této souvislosti se dokonce hovoří o možném vstupu Brazílie do kartelu OPEC. Hovoříme-li o brazilském petrochemickém sektoru, nelze opominout produkci biopaliv, a zejména etanolu na bázi cukrové třtiny, což je obor, ve kterém je země nejdále v celosvětovém měřítku, a to jak v efektivnosti výroby, tak i v masovém využití tohoto paliva (v současnosti je 90 procent vyráběných osobních vozidel v zemi vybaveno motorem typu flex-fuel, umožňujícím spalovat benzín a alkohol v libovolném poměru).

Částečně i díky této skutečnosti se na rozdíl od vyspělých zemí v Brazílii současný pokles cen ropy nijak výrazně neprojeví na čerpacích stanicích – cena benzínu neklesla a zůstává poměrně konstantní. Dlužno však dodat, že vláda a potažmo státní petrochemický koncern Petrobras zaujaly stejný přístup i v nedávném období, kdy se cena barelu ropy postupně vyšplhala až k hranici 150 USD. Ani tehdy nebylo zvýšení ceny suroviny do spotřebitelských cen derivátů promítnuto.

Podle názoru řady analytiků patří právě Petrobras mezi podniky, které čeká po krizi mezi podniky v oboru největší perspektiva. Vycházejí z faktu, že zatímco průměrná roční spotřeba ropy ve vyspělých zemích činí 10 barelů, v rozvíjejících se zemích je tento ukazatel poměrně nízký. V Brazílii se pohybuje kolem 4,2, v Číně 2,2 a v Indii 0,9 barelu. Očekává se přitom, že světová spotřeba ropy bude ještě dlouhou řadu let absolutně růst, přičemž největší podíl na tomto růstu budou mít právě tyto země. Pro Petrobras hovoří i skutečnost, že se mu na rozdíl od konkurentů daří objevovat stále nová naleziště. Jejich explorační hloubky až pět kilometrů pod hladinou moře je sice velice nákladná, nicméně stále rentabilní, mj. i díky vlastním ojedinělým technologiím, do jejichž vývoje společnost investuje nemalé prostředky. Petrobras hodlá dodržet své investiční plány a hodlá v letech 2009 až 2013 uvést v pobřežním pásu do provozu 9 nových ropných plošin, které společně zvýší brazilskou produkci o 790 tisíc barelů ropy a 35 milionů m³ zemního plynu denně.

Venezuelská rizika

Vývoj cen ropy je pro Venezuelu nesrovnatelně významnější, než jak je tomu v případě brazilské ekonomiky. Příjmy z jejího exportu představují cca 95 procent celkových venezuelských vývozů a tvoří polovinu příjmů státního rozpočtu, naopak v Brazílii, jejíž ekonomika je mnohem více diverzifikovaná, se export ropy včetně derivátů podílí na celkových vývozech pouze z necelých sedmi procent.

Dopad propadu světových cen ropy na Venezuelu, který již začal v posledních týdnech připouštět i sám prezident Chá-

vez, bude přímo úměrně záviset na délce období nízkých cen. Při tvorbě státního rozpočtu na rok 2008 se počítalo s cenou barelu na úrovni 35 USD, ve skutečnosti však průměrná dosažená cena dosáhla téměř 90 USD za barel. V období leden až září 2008 se vlivem prudkého růstu světových cen ropy čistý zisk státního monopolu PDVSA zvýšil o 225 procent a i díky tomu země uzavřela loňský rok s devizovými rezervami ve výši 43 mld. USD. Rozpočet pro letošní rok, ze kterého hodlá Chávez v zájmu zajištění vlastní popularity i nadále financovat štedré sociální programy, počítá s průměrnou cenou 60 USD za barel. Průměrná obchodovaná cena barelu venezuelské ropy v prosinci 2008 však činila necelých 33 USD. Další vývoj je i přes Venezuelou aktivně prosazované omezení světové produkce kartelem OPEC o 2,2 milionu barelů ropy denně od počátku toho roku velmi nejistý a je zřejmé, že i přes rezervy nahromaděné v loňském roce bude mít Chávezův autoritářský režim v případě déle trvajících nízkých cen velké problémy.

Sám Chávez, který donedávna netajil své potěšení nad problémy, které krize působí ve Spojených státech, nyní opatrně připouští, že v případě, že ceny ropy v dohledné době nevzrostou, bude mít krize na jeho zemi neblahé důsledky. Vyzývá dokonce obyvatelstvo, aby přistupovalo k užívání osobních automobilů s větší odpovědností. Sobě vlastním „revolucionářským“ způsobem však dodává, že „i kdyby cena ropy klesla na nulu, vyjde země z krize posílená“. A neopomíná dodat, že na rozdíl od vlády Spojených států, která v důsledku krize „sype peníze bankéřům a průmyslovým oligarchiím“, bude jeho vláda za všech okolností myslet především na prostý lid.

Latinská Amerika disponuje v současné turbulentní době v porovnání s ostatními regiony řadou výhod, i když samozřejmě existují podstatné partikulární odlišnosti mezi jednotlivými zeměmi (například silná orientace Mexika na vývoz do USA, výše popsaná závislost Venezuely na vývozu ropy či Chile na vývozu mědi). Jednou z hlavních výhod je, že tamní bankovní sektor, paradoxně i díky velmi obtížnému přístupu k rizikovým investičním in-

strumentům na finančních trzích ve vyspělých státech v minulosti, je ve velmi dobrém stavu. Veřejné finance mají země pod kontrolou, v minulých letech se jim podařilo nahromadit významné množství devizových rezerv, snížily vnitřní i zahraniční dluh a jejich domácí trhy jsou nepoměrně stabilnější, než tomu bylo v minulosti.

Rizikem však je, že v posledních letech opět dochází k navyšování podílu produktů primárního sektoru na úkor výrobků zpracovatelského průmyslu, což je případ i nejvýznamnější brazilské ekonomiky. V tomto světle bude hrát nebyvale významnou roli velikost asijské, a především čínské poptávky, která v posledních letech absorbuje stále větší množství latinskoamerického exportu. Příkladem za všechny je opět Brazílie – její vývoz do nejlidnatější země světa vzrostl v roce 2008 o 51 procento na 16,4 mld. USD a podíl ČLR na celkovém vývozu se zvýšil z 6,7 procenta na 8,3 procenta. Zatímco ještě v roce 2000 činil obrát vzájemného obchodu mezi zeměmi Latinské Ameriky a Čínskou lidovou republikou 13 mld. USD, souhrnné číslo za loňský rok by se mělo pohybovat okolo 140 mld. USD. V souvislosti s tímto trendem bude vývoj čínských dovozů železné rudy, mědi, ropy, sóji a dalších komodit pro vývoj ekonomik latinskoamerického subkontinentu v letošním roce velmi důležitý.

I přes výše nastíněná rizika je v současné době možné předpokládat, že Latinská Amerika se vyrovná s probíhající krizí poměrně úspěšně. Mezinárodní instituce očekávají růst celkového hospodářského výkonu regionu o dvě procenta, což se jeví jako splnitelný scénář, zvláště pokud se ekonomiky vyspělých zemí odrazí ode dna počínaje druhým pololetím 2009, což je na začátku roku experty nejčastěji zmiňovaný termín.

Petr Klíma se profesně zaměřuje na specifika ekonomického vývoje zemí Latinské Ameriky.

petr-klima@mzv.cz

Čínská recese a její důsledky

Pavel Kohout

Finanční krize USA a západní Evropy dala vznik teoriím o úpadku Západu. Novou supervelmocí se má stát Čína, nárůst významu by mělo zaznamenat Rusko a arabské ropné státy. Je naplnění této teorie reálné?

Podíváme se na Čínu a její ekonomiku se zřetelem na vývoj v nedávné době. Hned zpočátku je třeba uvést, že čínská ekonomika není vůči světové recesi imunní. Vyvrácena byla hypotéza tzv. *decouplingu*, která tvrdila, že Čína je již natolik velkou a vyspělou ekonomikou, že dokáže „podržet“ světové hospodářství i v případě recese amerického hospodářství. Nyní se ukazuje, že všechny světové ekonomiky vykazují podobný cyklický vývoj, a ani největší asijská země není imunní vůči poklesu. Také Čína trpí recesí.

Vládní zdroje sice vykazují pouhé zpomalení růstu, ale je sporné, zda jim lze věřit. Dne 22. ledna 2009 oznámila agentura Bloomberg, že Čína je v recesi, navzdory vládním statistikám, které ukazují růst za čtvrté čtvrtletí 2008. Profesor Nouriel Roubini z New York University prohlásil, že recese nastala navzdory „vydatně masírovaným“ oficiálním číslům.

„Když růst prudce klesá, čínská metoda měření hrubého domácího produktu je silně zavádějící.“

Odišné standardy měření HDP

Západní metodika používá měření růstu HDP na základě dvou po sobě následujících kvartálů. Na rozdíl od Spojených států a západní Evropy měří Čína růst ekonomiky na bázi meziročních kvartálních údajů. Co to v praxi znamená? Meziroční metoda měření nezachytí v plné míře zpomalení, ke kterému došlo během minulého pololetí. Konkrétně, čínské úřady oznámily, že růst ekonomiky ve čtvrtém čtvrtletí 2008 činil 6,8 procenta.

To vypadá jako hezké číslo, a čínské akcie na ně reagovaly růstem. Nicméně když profesor Roubini pře-

početl tento „hezký“ výsledek na západní standardy, výsledkem byl pokles v hodnotě - 0,3 procenta. Samozřejmě za předpokladu, že samotné zdrojové statistiky nebyly „kreativně upraveny“ směrem nahoru, jak není v Číně úplně neobvyklé. Pak by pokles byl samozřejmě ještě větší.

O čínské recesi vypovídá i pokles fyzických veličin: spotřeba energie, pokles letecké dopravy, významný pokles spotřeby surovin. Čínská spotřeba elektřiny meziročně poklesla o sedm procent (podle listopadových údajů). Prosincové údaje vypovídají o 2,8 procenta poklesu exportu, jelikož globální recese snižuje poptávku po textilu, hračkách a spotřební elektronice.

Čínský výpadek spotřeby surovin měl v druhém pololetí roku 2008 velmi citelný vliv na ceny komodit. Jde o analogii roku 1997. V té době významně poklesla dynamika světové spotřeby ropy v důsledku asijské krize. Nízké ceny trvaly až do roku 1999, kdy se asijské ekonomiky začaly z krize vzpamatovávat. V těchto letech byl barel ropy krátce obchodován za cenu kolem pouhých deseti dolarů, což mělo drtivý dopad na příjmy některých ropných států.

Mimochodem, ruská finanční krize v srpnu 1998 byla způsobena výpadkem příjmů z exportu ropy – tedy nepřímo asijskou krizí, k níž došlo o rok dříve. V roce 2009 projde Rusko opět testem. Uvidí se, zda čínská recese, která začala koncem roku 2008, opět vyvolá v této zemi krizi. Ruské veřejné finance sice ještě stále mají rezervy, ale ty rychle tají. Ruská ekonomika je ale ve velmi špat-

Čína není kouzelná země, jejíž ekonomika by zázračně vzdorovala celosvětové recesi. Naopak, čínská recese může mít pro tuto zemi vážné následky.

ném stavu. Agentura RIA Novosti uvedla, že tři čtvrtiny ruských developerů bylo nuceno ukončit výstavbu kvůli nedostatku financí.

Profesor Roubini očekává, že cena ropy zůstane v roce 2009 v rozmezí 30–40 dolarů v důsledku čínské recese. Pro Rusko je to špatná zpráva, ale Západu pokles cen energií pomůže. Nízké ceny umožní cen-

trálním bankám udržovat nízké úrokové sazby, neboť inflace zůstane nízká.

Obavy z masových nepokojů

Hospodářské těžkosti budou představovat riziko pro stabilitu čínského politického systému. Ten je ve skutečnosti mnohem slabší, než se jeví na první pohled. Svědčí o tom například statistiky masových projevů lidové nespokojenosti. „Masových incidentů“, jak zní oficiální termín, přibývá. Podle ministerstva veřejné

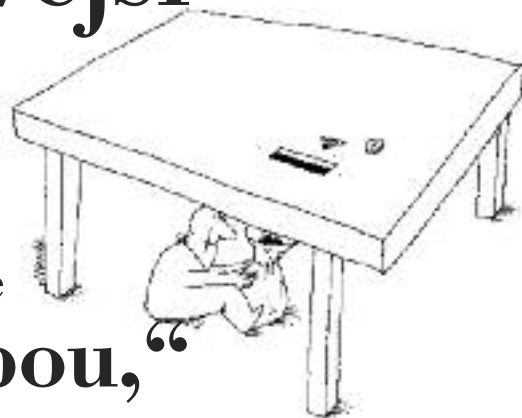
bezpečnosti – uvádí britský The Observer – se v roce 1994 stalo asi deset tisíc případů masových incidentů. V roce 2005 jich bylo 87 tisíc; tedy v roce, kdy se Číně makroekonomicky velmi dařilo. „*Experti se domnívají, že jejich počet dále vzrostl,*“ uvádí The Observer, „*už jen proto, že vláda přestala tyto statistiky publikovat.*“

Závěr? Čína není kouzelná země, jejíž ekonomika by zázračně vzdorovala celosvětové recesi. Naopak, čínská recese může mít pro tuto zemi vážné následky. Již nyní (přesněji řečeno v listopadu 2008) vláda poskytla na podporu ekonomiky finanční injekci v hodnotě pět set miliard dolarů. Vláda se bojí masové nespokojenosti, což ji zároveň nutí více se věnovat sociální oblasti – podpoře nezaměstnaných atd.

Čínské problémy mají za následek pokles cen surovin, což je dobrá zpráva pro Západ (včetně České republiky), ale špatná pro Rusko. Mezinárodní politicko-ekonomické vztahy jsou však komplikované, plné klíček a nepřímých důsledků. Oslabení Číny má nepříznivé důsledky pro Německo, které je významným exportérem strojů a luxusního spotřebního zboží do Číny. Německé zpomalení má však pro českou ekonomiku velmi negativní důsledky. Svět je složitý.

Pavel Kohout je ekonomem a členem Národní ekonomické rady vlády (NERV).
pavel.kohout@gmail.com

„Nejpříznivější desetiletí z hlediska mezinárodního ekonomického vývoje máme za sebou,“

říká viceguvernér České národní banky **Miroslav Singer**. V rozhovoru pro Mezinárodní politiku vysvětluje, proč byly české finanční instituce ušetřeny problémů v souvislosti se světovou finanční krizí, a upozorňuje, že teprve nyní, v desátém roce její existence čeká společnou evropskou měnu skutečná zatěžkávací zkouška. Připomíná také, že všechny sliby politiků v dobách krizí musí být jednou někým zaplacený. S Miroslavem Singerem hovořil Robert Schuster.

V posledních měsících zasáhla svět finanční a hospodářská krize. Dá se říci, v jaké její fázi se nyní nacházíme?

Poměrně obtížně. Máme za sebou určitě vstupní fázi krize ve smyslu nějakých prvotních otřesů finančního sektoru, které v tomto odvětví vznikly. Je evidentní, že zmíněné otřesy i celá krize se přelévají do reálných ekonomik, ale jak dlouho tam budou působit, případně, zda reálné ekonomiky ušetří naopak zpětně nějaký šok finančnímu sektoru, který je úvěruje a financuje, se nedá v současné chvíli říci. Obecně platí, že krize, které začínají jako finanční krize, jsou delší. Z mého hlediska se to odhaduje o to obtížněji, že se jako by nejedná o naši krizi. To znamená, že se musím do značné míry spoléhat na odhady svých kolegů v zahraničí, kteří ale zase v posledním roce a půl nějak excelentní výkony v předvídání nepředvedli. Prvotní odhady říkaly, že krize zasáhne špatně úvěry do nemovitostí ve Spojených státech a že v druhé polovině minulého roku by to mohlo pomalu končit. Pak přišly další šoky, ať už v podobě krachu investiční banky Lehman Brothers, Island, americký koncern AIG. Moje zkušenost proto je, že prognózy v poslední

době selhaly, a proto se na jejich základě špatně usuzuje. Někdo říká, že to bude trvat dlouho, někdo zase, že krátce, a zatím se nedá říci nic jiného, že předehra krize je za námi.

Česká republika je na tom zatím v porovnání s ostatními zeměmi střední a východní Evropy docela dobře a nebyla přímo zasažena největšími vlnami finanční krize. Čím to je?

U nás jsme zaznamenali relativně malý vliv krize na finanční sektor. V tuto chvíli ale už zasahuje reálnou ekonomiku pokles poptávky, takže to se u nás projeví dost citelně, protože česká ekonomika je otevřená a zaměřená na export. Pokud jde o náš finanční sektor, světová krize se na něm bezprostředně nepodepsala, protože je hodně ponořený v našem hospodářství a téměř vůbec se nefinancuje zvnějšku. Zdejší finanční instituce také téměř neinvestovaly v zahraničí, což má řadu důvodů, jež jsou obecně makroekonomické a hodně souvisejí nejenom s existencí koruny, ale i s makroekonomickou politikou prováděnou u nás v minulých letech. Tím, že měnová i fiskální politika byla vždycky relativně střizlivá, začal se projevovat

dlouhodobý trend v podobě mírného posilování české koruny, ale současně naše měna fluktuuje, což zvyšuje jednak kurzové riziko pro investice směrem do zahraničí; stejně tak to odrazuje od půjčování. Přitom, jak měna dlouhodobě posiluje, snižuje se ochota investovat v zahraničí. Současně umožňuje tato situace národní bance držet úroky na nízké úrovni, a to odrazuje všechny, kteří by si chtěli v zahraničí půjčovat, protože by si půjčovali draz než u nás, a to dohromady vede k tomu, že jak aktiva, tak i pasiva finančního sektoru jsou drtivou většinou umístěna v České republice. Takže kanálů, jimiž by se mohla přenést světová finanční krize do Česka, moc není. Objevily se samozřejmě informace, že některé naše banky investovaly na Islandu, ale jednalo se o velmi malé objemy, takže vzniklé ztráty se podařilo během jednoho nebo dvou měsíců zahladit. To byl důvod, proč se světová finanční krize našich bank příliš netýkala.

Sousední Slovensko zavedlo 1. ledna 2009 euro a objevily se hlasy, že se tak stalo v nejlepší možný okamžik. Souhlasíte s tím hodnocením a dá se tak významná událost, jako je vstup do měnové unie, vůbec

nějak načasovat?

Načasovat se moc nedá. Slovensko ale mělo velké štěstí, protože jeho přístupová fáze byla jedním z makroekonomicky nejsnazších období, jež jsme v posledních dekádách zažili. To samozřejmě Slovensku značně pomohlo splnit všechno, co splnit mělo, byť i tak to byla poměrně dobrodružná jízda třeba z hlediska vývoje kurzu koruny vůči euru. Kdyby chtěl někdo přistupovat do eurozóny, nemohl by si pomalu přát lepší období na plnění testů, než mělo Slovensko. Jestli bude euro Slovensku teď pomáhat, nebo naopak, se teprve ukáže, protože Slovensko do eurozóny vstupovalo s hodně silným kurzem, což není v těchto dobách výhodné.

Eurozóna slaví letos deset let své existence. Dá se uplynulé desetiletí nějak zhodnotit? Je už dnes euro významným faktorem s pozitivními vlivy na ekonomiku?

Přiznám se, že jsem nad tím nějak systematicky nepřemýšlel. Zdá se, že eurozóna byla impulsem pro další rozvoj obchodu, ale solidní empirické studie paradoxně říkají, že v zahraničním obchodu pomohla zemím, které s eurozónou sousedí, prakticky stejně jako zemím, jež eurozónu vytvořily. Jinými slovy, z většího trhu eurozóny profitovaly i ty země, jež euro nezavedly. To je asi jediný silný závěr, který se dá udělat, protože všechno ostatní je obtížné. Eurozóna neroste nějak moc rychle. Navíc máme za sebou asi nejpriznivější desetiletí z hlediska mezinárodního ekonomického vývoje, takže eurozóna začne teprve teď během krize procházet testem. Společná evropská měna je totiž postavena na plnění některých pravidel, což se až dosud dařilo, aniž by tam byl obsažen nějaký silný sankční mechanismus. Teď se ale dostáváme do trochu jiného období, kde bude pro jednotlivé politické elity podstatně těžší fungovat, což se samozřejmě může, ale nemusí, odrazit na jejich vztahu k pravidlům eurozóny. Jakmile budou zmíněná pravidla opuštěna, pak se to začne rozkládat.

Projevy globální krize vedly v uplynulých měsících k tomu, že vlády na celém světě začaly pumpovat peníze do hospodářství, ve snaze zachránit citlivá odvětví svých eko-

nomik. Znamenají všechna tato opatření nový trend v podobě návratu státu do hospodářství a opak deregulační vlny z 90. let minulého století?

Skutečnost, že politici vidí krizi nutně jako něco, kdy musejí konat a jsou schopni vysvětlit voličům, proč tak konají, je evidentní, což se samozřejmě nemůže neprojevit na tom, že stát převzme větší roli, než jakou po určitou dobu měl. Jestli je to dobře, nebo špatně, se mi říká podstatně hůř, protože krize je součástí kapitalismu. Cyklický vývoj není žádný mýtus. My teď zažíváme krizi, která je obtížná. Jednak probíhá synchronizovaně a ve všech významných světových ekonomických centrech naráz, takže neexistuje region, kterému by se dařilo lépe a jenž by dokázal ostatní vytáhnout ven, což krizi prohloubí. Navíc byla krize zahájena krizí finančního sektoru, což je také špatná zpráva. Zda ale vyšší role státu v době krize pomůže, si nejsem úplně jist. Je to ale velmi složitá situace, protože důležitá pak začne být rovněž skutečnost, že žádný stát nemá peníze schované v nějaké pokladnici a musí si je vypůjčit z ekonomiky. Nyní se ukazuje, že trhy jeví stále menší a menší ochotu podobné záchranné akce financovat, což bude úsilí vlád brzdit. To má pak vliv i na aktéry, kteří by chtěli výdaje brzdit, k nimž patří třeba často kolegové z centrálních bank vyspělých zemí, kteří teprve teď začínají počítat. Jinými slovy: debata o vyšší roli státu nás teprve čeká, protože nyní nastává doba placení. To máte jako u firmy – jedna věc je kapitál navýšit, rozhodnout o tom, že bude zvýšen, druhá věc je ho poskytnout. Brzy se ukáže, že je rozdíl mezi příslibem a plněním. Pro politiky to bude samozřejmě zpětně lekce, že nemají tolik slibovat, což je fáze, do níž se teprve dostáváme.

Jaká byla z vašeho pohledu role globálních finančních institucí, jako jsou Světová banka, Mezinárodní měnový fond? Jsou to přece jenom instituce, které existují od konce 40. let, kdy světová ekonomika nebyla zdaleka tak propojená. Měly by se adaptovat na změněnou situaci světového hospodářství?

Pro Světovou banku to ani tak neplatí, protože jejím úkolem je bojovat s chudobou.

Ale v případě Měnového fondu se začínaly objevovat debaty, je-li ho zapotřebí apod. Ale teď během krize začal organizovat záchranné balíčky, například pro Maďarsko, Lotyšsko a další, takže sehrál tradiční roli, již všichni očekávali. Myslím, že se nedá hovořit o nějaké adaptaci. Z hlediska finančního sektoru přišla krize relativně nečekaně. Bylo by koneckonců také absurdní, kdyby byla očekávaná, protože to by znamenalo, že někdo věděl, že finanční instituce mají velké problémy, ale nic proti tomu nekonal. Mezinárodní měnový fond jedná přesně v rámci mandátu, který byl až na nějaké odchylky vždycky totožný. Zbytek jsou pro mě spíš mediální perličky. Napsat například, že „Fond dává dohromady pomocné balíčky“ jako vždycky, je podstatně méně atraktivní titulky než napsat něco ve smyslu, že „Fond musí kvůli krizi v Maďarsku hledat novou roli“. Postupy fondu se ale ve skutečnosti vůbec nezměnily: Do cílové země přijede jeho tým, spočítá si, kolik prostředků bude zapotřebí, o kolik je potřeba seškrtnat výdaje v rozpočtu tak, aby země

byla schopna splácet své dluhy. Pak se řekne, že země potřebuje určitou sumu a aby ji splatila, musí být její rozpočet několik let v takovém a takovém stavu. To se pak oznámí premiérovi a ministru financí, jimž – vzhledem k tomu, že se jejich rezervy tenčí – nezbyvá nic jiného než na podmínky Měnového fondu kývnout.

Úkolem vládních politiků pak je vysvětlit to vlastním voličům. Pokud se jim to nepovede, přijde za nějakou dobu jiná vláda a fond vyšle novou misi a počítání začne od začátku. A to dělal Mezinárodní měnový fond vždycky. Tam žádná novinka pro mě není.

Očekáváte, že v budoucnu, až stávající krize pomine, se objeví pokusy o nějakou novou „globální finanční architekturu“, která by byla odolnější vůči podobným otřesům?

Samozřejmě lidstvo stále sní o tom, že se mu povede předejít nemilým překvapením. Problém je, že překvapení je z definice překvapivé. Očekávané překvapení není překvapení. Jasně, zase se objeví úvahy o „indikátorech včasného varování“ a o „nové globální architektuře“, která, jak čtu, „musí předejít tomu, aby se něco podobného opakovalo“. Ale ono se to stejně nezopakuje, protože za deset až patnáct let se stane něco zcela jiného. Lidé i politici sami chtějí slyšet, že tohle se nám už nikdy nestane. To je prostě daň, je to svým způsobem pravda, stane se nám něco jiného. A v takovéto situaci bude Mezinárodní měnový fond přicházet opět se svými záchrannými balíčky.

Kritici globalizovaného kapitalismu často kritizují skutečnost, že toky financí a investic se orientují pouze podle kritéria největší atraktivity. Jakmile přestanou být někde podmínky dostatečně výhodné, okamžitě se přesunou jinde. To vyvolalo úvahy, že tyto transakce by měly být zpoplatněny, daněny, tak jak

to předpokládá například tzv. Tobinova daň. Bylo by to řešení, jak předejít krizím?

Určitě to není řešení, je to možnost, jakou se svět může vydat, když bude v hlavních světových ekonomikách existovat dostatečně velká politická vůle, což ve většině z nich znamená vůli voličstva. Pro mě to není žádná lákavá

níže. To si myslím, že se opakovat nebude. Třeba přijde někdo a řekne, že je potřeba zdanit zisky, zdanit peníze, které příliš rychle létají. Pro mě je to těžko představitelné, že bych z toho měl radost, ale to je věc demokracií. Základem je, že krize se budou opakovat, budou přicházet v jiných podobách, odjinud a stále dokola – tak, jako přicházely v dobách, kdy podobná oddělení na ministerstvech byla. Po válce existovala taková oddělení skoro všude a některé země se v tom světě zorientovaly poměrně slušně a jiné, třeba Velká Británie, dělaly skoro třicet let to nejhorší, co dělat mohly.

Jak se tenhle vývoj posledních týdnů a měsíců podepíše na roli dolaru jakožto hlavní měny světové ekonomiky?

Jestli budou mít Spojené státy dlouhou dobu problémy, pak dolar oslabí, ale to záleží také hodně na tom, jaká bude politika nové americké vlády, a to se nedá v tuhle chvíli dost dobře odhadnout. Nemám tušení. Americká ekonomika má tu vlastnost, že lidé jsou více připraveni jet za prací tam, kde zrovna je. Firmy jsou ochotnější v případě potřeby rychleji reagovat – najímat lidi nebo je zase propouštět a kapitál se tam rychleji takzvaně realokuje. Proto se Spojené státy z podobných krizí vzpamatovávají rychleji než zbytek světa, což může vést k tomu, že dolar bude zase atraktivnější. Proto říkám, že se to těžko odhaduje. Ale v tuhle chvíli se nezdá, že by světová hospodářská krize měla dolaru nějak prospět.

Miroslav Singer (1968)

studoval na Vysoké škole ekonomické v Praze a postgraduálně na University of Pittsburgh ve Spojených státech. Působil jako výzkumník a později jako zástupce ředitele pro výzkum v Národohospodářském ústavu Akademie věd České republiky. Byl hlavním ekonomem společnosti Expandia Finance a později ředitelem Investiční společnosti Expandia. V roce 2005 byl jmenován členem bankovní rady a viceguvernérem České národní banky. miroslav.singer@cnb.cz

Z hlediska finančního sektoru přišla krize relativně nečekaně. Bylo by koneckonců také absurdní, kdyby byla očekávaná, protože to by znamenalo, že někdo věděl, že finanční instituce mají velké problémy, ale nic proti tomu nekonal.

vize. Svět s různými omezeními, a i pokud jde o pohyb kapitálu, jsme tu měli dost dlouhou dobu po válce a nezdá se, že by měl méně krizi než ten svět, ve kterém jsme teď. Je to jako s módou. Existují různé vlny, které se stále nějak vracejí v pozměněné podobě. Asi se nevrátí extrémně silné zásahy minulosti, že by někdo na nějakém ministerstvu schvaloval, jestli můžu jít investovat do Francie, a na ministerstvu ve Francii by někdo schvaloval, jestli tam můžu dovést pe-

Světová ekonomická krize a Evropská unie

1 Zabránila společná evropská měna tomu, že se světová ekonomická krize neprojeví v zemích eurozóny ještě výrazněji?

MŠ: Euro projevům finanční krize, která přerůstá v relativně hlubokou ekonomickou krizi, nejen nezabránilo, ale dá se předpokládat, že pro zvláště slabší ekonomiky eurozóny budou dopady tvrdší, hlubší a delší, než kdyby měly k dispozici svou vlastní měnu a mohly reagovat na konkrétní situaci svou vlastní měnovou politikou. Společná měnová politika používaná pro země s různou ekonomickou výkonností, navíc nacházející se v různé fázi hospodářského cyklu, není tím nejlepším lékem. Euro je politický, a ne ekonomický projekt. Ze střednědobého a dlouhodobého hlediska může poškodit některé členské ekonomiky a může také docházet k exportu vážných problémů některých zemí do zemí, které by jinak tyto problémy nepocítily nebo pocítily podstatně méně.

JM: Ano, společná evropská měna zabránila ještě tvrdším dopadům na země eurozóny. Existence společné měny totiž zaručuje, že obchod mezi členskými zeměmi eurozóny není narušován těkavostí směnných kursů. Čeští podnikatelé by mohli vyprávět, co je stojí výkyvy v kursu mezi eurem a českou korunou a kolik by ušetřili, kdybychom měli v České republice euro. Za pozornost také stojí to, že dvě země, které zatím euro odmítaly (Dánsko a Švédsko), jsou najednou připraveny euro znovu zvážít. A to ani nemluví o extrémním případě Islandu, země stále na hraně finančního bankrotu, která najednou prudce změnila politický kurs a ráda by vstoupila do EU a také zavedla euro.

2 Jaký bude mít podle Vás finanční krize dopad na ochotu hospodářsky silných členských států Evropské unie přispívat na rozvoj těch chudších (kohezní fondy atd.)?

MŠ: Ukazuje se, že tzv. silné členské státy EU mají v posledním desetiletí velmi nízký růstový potenciál. Jejich ochota přispívat na rozvoj těch chudších je mizivá a blíží se k bodu mrazu. Ve světle problémů a domnělé nutnosti „postátňovat“ různými finančními injekcemi své národní ekonomiky bude jejich ochota účastnit se dalšího financování rozvoje chudších ekonomik i nadále klesat.

JM: Krize bude mít negativní vliv. Potíž je v tom, zda je to správně položená otázka. Hloubka selhání světového finančního systému je taková, že nám hrozí reálné opakování Velké deprese (tedy třeba i dvojiciferný pokles HDP po dobu 2–3 let), a pak to není o nějaké miliardě eur do Kohezního fondu. Je to o tom, že EU hrozí reálně protekcionismus, uzavření se do národních států, a to by bylo pro malé, exportně orientované země typu České republiky úplnou katastrofou. Mělo by tedy být tím nejhlubším národním zájmem České republiky udržet EU jako zónu volného obchodu. K tomu má česká vláda v tomto pololetí ideální šanci něco udělat. Bohužel jenom šanci, protože uzavřena do představ zkrachovalé ideologie nedělá nic a myslí si, že je to tak správně.

3 Česká republika je zřejmě jednou z mála zemí Unie, která nepřijala žádný plán na záchranu nebo podporu hospodářského růstu. Považujete to za dobré, nebo špatné, prozíravé, nebo neprozíravé?

MŠ: Nemyslím si, že Česká republika nereaguje na finanční krizi, která přerůstá

v hospodářskou krizi. Zatím však převážily realističtější pohledy. Návrhy některých zemí Evropské unie, respektive socialistů v České republice připomínají formování cílů nám z minulosti známé Státní plánovací komise. Daleko důležitější než dílčí selektivní podpora je pomoc domácnostem např. přechodným či stálým snížením DPH pro služby, případně i zboží, které musí platit každá domácnost. Lidé tak ušetří a zůstane jim víc peněz na utrácení, čímž se může povzbudit celková poptávka. Když už se mají vytvářet hlubší deficity, je lepší, ať z toho profitují domácnosti,

než aby se peníze nasypaly do automobilového, sklářského nebo elektrotechnického průmyslu. Druhým opatřením by mělo být snížení korporátních daní, kdy úspěšným firmám zůstane více peněz pro jejich další rozvoj a investice. Neúspěšné firmy nemá cenu podporovat.

JM: Česká vláda ohrožuje svou nečinností nejenom sebe, ale celkovou politickou, ekonomickou a sociální stabilitu České republiky. Potíž je zřejmě v tom, že řadě intelektuálů a politiků se v posledním roce rozsypal svět. Téměř „uhlířská víra“, že trh vše vyřeší nejlépe, čím méně státu, tím lépe, čím více privatizace a liberalizace, tím lépe, nefunguje.

Cesta k poznání, že lidské dějiny jsou neustálým lavírováním mezi selháními trhu a selháními státu, bude pro mnohé pravděpodobně ještě dlouhá. Mezi tím ovšem mohou paralyzovat vládu, která nezačne konat včas, jako začaly konat vlády starých zemí EU. Shrnutí: To, že česká vláda dosud nepřijala žádný plán na udržení alespoň nulového růstu, považuji za krajně neprozíravé.

Miroslav Ševčík je ředitelem Liberálního institutu. miroslav.sevcik@libinst.cz

Jan Mládek je ředitelem Masarykovy dělnické akademie. Jan.Mladek@email.cz

Jan Mládek je ředitelem Masarykovy dělnické akademie.

Jan.Mladek@email.cz

Rumunské parlamentní volby 2008: vítězství, nebo prohra levice?

Filip Šisler

Tricátého listopadu 2008 proběhly v Rumunsku volby do obou komor parlamentu. Volí se vždy zároveň do Poslanecké sněmovny (*Camera deputaților*) i Senátu (*Senat*), neboť rumunský politický systém představuje podle politologických teorií poněkud ojedinělý tzv. symetrický bikameralismus, jenž předpokládá vzájemnou rovnost obou komor parlamentu. Tyto volby byly očekávány se značnou netrpělivostí, neboť by měly učinit konec nestabilní politické situaci v Rumunsku posledních dvou let.

Během této doby postupně došlo k odchodu dvou stran z rumunské vlády, nejprve *Konzervativní strany* (PC) a později *Demokratické strany* (PD). Kabinet původně zahrnoval čtyři strany, takže dosavadní „ultra-menšinová“ vláda tvořená *Národně liberální stranou* (PNL) premiéra Călina Popeska-Tăriceana a *Demokratickým svazem Maďarů v Rumunsku* (UDMR) měla v parlamentu podporu pouhých 24 procent zákonodárců, neobešla se tedy bez tiché tolerance nejsilnější opoziční strany, sociálních demokratů. Na jaře 2007 iniciovala opozice proces tzv. impeachmentu proti populárnímu prezidentu Traianu Băsescu, jehož obvinila z překračování ústavních kompetencí. Tato snaha byla sice neúspěšná, neboť 75 procent občanů se v následném referendu vyslovilo pro setrvání prezidenta ve funkci, stala se však dalším důkazem vyostřené vnitropolitické situace v zemi. V prosinci 2006 se pak od premiérovy

PNL odtrhla skupina v čele s někdejším premiérem Theodorem Stolojanem, která založila *Liberálně demokratickou stranu* (PLD). Ta se v lednu 2008 sloučila s Demokratickou stranou, z níž vzešel současný prezident Băsescu, a tak vznikla *Demokratická liberální strana* (PD-L), která deklaruje pravostředovou orientaci, klade důraz na konzervativní hodnoty kombinované s hospodářským liberalismem, podporu svobodného trhu a usiluje o zachování současné rovné daně ve výši 16 procent. Sociální demokracie (PSD) uzavřela stejně jako v roce 2004 předvolební alianci s Konzervativní stranou.

Levice vyhrála na hlasy, pravice na mandáty

Volby se uskutečnily v atmosféře obav z prohlubující se světové hospodářské recese, která postupně proniká i do rumunské ekonomiky. Díky předvolebním slibům četných sociálních výhod a ujištění,

že právě ona má nejlepší recept na řešení krize v Rumunsku, se stala vítězem voleb *Sociálně demokratická strana* (PSD), ale s nejtěsnějším možným náskokem se získkem 33,09 procenta v Poslanecké sněmovně a 34,16 procenta v Senátu. Na druhém místě skončila hned v závěsu *Demokratická liberální strana* (PD-L): 32,36 procenta, resp. 33,57 procenta. Vládní Národně liberální strana zůstala s 18,57, resp. 18,74 procenta až třetí v pořadí. Voliče PNL pravděpodobně rozhněvala slova premiéra Tăriceana, který prohlásil, že Rumunsko je imunní vůči krizi, která se jej nemůže nijak dotknout. Do parlamentu se ještě dostal *Demokratický svaz Maďarů v Rumunsku* (UDMR), jenž obdržel 6,17, resp. 6,39 procenta hlasů, a zachoval si tedy stabilní podporu voličů především mezi maďarskou menšinou v Sedmihradsku. Pokud jde o ostatní relevantní politické strany, ani ultranacionalistická *Strana Velkého Rumunska* (PRM), v jejímž čele stojí spisovatel a novinář Corneliu Vadim Tudor, ani křesťansko-nacionalistická *Strana Nová generace - křesťansko-demokratická* (PNG-CD) podnikatele George „Gigi“ Becaliho nepřekročily pětiprocentní volební klauzuli nutnou pro vstup do parlamentu.

Volební účast byla nejnižší od roku 1990, k volebním urnám přišlo pouhých 39,2 procenta oprávněných voličů. Toto nízké číslo bylo zapříčiněno třemi základními faktory: 1. nešťastně zvoleným termínem konání voleb (neděle uprostřed prodlouženého víkendu); 2. znechucenosti mnoha lidí ze současných poměrů na politické scéně a obavami z budoucího vývoje; 3. složitými a nejednoznačnými pravidly nového volebního zákona.

Na jaře 2008 došlo k přijetí nového volebního zákona, který změnil systém voleb z dosavadního poměrného na smíšený s posílenými většinovými prvky, takže se pozměnil i způsob přerozdělování mandátů. I přes faktické vítězství sociálních demokratů získala po přerozdělení procent na mandáty nakonec více křesel Demokratická liberální strana, a to dohromady o tři v obou komorách parlamentu. Podle rumunské Ústřední volební komise vypadá přerozdělení mandátů v parlamentu takto:

Nejvyšší představitelé Rumunska, prezident Traian Băsescu (vlevo) a premiér Emil Boc (vpravo) při setkání s předsedou Evropské komise José Manuelem Barrosem.

Sebastien Pirlet, Globe Media/Reuters

Poslanecká sněmovna: PD-L 115 mandátů, PSD/PC 114 (z toho PSD 110 a PC 4), PNL 65, UDMR 22; k tomu je třeba ještě připočíst 18 poslanců za národnostní menšiny – podle rumunské ústavy má každá národnostní menšina (kromě Maďarů, kteří nejsou ve stranickopolitickém systému chápáni jako menšina, neboť UDMR se pravidelně dostává do parlamentu na základě voleb) explicitní právo na jednoho poslance v dolní komoře parlamentu.

Senát: PD-L 51 mandátů, PSD/PC 49 (z toho PSD 48 a PC 1), PNL 28, UDMR 9.

Celkově tedy usedne v Poslanecké sněmovně 334 poslanců, v Senátu pak 137 senátorů.

Propad vládních národních liberálů

Úspěch ve volbách, jednoznačně zaznamenali demokraté (PD-L), kteří se rázem stali nejsilnější stranou v pravé části politického spektra, a rovněž strana maďar-

ské menšiny, již se podařilo zvítězit v pěti sedmihradských župách, čímž si oproti posledním volbám z roku 2004 o dvě župy polepšila. Naopak jako poražení vyšli z voleb národní liberálové a částečně i sociální demokraté, kteří ztratili některé své dosavadní opěrné body, především v několika župách v historickém regionu Moldavsko na severovýchodě země. Rumunští politologové vysvětlují pokles podpory PSD v Moldavsku odchodem jejich početného voličstva za prací do zahraničí kvůli velmi nízké životní úrovni v tomto regionu.

Šéf sociálních demokratů Mircea Geoană se označil za vítěze voleb a oznámil, že je připraven sestavit vládu. PSD však má obtížnější manévrovací pozici než PD-L, která si je programově blízká s PNL i UDMR. Geoană jako předseda vítězné strany chtěl do vlády za každou cenu, a proto přišel s myšlenkou velké koalice s PD-L podle současného německého modelu. Tento koncept se však příliš nezamlouvá jiným vlivným sociálním demokratům, především pak šéfovi bukurešťské sekce

strany Marianu Vangheliovi, bývalému premiérovi Adrianu Năstasemu či čestnému předsedovi strany a někdejšímu rumunskému prezidentovi Ionu Ilieskovi. Ti nevyloučili odchod PSD do opozice za cenu neustoupení z programových zásad strany a jsou nakloněni spíše ke spolupráci s Národní liberální stranou. Navíc nutno podotknout, že vztahy Geoany jak s Năstase, tak i s Ilieskem nejsou nejlepší. Především Iliescu dává otevřeně najevo svou nespokojenost nad tím, že v čele strany, kterou založil, stojí právě Geoană.

Předseda Demokratické liberální strany Emil Boc ihned po oznámení volebních výsledků prohlásil, že „jestli tento večer někdo zvítězil, pak je tímto vítězem rumunská pravice“. Řekl dále, že „je potřeba učinit všechny kroky k tomu, aby se pravicová politika znovu stala součástí budoucí vlády“, čímž otevřeně naznačil, že prvotním partnerem pro jeho stranu při vyjednávání jsou národní liberálové premiéra Tăriceana. I přes nedávné silné rozpory mezi PD-L a PNL není Bocovo prohlášení nikterak překvapující, protože ty-

to strany mají svou pravostředovou orientaci k sobě programově nejbližší. Národní liberálové však nemají jednoznačný názor, část z nich dokonce inklinuje spíše ke spolupráci se sociálními demokraty, neboť má obavy, že v koalici s PD-L by byl jejich vliv spíše potlačen.

Prezident Băsescu má nepochybně rozhodující slovo ve volbě osoby, kterou pověří sestavením nové vlády. V tomto ohledu hrál do not PD-L, z níž původně sám vzešel a ke které cítí nejsilnější sympatie. Nejsou to však jen tyto osobní důvody, ale i příznivá pozice PD-L, která má jednoznačně nejširší pole působnosti při vyjednávání. Prezident přímo směřoval PD-L k prioritním rozhovorům s Národní liberální stranou a radil nejprve vyčerpávat všechny možnosti dohody těchto dvou stran předtím, než by došlo k případným jednáním se socialisty. Nechával však otevřené dveře i pro PSD a nevyloučil dříve ani možnost koalice pod vedením Geoany. Z pohledu socialistů se jevila jako nejpravděpodobnější varianta koalice s PD-L, s premiérovou stranou PNL viděl Geoană minimální šance na dohodu.

Poražení národní liberálové se nevzdávali

I přestože Národní liberální strana volby prohrála, zpočátku to vypadalo, že bude hrát klíčovou roli při tvorbě nového kabinetu, neboť bez ní by neměla šanci sestavit většinovou vládu ani jedna z velkých stran (pokud by ovšem nedošlo k vytvoření velké koalice). Svými přehnanými požadavky a neukojenými osobními ambicemi premiéra Tăriceana se však o možnost

vládnout další čtyři roky definitivně připravila. Tăriceanu totiž znovu usiloval o funkci premiéra. Při jednáních o vládě u prezidenta Băsescu prohlásil, že zachování principů tržní ekonomiky a protikrizová opatření PNL jsou možná pouze v čele s liberálním premiérem.

Demokratická liberální strana mu však během jednání dala jasně najevo, že účast PNL ve vládě je podmíněna rezignací Tăriceana na ambice stát se znovu ministerským předsedou, a za to mu poněkud zbytečně velkoryse nabídla jakoukoli jinou politickou funkci, kterou bude chtít. Premiér však i přesto stále trval na svém a požadoval stejné rozdělení funkcí jako po volbách roku 2004 –

když má Rumunsko prezidenta z řad PD-L (původně jen PD), musí být premiér členem PNL. Tăriceanu dokonce spojil otázku nové vlády s volbou prezidenta v roce 2009. Přišel totiž s nabídkou, že pokud se stane premiérem on, podpoří jeho strana Băsescu ve volbách a ten se stane společným kandidátem PD-L a PNL. Šéf demokratů Boc však nechtěl v současné době o volbě prezidenta jednat a upozornil na důležitější věci, jež jsou na pořadu dne. Po těchto peripetiích se dohoda mezi PD-L a PNL stala zřetelně nemožnou. Kvůli své tvrdohlavosti si Tăriceanu sám zabouchl dveře před vstupem do nové vlády, navíc spolu s jemu programově nejbližším partnerem. Premiér si ještě nechával zadní vrátka v podobě možné spolupráce s PSD, přičemž souhlasil s možnou slučitelností programů obou stran. PNL navíc spojuje s PSD i úsilí o návrat k původnímu proporčnímu volebnímu systému, který z pohledu obou stran lépe vyjadřuje sympatie voličů než současný smíšený. Ale ani Geoană nakonec nechtěl s Tăriceanem dále vyjednávat, neboť, jak již bylo řečeno, jeho cílem byla velká koalice.

Maďarská strana UDMR byla oficiálně přizvána k účasti na nové vládě jak ze strany PD-L, tak na přání prezidenta. Její šéf Béla Markó inklinuje ke spolupráci s pravicí a ideální vládu vidí v podobě koalice PD-L, PNL a UDMR, nebránil se rov-

něž případné menšinové vládě s demokraty. Markó nevyloučil ani koalici se sociálními demokraty, ti však odmítli zahrnout do své případné vlády Maďary. Nato Markó poněkud bizarním způsobem obvinil socialisty, že k sobě chtějí přitáhnout voličstvo Strany Velkého Rumunska a její ostře protimaďarské, někdy až fašizující ideje. Mezi nejdůležitější programové

Vůdcové dvou nejsilnějších stran společně podepsali tzv. Partnerství pro Rumunsko, které má zemi zajistit stabilní a akceschopnou vládu.

zásady UDMR, které chce prosadit bez ohledu na to, zda bude ve vládě, nebo ne, patří rozšíření menšinových práv a větší decentralizace státní správy. Maďari usilují o plnou autonomii, ale Markó o ní ve svých prohlášeních přímo nehovoří.

Spíše zastává tezi, že decentralizace napomůže autonomistickým snahám maďarské komunity.

Dne 10. prosince 2008 pověřil prezident Traian Băsescu sestavením vlády Theodora Stolojana, místopředsedu PD-L a bývalého premiéra z let 1991–1992. Ten byl svou stranou nominován jako kandidát na premiéra v případě vítězství PD-L. Stolojan, původním povoláním ekonom, byl vybrán dle prezidentových slov jako „nejvhodnější osoba pro vedení vlády v období nadcházející hospodářské krize“. V rumunské společnosti má dodnes obraz jakéhosi „spasitele“ z počátku 90. let a prostředníka mezi lidem a politikou, který dočasně uklidnil situaci po tehdejších politických nepokojích způsobených vážnými hospodářskými problémy. Již v této době bylo zřejmé, že po dlouhých a náročných jednáních vznikne velká koalice, na níž se dohodli Emil Boc a Mircea Geoană. Vůdcové dvou nejsilnějších stran společně podepsali tzv. Partnerství pro Rumunsko, které má zemi zajistit stabilní a akceschopnou vládu.

Z primátora premiér

Situace se ale zkomplikovala, když 15. prosince Stolojan oznámil, že se vzdává pověření k sestavení nové vlády. Své rozhodnutí zdůvodnil tím, že premiérem se musí stát osoba, která iniciovala dohodu se so-

Zdroje

- KUBÁT, Michal a kol.: Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy, Praha. Eurolex Bohemia 2004
- Ústřední volební komise (Biroul Electoral Central), www.becparlamentare2008.ro
- România liberă, www.romaniailibera.ro
- Evenimentul zilei, www.evz.ro
- Cotidianul, www.cotidianul.ro
- Jurnalul Național, www.jurnalul.ro
- HotNews.ro, www.hotnews.ro
- Nine o'clock, www.nineoclock.ro

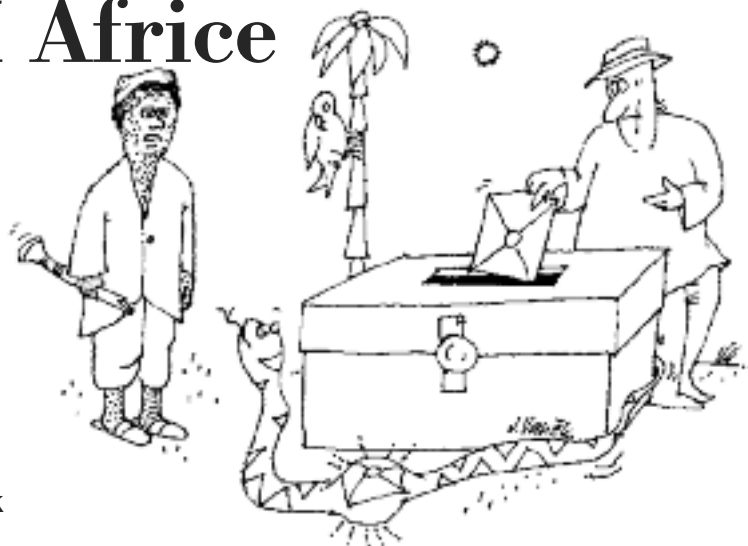
ciální demokracii (tedy Emil Boc, jehož výslovně jmenoval). Na základě tohoto sdělení je jasné, že s variantou velké koalice není ztotožněn. Stolojan dále prohlásil, že tímto svým krokem dává příležitost mladší a dynamičtější generaci politiků, která podle jeho slov lépe zvládne své funkce v době finanční krize. Ještě téhož dne pověřil prezident Băsescu vytvořením vládního kabinetu Emila Bocu jakožto předsedu vítězné strany. Boc předstoupil 22. prosince před parlament, jemuž představil novou vládu, složenou z osmnácti ministrů z řad Demokratické liberální strany a Sociálně demokratické strany, a vydal její programové prohlášení. Oznámil také, že vláda má mandát voličů na celé své funkční období, nejen na dobu, než Rumunsko překoná ekonomické obtíže. Při následném hlasování získal Bocův kabinet důvěru zákonodárců, když se 324 hlasujících vyjádřilo pro novou vládu a jen 115 proti. Pátého ledna pak Emil Boc oficiálně oznámil rezignaci na funkci primátora města Kluže, kterou vykonával od roku 2004 a do níž byl v loňských komunálních volbách znovuzvolen (podle rumunské ústavy nemůže premiér zároveň zastávat jinou politickou funkci). V případě shody obou koaličních partnerů může vláda velké koalice prosadit sice nepopulární, ale pro vypořádání se s krizí nanejvýš potřebná opatření. Ale již od počátku se mezi PD-L a PSD objevily první spory o to, jakými prostředky se bude proti hospodářské recesi bojovat. Nelze tedy s jistotou předvídat, zda nová vláda bude stabilní a zda bude schopná úspěšně řídit zemi v současné nelehké situaci.

Filip Šisler je studentem historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

filip.sisler@centrum.cz

Politické turbulence v Jižní Africe

aneb Kdo je kdo

Jan Záhořík

Souboj mezi jednotlivými frakcemi Afrického národního kongresu (ANC) plnil v poslední době stránky světových deníků, neboť jde o první vážné vykojení poklidného demokratizačního procesu v této jihoafrické regionální mocnosti. Vzájemné neshody uvnitř nejstarší africké politické strany odkrýly etno-politické jizvy, znemožňující dosažení národního konsenzu. Thabo Mbeki, mezinárodně uznávaný regionální lídr, byl nucen opustit úřad prezidenta, neboť tlak na něj vyvíjený nebylo možné dlouhodobě ignorovat. V následujícím článku se zaměříme na hlavní aktéry jihoafrického politického dramatu a přiblížíme si též kořeny současné situace.

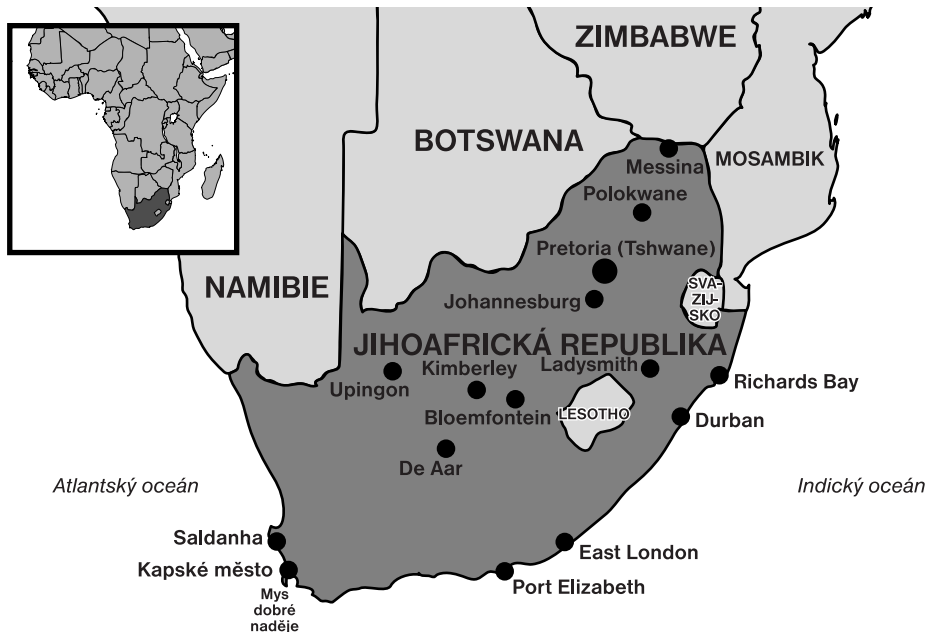
Na počátku byla údajná korupce...

Na počátku všeho stál mnohamiliardový obchod se zbraněmi, který, jak se později ukázalo, skýtal prostor pro korupci. V srpnu 2003 ohlásil Mbekim jmenovaný prokurátor Bulelami Ngenka, že viceprezident země Jacob Zuma, někdejší bojovník za osvobození Jihoafrické republiky od apartheidního režimu, je zapleten do korupčního skandálu spojeného s nákupem zbraní. Zuma byl později obviněn a Mbeki jej vyzval k odchodu, přesto Zuma i nadále trval na své nevině. Thabo Mbeki, podle některých teorií stojící na pozadí politického napětí mezi oběma tábory Afrického národního kongresu, Jacoba Zumu propustil z funkce, ten si však ponechal funkci viceprezidenta ANC, tedy velmi vlivnou funkci, která mu umožňovala výrazně působit dovnitř jihoafrické politiky.

Teze: Thabo Mbeki

V dubnu 2009 mělo skončit prezidentství Thabo Mbekiho, ten se ale musel se svým úřadem rozloučit poněkud předčasně. Po rozsáhlých politických turbulencích uvnitř ANC, patrně největších od roku 1994, kdy se konaly první svobodné volby v Jižní Africe. Zhruba od roku 2005 stoupalo uvnitř Afrického národního kongresu napětí, které má, zdá se, dvě základní příčiny: ekonomické a etno-politické. Skupina politiků ANC, vedená především bývalým ministrem obrany Mosiouou Lekotou dlouhodobě obviňovala Jacoba Zumu z ohrožování demokracie a ze zasévání semínek etnické nenávisti a obecně z etnizace vrcholné politiky v zemi.

Naopak Mbekiho úsilí bylo vždy směřováno směrem ke konsenzu a stírání etnické fragmentace a revitalizace občanské společnosti. Thabo Mbe-

ki byl především uznávaným politikem v zahraničí, uznání si zasloužil především svým mírovým úsilím, například dojednáním dohody o podílu na moci mezi zimbabwským prezidentem Robertem Mugabem a opozičním vůdcem Morganem Tsvangiraiem. Za jeho vlády se jihoafrické jednotky zúčastnily mírové mise v Dárfúru, Mbeki aktivně podporoval mírová jednání v Burundi, Demokratické republice Kongo a Pobřeží slonoviny. Zároveň získával pozitivní ohlas u intelektuální části veřejnosti svou vizí africké renesance. Byly to ale události na vnitropolitické scéně, které jej připravily o křeslo prezidenta.

Antiteze: Jacob Zuma

Někteří pozorovatelé si kladou otázku, zda bude Jacob Zuma spíše dynamem, tedy hybnou silou, která posune Jižní Afriku kupředu a učiní z ní kýženou makroregionální mocnost, a nebo naopak dominem, tedy zda nedojde k ještě většímu propadu důvěry v jihoafrickou politiku, což by mohlo mít neblahé důsledky pro demokratizační i hospodářský růst, a především pro oblast zahraničních investic v zemi. Pravdou je, že zatímco Thabo Mbeki působí dojmem intelektuála a anglického džentlmena, Jacob Zuma se netají svým poutem k „prostému“ člověku, což je mu mnohdy vytýkáno, neboť od adepta na příštího jihoafrického prezidenta se čeká určitá míra důstojnosti.

Zuma proslul řadou kontroverzních výroků, jako například, když čelil obvinění ze znásilnění, hájil se slovy, že určité typy žen si svým způsobem oblékání o znásilnění říkají.

Syntéza: Kgalema Mothlante

Po dlouhých jednáních byl dočasným prezidentem země zvolen Kgalema Mothlante, který byl v prosinci 2007 zvolen ANC viceprezidentem, a 25. září 2008 se stal třetím prezidentem postapartheidní Jižní Afriky. Kde se vzal politik schopný sjednotit znesvářené tábory uvnitř Afrického národního kongresu?

Kgalema Mothlante se stal již v 70. letech význačným členem ozbrojeného křídla AC, tzv. *Umkhonto we Sizwe* a spolu se Stanem Nkosim byl zodpovědný za provádění sabotážních akcí v zemi, za což si v roce 1976 vysloužil takřka jedenáctileté vězení na nechvalně proslulém Robben Islandu. Po propuštění se stal významným odborovým předákem v oblasti důlního průmyslu, který je hybnou silou jihoafrické ekonomiky. Svou vrcholovou politickou kariéru však odstartoval až roku 1997, kdy byl jmenován generálním tajemníkem Afrického národního kongresu. Jeho spolupracovníci ho dlouhodobě označovali jako člověka přístupného kom-

promisům, což se v současné době jeví jako důležitá vlastnost.

Přes veškeré klady, které obklopují auru současného přechodného prezidenta, nebude mít Mothlante nikterak jednoduchou úlohu, neboť etnizace jihoafrické politiky dosáhla bodu, který působí zvenku přinejmenším varovně, uvědomíme-li si, kolik podobných případů jsme mohli sledovat v různých afrických zemích. Samozřejmě lze namítnout, že současná Jižní Afrika je nejvyspělejší a nejdemokratičtější zemí a že se s podobnými politickými turbulencemi vyrovná, přesto by si měla být jihoafrická politická elita pomyslného zdviženého ukazováčku vědoma. Pokud jde o pozici a ambice Kgalemy Mothlenteho, stojí za to zmínit údaje průzkumu provedeného v nedávné době časopisem *African Business*. Z průzkumu, jehož se zúčastnilo 1 500 respondentů, vyplynulo, že Thabo Mbeki je mezi voliči ve městech populárnější než Jacob Zuma, ale že v případě současného konání voleb by Kgalema Mothlante mohl získat více hlasů než Mbeki či Zuma. Jedno je jisté a uvědomuje si to i Kgalema Mothlante, který v čase největších politických otřesů poznamenal, že „to byl nejsložitější týden v dějinách [jihoafrické] mladé demokracie, týden nejistoty a pochyb, bolesti a vzteku“.

...anebo je vše o něco složitější?

Většina pozorovatelů se shoduje v tom, že události, které přiměly Mbekiho odstoupit z funkce prezidenta, mají možná daleko hlubší pozadí a mohou mít vážné důsledky pro budoucnost, jakkoli není zapotřebí malovat nějaké hrůzné scénáře. Především jde o již zmiňovanou epizodu politické scény. Nárůst etnicity v jihoafrické politice je varovným signálem pro všechny bojovníky proti apartheidu, neboť etnický rozdělená země není to, za co desetiletí bojovali. Etnický nacionalismus tak nahrazuje občanský nacionalismus. Etnický prvek byl v politice ANC přítomen vždy, neboť usilovala o svržení afrikánské vládnoucí skupiny a jejího etnocentrismu, ale přesto dosud nikdy nedošlo k prosáknutí etnického akcentu do vrcholné politiky. Eskalace sporu Mbeki

vs. Zuma teprve poodkryla etnickou políčku a ukázala, že určité zulské kruhy nejsou dlouhodobě spokojeny s tradiční xhoskou dominancí v Africkém národním kongresu. Jen pro připomenutí, Thabo Mbeki i jeho předchůdce Nelson Mande-

la, jsou původu Xhosa, zatímco Zuma je původem Zulu. Plány na ukončení xhoské vlády v ANC nikdy nefigurovaly na seznamu oficiálních jednání či prohlášení čelných představitelů strany, ale spíše se odehrávaly v zákulisí. Byla to zejména zulská část ANC, obklopená okolo Jacoba Zuma a jeho věrných

z provincie Kwa-Zulu Natal, která nebyla nakloněna kompromisům ohledně nástupnictví Thaba Mbekiho.

Africký národní kongres se tak začal vnitřně dělit na etno-regionálním základě. Zatímco Mbeki získával podporu u členské základny ve „svém“ Východním Kapsku, Zuma se mohl o totéž opřít v Kwa-Zulu Natal. Jeho věrní následovníci dokonce nosili trička s nápisem „100 per cent Zulu Boy“, což jen ilustruje náladu místních stoupenců ANC, a nepřekvapuje tedy, že se Mbeki v Kwa-Zulu Natal netěšil nějaké zásadní podpoře.

Současná situace v Jižní Africe má ale také jednu intelektuální dohru. Mbeki, jak již bylo řečeno, se zapsal do dějin své země jako neúnavný propagátor myšlenky africké renesance, která je zakořeněná v idejích velkých panafricanistů dob minulých, jakými byli Kwame Nkrumah či Aimé Césaire. Mbekiho slavné prohlášení „Jsem Afričan!“ říká o současné situaci možná více, než by se mohlo na první po-

hled zdát. Mbeki usiloval o sjednocení Jihoafričanů a o vytvoření země, která bude společně budovat svou zemi ku prospěchu všech obyvatel bez ohledu na původ. Mbekiho porážka a etno-regionální pozadí Zumovy frakce vysílá směrem k ideolo-

gům jihoafrické verze panafricanismu signál nejistoty. Jedním z dlouhodobých cílů Thaba Mbekiho bylo minimalizovat po desetiletí (či spíše stáletí) živou diferenciaci obyvatel země na „bílé“ a „barevné“ (pozn. aut. – rasová kategorizace apartheidní JAR byla o něco složitější), která stále svírá tuto zemi. Pro tu

část jihoafrické veřejnosti, která se pohybuje na spodních příčkách sociálního žebříčku, je stále „bílá“ menšina držitelkou kapitálu a bohatství, a tedy i příčinou utrpení chudých. Jacob Zuma svými mnohdy populistickými výroky nachází podporu právě zejména u této části obyvatel. Naopak, zejména v urbánním prostředí roste střední třída „černých“ obyvatel Jižní Afriky, která je nakloněna Mbekiho vizím. Lze s určitou nadsázkou říci, že současný politický boj je v rovině symbolické také bojem o identitu Jižní Afriky, o níž se vedou debaty již od počátku 90. let, kdy došlo k demontáži apartheidního systému a vzniku demokratického státu. Mbekiho Jižní Afrika měla ambici stát se skutečnou makroregionální mocností a zároveň šířitelem mírového poselství v Gándhího či Mandelově duchu. Bude-li Jacob Zuma zvolen v roce 2009 prezidentem, dojde ke změně postavení Jižní Afriky, či nikoliv?

Agenturní zprávy přinesly ihned po Mbekiho rezignaci informaci o ekonomickém propadu v Jižní Africe. Ekonomika země v posledních letech rostla průměrně o pět procent ročně, což zejména u středních vrstev vyvolávalo důvěru v kabinet. Naopak nejchudší vrstvy ekonomický růst nikterak nepocítily a osídla sociálního vyloučení a frustrace se zintenzivňovala. Zatímco Thabo Mbeki prosazoval spíše

umírněnou politiku, orientovanou na spolupráci se západními zeměmi, Indií či Brazílií, Zuma byl u pravicové části jihoafrické populace vnímán jako potenciální hrozba kvůli svým vztahům s levicovými subjekty a odbory.

Manévrování mezi levicí a pravicí

Ekonomové se dnes ptají, zda bude Jacob Zuma schopen udržet relativně vysoký ekonomický růst z posledních let, který byl součástí éry Thaba Mbekiho. Jacob Zuma sice hovoří jazykem mas, ale tlak, který na něj vyvíjejí zejména sociálně slabá část černošské populace, jež do něj vkládá mnoho nadějí, může jeho ambice snadno zarazit. Navíc je třeba si uvědomit poměrně vysokou míru nezaměstnanosti, pohybující se někde mezi 25 a 30 procenty, stejně jako rozsáhlý výskyt nemoci AIDS, brzdící ekonomický růst v mnoha zemích subsaharské Afriky. Pozorovatelé se liší v mnoha otázkách souvisejících s osobu Jacoba Zuma, zatímco jedni varují před jeho vlivným postojem vůči jihoafrickým komunistům, sdruženým v *South African Communist Party (SACP – Jihoafrická komunistická strana)*, jiní upozorňují, že Zuma již jako ministr ekonomických záležitostí a turismu v provincii KwaZulu-Natal v minulosti projevoval značnou míru pragmatismu a neuskutečňoval žádné radikální změny, o kterých se dnes v médiích hovoří jako o možných. V některých případech dokonce projevoval značně pravicové postoje, například ve věci zpřísnění trestního zákona či v postoji vůči zimbabwskému prezidentovi Robertu Mugabemu.

Vyložení pozitivní ohlas si Jacob Zuma vysloužil v průběhu 90. let, kdy zprostředkoval ukliďnění vášní mezi Butheleziho stranou Inkatha a ANC v provincii KwaZulu Natal, což hrozilo přerůst v ozbrojený konflikt. Lze tak říci, že Zuma je spíše považován za politického pragmatika pohybujícího se obratně mezi levicí a pravicí.

Jan Záhořík je afrikanista

a přednáší na Západočeské univerzitě v Plzni. nvgogol@seznam.cz

Zdroje

- New African
- African Business
- The Economist
- Focus on Africa
- Historia. Joernaal van die Historiese Genootskap van Zuid-Afrika.

Miroslav Jurásek

Kuba

včera a dnes

Na Nový rok si na Kubě připomněli významné padesátileté výročí. Revoluce z roku 1959 vynesla do čela státu Fidela Castra. Tento uctíváný a zbožňovaný ideologický otec revoluce se dnes netěší dobrému zdraví; místo něj vládne ostrovní zemi v Karibském moři jeho bratr Raúl Castro. Nový kubánský vůdce hýří optimismem a věří, že výsledky velké revoluce přežijí ještě dalších 50 let. Každý by předpokládal, že komunistický režim využije všech možných prostředků, aby s pompou a parádou propagoval slavné vítězství. Všechno je ale jinak. Kubánci nemají žádné pomyšlení na bujaré veselí a nespoutané oslavy.

Novodobý Simon Bolívar

Na počátku vzestupu Fidela Castra k moci stál jeho bytostně zakořeněný antiame- rikanismus. Po vzoru svého předchůdce z 19. století by udělal vše pro to, aby zba- vil Latinskou Ameriku cizího vlivu. Bolí- var bojoval proti Španělům, Castro proti Američanům, kteří podporovali tehdejší- ho kubánského diktátora Fulgencia Batis- tu. Castrovi se podařilo ho svrhnout. Ba- tista odešel do exilu 1. ledna 1959. Revo- lucionáři slavili velké vítězství.

Politický systém a mezinárodní vztahy

Fidel Castro nebyl komunistou z přesvěd- čení. Komunistou se stal až po invazi Američanů do Zálivu svíní v dubnu 1961. Sovětský svaz uzavřel s Kubou přátelství „na věčné časy“ a začal Kubánce finanč- ně podporovat. Odhady říkají, že až do ro- ku 1990 na Kubu z Moskvy přiteklo pět- krát více dolarů, než bylo určeno na ob- novu válkou poničené Evropy v rámci Marshallova plánu.

Od té doby Kuba zůstala zemí jedné strany. Nic nenasvědčuje tomu, že v do- hledné době dojde k prolomení základní li- nie totalitního režimu, a nutno také dodat, že Kubánci si ani nepřejí změnu politického systému; nechtějí kapitalismus, věří socia-

listickým myšlenkám, jen by rádi zlepšili své sociální a ekonomické podmínky. Možným východiskem by mohl být čínský nebo viet- namský model socialismu s vládou jedné strany při fungování volného trhu.

Ekonomika

Po padesáti letech od uplynutí revoluce se Kuba potýká s velkými ekonomickými problémy. Při tom vychází pozice Kuby byla velmi dobrá. V roce 1957 byla její ekonomika třetí nejsilnější v Latinské Americe. Pouze Argentina a Uruguay vy- kazovaly lepší výsledky v ukazateli domá- cího produktu na hlavu. Dnes Kubě patří nelichotivé předposlední místo hned před velmi zaostalým Haiti.

Pracovní trh funguje velmi špatně. Ku- bánci raději sázejí na nejistotu a odcháze-

jí do zahraničí v naději, že si tam najdou nějaké „důstojné“ zaměstnání. Průměrný měsíční plat na Kubě činí 400 pesos (asi 15 euro), což nepokryje ani základní ži- votní potřeby. Velké problémy Kubě při- neslo zavedení dvojí měny. Většina Ku- bánců pobírá za svou práci mzdu vypláče- nou v národní měně pesos. Za tuto měnu se dá pořídit pouze zboží druhořadé kva- lity. Jen Kubánci pracující v turistickém ruchu či ve firmách se zahraniční účastí dostávají za odvedenou práci odměnu v konvertibilních pesos (CUC), lidově zvaných „chavitos“ (1 euro je 24 CUC).

Vzdělávání a zdravotnictví byly ozna- čeny za „triumf revoluce“. Vzdělání je bezplatné po celou dobu studia. Komun- isté se chvástají, že se jim podařilo snížit negramotnost obyvatelstva. To je sice pravda, nicméně u toho také pozitivní kon- čí. Už nezmiňují celou řadu negativ – kle- sající kvalita školství, nedostatek učitelů na školách atd. I ve zdravotnictví je situa- ce podobná. Klesla dětská úmrtnost, pro- dloužila se střední délka života. Na jedno- ho pacienta připadá na Kubě největší po- čet lékařů v celosvětovém měřítku. Léka- ři však odcházejí do zahraničí za lepším živobytím, a tak se Kuba musí paradoxně potýkat s jejich nedostatkem. Navíc v ne- nemocnicích chybějí volné lůžkové kapacity a nedostává se léčiv.

Ale nejpálčivějším problémem Kuby je rozkládající se zemědělství. Dříve byla Ku- ba téměř soběstačná v potravinové zásobě. Dnes musí potraviny kupovat ve velkém od Spojených států. Obyvatelstvo je špat- ně živěné. Přitom velká část půdy zůstává ležet ladem. Kuba vždy zaujímala přední místa v celosvětové produkci cukru. Na nemocnost kubánské ekonomiky ukazují i ta skutečnost, že v roce 2007 klesla pro-

Zdroje

- Rico, M.: El naufragio cubano, El País, 5/1/2009, str. 8
- Ponte, J., A.: El mayor largo de estos 50 años, El País, 5/1/2009, str. 8.
- Paranagua, P., A.: Cuba mise sur une détente graduelle avec les Etats – Unis, après l'investiture de Barack Obama, Le Monde, 2/1/2009, str. 6.
- Smith, W.: „Castro agit comme une arme de dissuasion face aux changements“, Le Monde 31/12/2008.
- Voss, M.: Cuba: At the crossroads of change?, newsvote.bbc.co.uk
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7805073.stm>
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7795388.stm>
- news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7786082.stm

dukce bílého zlata na 1,2 milionu tun za rok, což je vůbec nejméně od roku 1903. Výrazně klesla i produkce mléka.

Zničená Havana – tristní výsledek revoluce

Před padesáti lety byla dvoumilionová metropole Kuby nejkrásnějším městem Latinské Ameriky. Nyní Havana místy nabízí velmi smutný apokalyptický obrázek. Průmyslová výroba postupně ustává, ze země trčí trosky nefungujících továren; město hyzdí polorozpadlé domy, poničené fasády, o další domy se nikdo nestará a postupně chátrají; na dříve velmi rušných tržištích dnes stěží potkáte živáčka; regály obchodů zejí prázdnotou, knihovny jsou zavřené; temperamentní a přátelští Kubánci se rádi baví. Většina kin však byla zrušena. Kubánci jsou posedlí po potravinách, které nikde nemohou sehnat; kvete černý trh a prostituce. I na stavu Havany si můžeme udělat představu o tom, kam až to revolucionáři dotáhli.

Americké embargo

Komunističtí pohlaváři si samozřejmě nepřipouštějí, že vinu za jejich ekonomické a sociální problémy nese represivní a totalitářský systém. Oni vidí příčinu neuspokojivého stavu své země ve finanční krizi, ničivých hurikánech, a především v americkém embargu. Američané vyhlásili na Kubu hospodářské embargo v roce 1962. Kubánská ekonomika si od těch časů opravdu prošla svým, ale přežila. Z Kubánců se stali skuteční mistři improvizace. Dnes v důsledku embarga Kuba upevňuje vztahy s Čínou a Ruskem, sbližuje se s Latinskou Amerikou, otevírá se Evropské unii. Čím dál více sílí hlasy po zrušení embarga. Je jasné, že embargo je v současné podobě neúčinné, přesto jeho symbolická hodnota zůstává veliká. Již v roce 2003 Evropská unie hospodářské embargo nahradila embargem diplomatickým. Američané časem také embargo zruší, nicméně se nezdá pravděpodobné, že by tak učinili před koncem prvního mandátu Baracka Obamy.

Když už kvůli ničemu jinému než z pragmatických důvodů musejí Spojené státy Kubě pomoci v boji proti obchodu s narkotiky, protože velká část drogových

Otěže moci po něm sice převzal, ze stínu svého bratra Fidela však zatím nevystoupil: kubánský prezident Raúl Castro při projevu během oslav výročí kubánské revoluce.

Claudia Daut, Globe Media/Reuters

zásilek přichází z Kuby právě na americký trh. Obě země už v minulosti musely spolu řešit tisíce uprchlíků mířících z Kuby na chatrných plavidlech k břehům Floridy.

Nedávno Raúl Castro vstoupil do jednání s Barackem Obamou. Nově zvolený americký prezident svému protějšku slíbil, že zruší opatření namířená proti kubánskému turistickému ruchu. Taky se zasadí o uvolnění transferu peněz ze zahraničí na Kubu. Vzhledem ke skutečnosti, že řada kubánských rodin je závislá na penězích obdržených od svých rodinných příslušníků ze zahraničí, je to bezesporu vítaná pomoc.

Venezuelsko-kubánské přátelství a vazby Kuby k ostatním zemím Latinské Ameriky

Bez sovětské pomoci Kuba procházela těžkými časy. Castrův režim by nemohl dlouze vzdorovat americkému embargu. Přežil jen díky obrovské loajalitě kubánského lidu k odkazu revoluce a jeho vůli udržet si nezávislost na Spojených státech. Ale kdo ví, jak by vše skončilo, kdyby naštěstí pro Fidela nenašel v jeho myšlenkách a idejích zalíbení venezuelský prezident Hugo Chávez. Označil se za bratra kubánského vůdce a od té doby se

obě země neustále sblíží. Venezuela dodává za rozumné ceny na Kubu 57 procent celkové spotřeby pohonných hmot. V roce 2008 poskytla Kubě subvenci ve výši tří miliard dolarů.

Kritici nezdravého napojení na venezuelské petrodolary varují, aby Kuba přespříliš nespolehala na venezuelského prezidenta Hugo Cháveze jako na svého všehospasitele. Byť ten se ve Venezuele snaží změnit ústavu tak, aby mohl kandidovat znovu na prezidenta, jeho mandát vyprší v roce 2011 a se změnou venezuelské vlády by se mohla opakovat situace z roku 1990, kdy ze SSSR přestala plynout na Kubu ohromná finanční pomoc a přišly těžké problémy.

Současný kubánský prezident Raúl Castro si uvědomuje nebezpečí výhradního spojení s Venezuelou, které je pro Kubu momentálně životadárné. Snaží se navázat styky i s ostatními latinskoamerickými zeměmi. On osobně by raději jako svého hlavního zahraničněpolitického partnera viděl Brazílii.

Ve dnech 16.–17. prosince 2008 došlo v Bahiji k vrcholnému setkání zástupců zemí Latinské Ameriky a karibské oblasti o rozvoji. Kuba se doposud bránila připojení ke skupině z Ria, což je politické fórum vytvořené během jednání o míru ve Střední Americe. Až svou účastí v Bahiji Raúl učinil rozhodný krok k zásadnímu obratu ve vztahu k latinskoamerickým zemím a k tomuto fóru. Kromě toho se v Bahiji Castro sešel s chilským socialistou Josém Miguelem Insulzou, který je generálním sekretářem Organizace amerických států (OAS). Šlo vůbec o první oficiální kontakt představitele Kubu a OAS od roku 1962. Tuto organizaci tvrdě kritizuje jak Hugo Chávez či nikaragujský prezident Daniel Ortega, tak i Fidel Castro. Nicméně to vypadá, že na Kubě prorazil dobře maskovaný pragmatismus tvrdou zeď ideologie.

Budoucnost kubánské revoluce

Kubu čeká nejistá budoucnost. Nemocného Fidela Castra již dva a půl roky nikdo neviděl vystoupit na veřejnosti. Kubánci si přejí více svobod, méně omezování. Snad všichni Kubánci beze zbytku si myslí, že se věci nehnou k lepšímu, pokud moc v rukou budou třímat bratři Castrové nebo alespoň jeden z nich – Fidel. Jen čas ukáže, zda se Raúlovi i přes bojkot svého staršího bratra podaří prosadit zamýšlené reformy, které Kuba tolik potřebuje. Pak Kubánci zůstanou ve své milované zemi a nebudou muset odcházet do zahraničí hledat lepší životní podmínky.

Miroslav Jurásek v současné době působí na Fakultním gymnáziu BAG8 v Praze a vyučuje španělštinu na VŠFS. maggarde@seznam.cz

Irena Kalhousová

Co ukázal konflikt v Gaze?

Války a ozbrojené konflikty přinášejí utrpení a škody, jejich přímým důsledkem ale někdy může být i narušení statu quo, které povede k začátku vyřešení dlouhodobých sporů. Po třidvaceti dnech bojů v pásnu Gazy je tedy možné si položit otázku, zdali se podaří znovu nastartovat skomírající blízkovýchodní mírový proces, na jehož konci by bylo vyřešení desetiletí trvajících konfliktů mezi Izraelci a Palestinci. Dlouhé měsíce před vyostřením konfliktu v Gaze mírový proces skomíral. Izrael pokračoval v budování osad na Západním břehu Jordánu, což je jedna z největších překážek k řešení konfliktu. Palestinské vedení bylo zase nesmiřitelně rozděleno a radikální hnutí Hamás odmítlo respektovat výsledky jednání, které s Izraelem vedl nejvyšší představitel Palestinské samosprávy Mahmúd Abbás z hnutí Fatah.

Izraelská ofenziva v Gaze proti Hamásu, který nadále odmítá uznat existenci židovského státu, rozhodně nepřišla jako blesk z čistého nebe: 2046 raket Kassám, které na jižní část Izraele dopadlo od doby, co je Gaza v rukách Hamásu, do značné míry paralyzovalo 200 000 obyvatel oblasti západního

Negevu. Oproti tomu půldruhého milionu obyvatel pásma Gazy se nacházelo v obtížné situaci poté, co Hamás v roce 2007 po násilném převratu převzal nad územím kontrolu. Izrael a Egypt na tento převrat reagovaly bloádou a vyhlášením embarga s cílem co možná nejvíce Hamás v Gaze oslabit. Ani půlroční

příměří, které Hamás a Izrael uzavřely v červnu 2008, se nestalo základem pro dlouhotrvající mír, ale spíše umožnilo oběma stranám připravit se na ostrý střet. Izrael neuvolnil blokádu Gazy a pokračoval v cílené likvidaci ozbrojenců Hamásu a míst k odpalování raket. Hamás využil příměří k posilování svých ozbrojených složek pašováním zbraní tunely z Egypta a vylepšováním své bojové strategie i s pomocí Hizballáhu a za finanční, vojenské a ideologické podpory Íránu. Před vypršením příměří docházelo stále častěji k jeho porušování z obou stran, a když krátce před jeho vypršením dal Hamás najevo, že nepřistoupí na jeho obnovení, otevřený konflikt byl již jen otázkou času.

Co tento konflikt přinesl jeho hlavním aktérům?

Izrael, poučen rozpačitým výsledkem války z léta 2006 v Libanonu proti Hizballáhu, nedefinoval příliš konkrétně cíle své ofenzivy. Šlo mu především o to zabránit dalšímu ostřelování jižní části svého území a obnovení své odstrašující síly, která byla oslabena právě v Libanonu. Izrael také doufal, že vojenskou cestou oslabí politickou pozici Hamásu v Gaze, čímž připraví cestu pro návrat Fatahu. Po zastavení bojů Izrael může jen obtížně říci, dosáhl-li svého cíle. Ozbrojené složky Hamásu se izraelské armádě příliš otevřeně nepostavily a místo toho jejich členové zůstali hluboko v úkrytech či se snažili skrýt mezi civilním obyvatelstvem. Izraeli se sice podařilo zlikvidovat okolo 80 procent tunelů, kterých mezi Egyptem a Gazou vedlo na tři sta, nicméně okamžitě poté, co se izraelská armáda začala stahovat z Gazy, se těch funkčních, či málo poškozených, zmocnil Hamás na úkor jednotlivých palestinských klanů, jež tunely kontrolovaly před začátkem ofenzivy. Izraelská odstrašující síla byla do značné míry obnovena a Hamás či ostatní radikální organizace musejí napříště počítat s ostrou izraelskou reakcí v případě, že budou ohrožovat bezpečnost obyvatel židovského státu.

Na druhé straně v samotném Izraeli se povedou diskuse o tom, jestli masivní vojenská operace, která přinesla civilnímu obyvatelstvu v Gaze značné utrpení, při-

nesla kýžené výsledky, a jestli je vůbec možné Hamás, který je tak propojen s civilní infrastrukturou Gazy, porazit vojensky a oslabit tak jeho postavení. Zklamáním pro Izrael je také to, že ofenziva skončila dříve, než se podařilo osvobodit vojáka Gilada Shalita, jehož Hamás zadržuje přes dva roky a za jehož propuštění chce svobodu pro stovky svých členů, kteří jsou v izraelských vězeních.

Hamás, jemuž šlo především o prolomení blokády a politického embarga, byl zřejmě překvapen intenzitou izraelské ofenzivy a přes ostrá rétorická vyjádření jeho představitelů, že izraelští vojáci z Gazy neodejdou živí, zvolil místo přímého boje raději boj mediální. Hamás sice hrozil hromadným unášením izraelských vojáků a schopností zničit izraelské tanky, namísto toho se ale hlavním tématem zpráv z Gazy staly obrazy mrtvých palestinských dětí a zničených domů, které měly poukázat na disproporční sílu izraelské armády v boji proti Hamásu.

Přestože Hamás po skončení bojů hrdě oznámil, že Gaza odolala a on v konfliktu s Izraelem triumfoval, obyvatelé Gazy, těžce zasažené boji, o tom bude muset teprve přesvědčit. Hamás může také ztratit podporu kvůli svému tvrdému postupu proti představitelům Fatahu, kteří v Gaze zůstali po násilném převzetí Gazy Hamásem v roce 2007. Z obavy, že Fatah využije možného oslabení Hamásu a pokusí se opět převzít kontrolu nad Gazou, Hamás během izraelské ofenzivy zabil či úmyslně zmrzačil na desítky členů Fatahu. Přesto je ale velká možnost, že Hamás nakonec vyjde z celého konfliktu posílen, a to i přesto, že na prozatímní bezpodmínečné příměří přistoupil už v momentě, kdy izraelská armáda byla stále na území Gazy. Bude velice záležet na tom, jak budou nastaveny dlouhodobé podmínky příměří a zdali se Hamásu podaří vyjednat s Izraelem klíčo-

vé ústupky. Pokud docílí otevření hranic a ukončení embarga, kterými Hamás podmiňuje svůj souhlas s příměřím, bude se moci cítit jako vítěz i přes velké materiální ztráty, které utrpěl.

Dalším klíčovým hráčem konfliktu v Gaze bylo hnutí **Fatah**. Značná míra rozdělení palestinského vedení se ukázala vzápětí po zahájení bojů, kdy Mahmúd Abbás

za viníka konfliktu označil Hamás, který měl Izrael vyprovokovat. Během konfliktu také Palestinská samospráva pozatýkala na Západním břehu mnohé reprezentanty či sympatizanty Hamásu. Nepřátelství panující mezi oběma tábory tak začíná zcela jasně poukazovat na fakt, že rozdělení mezi Západním břehem a Gazou už není pouze geografické. Během izraelské ofenzivy Západní břeh poměrně překvapivě nezažil

Evropané tak budou na Blízkém východě i nadále v roli plátce, který zásadním diplomatickým jednáním spíše přihlíží, než aby je vedl. S velkým napětím se tedy čeká, až představí svůj plán na řešení blízkovýchodní krize Barack Obama.

mohutné demonstrace na podporu Palestinců v Gaze a můžeme pouze spekulovat, jestli tomu tak bylo ze strachu z možného zásahu ozbrojených složek Palestinské samosprávy, nebo prostě palestinská společnost už zdaleka není tak jednotná a Palestinci ze Západního břehu, jejichž životní úroveň se v posledních letech zlepšila, se zase až tak o osud Palestinců z Gazy nezajímají. Pokud se rozdělení mezi Palestinci na Západním břehu a Gazou bude prohlubovat i nadále, nad budoucností Palestinského státu bude viset otazník.

Jasser Rabú, člen Organizace pro osvobození Palestiny (OOP) a blízký spolupracovník Mahmúda Abbáse, ostře kritizoval Hamás, že zneužívá prolité palestinské krve v Gaze ke svému plánu na trvalé oddělení Gazy od Západního břehu, a pohrozil Hamásu, že OOP za žádnou cenu nedovolí, aby Hamás zničil palestinský národní projekt, tedy sen o jednom Palestinském státu na území Západního břehu a Gazy. Maximální oslabení Hamásu

v pásnu Gazy a možnost ujmout se opět kontroly nad Gazou je tedy pro Fatah i OOP, jejímž Hamás není členem, poměrně zásadní. Pro legitimitu Fatahu by nebylo dobré, aby se do Gazy vrátil na „kapotě izraelských tanků“. Nicméně pokud se po dohodnutém příměří uvolní sevření Hamásu a obnovu Gazy z mezinárodních zdrojů si Hamás přičte jako svůj úspěch, bude pro Fatah velice obtížné svůj politický vliv nad Gazou obnovit.

Arabský/muslimský svět

Konflikt v Gaze ukázal, jak izraelsko-palestinskému konfliktu sekundují další státy v regionu. Arabské/muslimské země uspořádaly celou sérii summitů, na nichž se diskutovalo o Gaze, ovšem vždy podle různého zájmu klíčových aktérů. Na summit do Kataru přijeli syrský prezident Assad, iránský prezident Ahmadínežád, vrcholný představitel Hamásu Mišál, či zástupci Islámského džihádu, a nezúčastnili se ho Egypt, Saúdská Arábie či Mahmúd Abbás. Stejně jako v případě Hizballáhu po válce v roce 2006, tomuto bloku zemí půjde o to pomoci Hamásu finančně a vojensky, aby se co nejdříve obnovila jeho síla. Navíc nabízí finanční po-

moc na obnovu civilní infrastruktury v Gaze, ovšem nikoli přes instituce Palestinské samosprávy, ale přes instituce Hamásu. **Írán**, dominantní stát v tomto bloku zemí, který se netají svými ambicemi v oblasti Blízkého východu, využívá k posílení své pozice fundamentalistická hnutí bez ohledu na náboženské otázky či partikulární zájmy těchto hnutí. Díky podpoře Hizballáhu posílila pozice Íránu v politickém systému Libanonu, o totéž se nyní Teherán může pokusit s pomocí Hamásu i v případě Palestinců.

Vzrůstající vliv šíitského Íránu nenechává v klidu sunitské země, především **Egypt** a Saúdskou Arábii. Během izraelské ofenzivy v Gaze se egyptský prezident dostal pod velký tlak muslimského světa kvůli neochotě zaujmout ostře protiizraelské stanovisko a otevřít hranice. Egypt má ale mnoho důvodů, proč nepřát Hamásu úspěch. Hamás je odnoží islamistického Muslimského bratrstva, které představuje nejsilnější opoziční sílu Mubarakova režimu. Poté, co se Hamás ujal vlády nad Gazou, se Egypt stal hlavním vyjednavčem usmíření mezi Hamásem a Fatahem, jež bylo neúspěšné i kvůli neochotě některých představitelů Hamásu ustoupit ze svých nejradikálnějších stanovisek. Egypt se také obává, že politická nestabilita v Gaze se může přelít i na jeho území tak, jak se stalo začátkem roku 2008, kdy byla násilně poničena zeď oddělující Gazu od Egypta, a na 75 tisíc Palestinců přešlo hranici. Pro Egypt, jako jednoho z hlavních vyjednavců v izraelsko-palestinském konfliktu, je důležité, aby nepřišel o svůj kredit jak v očích Izraele, tak v očích Palestinců. Neméně důležité ale je nedovolit Íránu, aby prostřednictvím Hamásu rozšířil svůj vliv až ke Středozemnímu moři. I proto je Egypt odhodlán zvýšit svou aktivitu při kontrole tunelů, kterými se do Gazy pašuje vojenské vybavení pro Hamás. Kvůli tomu Káhira zřejmě povolí i přítomnost za-

hraničních odborníků na svém území. Před Egyptem ale leží ještě další obtížný úkol, a tím je spolu se Spojenými státy připravit a vyjednat podmínky dlouhodobého příměří mezi Izraelem a Hamásem. Jak už bylo řečeno, to se může ukázat klíčové jak pro Hamás, tak pro Fatah. Bude-li se s Hamasem jednat jako s rovnocenným partnerem, aniž by musel ustoupit ze svých nejradikálnějších stanovisek, která jsou také překážkou jeho spolupráci s Fatahem v rámci Palestinské samosprávy a OOP, přispěje to k legitimizaci metod, jichž Hamás používá nejen vůči Izraeli, ale také vůči příslušníkům Fatahu v Gaze.

Zajímavá byla také reakce **Turecka**. Ankara má dlouhodobě s Izraelem velice korektní vztahy a angažovala se i jako prostředník v nepřímých jednáních mezi Izraelem a Sýrií. Turečtí politici přesto neváhali použít nejostřejší slova při odsouzení způsobu vedení boje izraelské armády v Gaze. Tato ostrá kritika by mohla naznačit, že si Turecko, dlouho odmítané Evropskou unií, připravuje cestu pro větší angažovanost na Blízkém východě. Kritikou izraelské ofenzivy se může stát respektovanějším hráčem v arabském světě, a Egyptu tak možná roste konkurent. Jako jeden z politicky i ekonomicky nejstabilnějších států v regionu, kde islám a demokracie nejsou zcela v rozporu, má Turecko velkou šanci stát se důležitým prostředníkem v palestinsko-izraelském konfliktu.

Západní státy

Evropská unie (EU) „prokázala“, že zatím není schopna překročit svůj stín v otázce společné zahraniční politiky. Diplomatie pole, které v době výměny administrativy ve Washingtonu dočasně vyklidil tradičně nejaktivnější prostředník v palestinsko-izraelském konfliktu, nedokázal Brusel zaplnit. Evropané tak budou na Blízkém východě i nadále v roli plátce, který zásadním diplomatickým jednáním spíše přihlíží, než aby je vedl. S velkým napětím se tedy čeká, až představí svůj plán na řešení blízkovýchodní krize Barack Obama. Ještě administrativní George W. Bush uzavřela s Izraelem dohodu, že Spojené státy budou podporovat mezinárodní úsilí v boji proti pašování zbraní a výbušnin z Íránu pro ozbrojence Hamásu. Jeho součástí by

Zdroje

- Khaled Abu Toameh: PA official: Israel made 'big mistake' (www.jpost.com)
- Hamas: Israel proposes 18-month Gaza truce, but we insist on just one year (www.haaretz.com)
- Nathan Brown: Pointers for the Obama Administration in the Middle East: Avoiding Myths and Vain Hopes (www.carnegieendowment.org)

mělo být sdílení informací zpravodajských služeb, námořní spolupráce při identifikaci lodí ve zlocích vojenské vybavení a technická spolupráce při odhalování tunelů mezi Gazou a Egyptem. To je důležitý, ale pouze první krok k nalezení dlouhodobého řešení izraelsko-palestinského konfliktu.

Nemá-li se situace opět vrátit ke statut quo před krizí v Gaze, což by v dlouhodobém měřítku vedlo k ještě větší radikalizaci a posílení fundamentalismu v celé oblasti, bude třeba odhodlaného přístupu všech zainteresovaných stran. Washington by měl svým vlivem donutit Izrael, aby umožnil vznik životaschopného Palestinského státu, což bude především znamenat ukončení osadnických aktivit na Západním břehu. Spojené státy a Evropská unie by měly podmínit finanční podporu Palestincům jejich mnohem větším úsilím při budování civilní infrastruktury a nekompromisně by měla být odsouzena nejen bující korupce, ale také minimálně nepřímá podpora palestinského politického systému různým ozbrojeným složkám a teroristickým skupinám. Konflikt v Gaze, který přinesl tolik strádání jejím obyvatelům, může hlavní aktéry přesvědčit o tom, že je třeba sebrat odvalu a i za cenu velkých kompromisů najít způsob, jak vedle sebe žít bez hrozby terorismu pro jednu stranu a hrozby vojenského zásahu pro druhou stranu. Jako ale již mnohokrát v minulosti v tomto konfliktu, pouhá jedna událost může celý mírový proces zase zvrátit a kolo útoků a protiútoků se opět roztočí.

Irena Kalhousová

přednáší na Metropolitní Univerzitě v Praze a pracuje pro nadaci Heinrich Böll Stiftung.
irena.rubin@gmail.com

Izraelská akce v Gaze a my

Pavel Barša

Izraelský zásah v Gaze znova připomněl některé základní otázky týkající se strategie Izraele v jeho konfliktu s palestinskými Araby i role, kterou v tomto konfliktu hrají či měli by hrát vnější aktéři jako USA či Evropská unie. V souvislosti s naším předsednictvím Evropské unii otevřela tato izraelská akce také otázku budoucnosti česko-izraelských vztahů.

Asymetrický konflikt

Izraelské zdůvodnění útoku – opakované dosluhující americkou administrativou, českými pravicovými komentátory a před převzetím evropského předsednictví také Karlem Schwarzenbergem – navozuje obraz mírumilovného demokratického státu, který se snaží bránit své občany před neodůvodněnými útoky krvavých teroristů. Žádný civilizovaný stát na světě nemůže nechat bez odpovědi smrtelné ohrožení svého civilního obyvatelstva.

Obraz Izraele jako nevinné oběti, jež nemá jinou možnost než se vojenskou silou bránit nevyprovokovaným útokům barbarů, jistě přináší morální sebeuspokojení izraelským Židům, miji se však s realitou jejich konfliktu s palestinskými Araby. Na rozdíl od většiny západních států, jejichž solidarity se dovolává, nemůže Izrael opřít ospravedlnění své akce o obranu hranic, na jejichž definici by se shodl s mezinárodním právem. Zatímco toto právo považuje arabská území zabraná v červnu 1967 za okupovaná, izraelské dokumenty o nich hovoří jako o „sporných“.

Vymezení hranic je součástí územního sporu s potomky arabských muslimů

a křesťanů, kteří žili na území mezi Středozemním mořem a řekou Jordán (spolu s hrstkou nesionistických Židů) předtím, než na ně od konce 19. století začali proudit sionisté, a posléze i židovští uprchlíci před nacismem a přeživší holocaust s cílem založit svůj vlastní etnický stát. Od války v červnu 1967 na sebe tento konflikt vzal jednoznačně asymetrickou podobu: jedna z nejlépe vycvičených a vyzbrojených armád současného světa čelí guerillovému hnutí okupovaného obyvatelstva.

Lekce z židovských dějin

Pokud si izraelští Židé myslí, že tento konflikt mohou vyřešit použitím své drtivé vojenské převahy proti podrobenému národu, zapomínají na historii svých předků. Ta je přímo prostoupena asymetrickými válkami – od povstání Makabejských ve druhém století před našim letopočtem přes protiřímskou vzpouru na přelomu šedesátých a sedmdesátých let prvního století našeho letopočtu až po antifašistický odboj židovských partyzánů ve východoevropských lesích a povstalců ve varšavském ghettu nebo protibritský odpor skupin Irgun a Lechi ve čtyřicátých letech minulého století.

Z definice asymetrického konfliktu plyne, že ti, kteří jsou na slabším konci, používají nepřímých, „zákeřných“ metod (včetně útoků na civilisty), neboť v přímé vojenské konfrontaci prohrávají. Důsledkem vojenských akcí silnější strany ovšem většinou je – kvůli převaze její útočné síly a také proto, že její odpůrci jsou organicky vkořeněni v podrobeném obyvatelstvu – mnohem větší počet zabitých a zraněných civilistů. To se pak nenazývá státním terorismem, nýbrž obranou civilizace proti barbarství.

Vzrůstající počet mrtvých a zmrzačených „barbarů“ ovšem dlouhodobě nevede k překonání či urovnání konfliktu, neboť jen posiluje legitimitu jejich ozbrojeného odporu. Ten se nakonec může představovat jako odpověď na volbu mezi mučednickou smrtí a životem v otroctví – vzpomeňme jen na sebevražedný útok biblického Samsona či na konec pevnosti Masada.

Uznání nepřítelů

Popření existence asymetrického územního konfliktu a zobrazování sebe sama ja-

Člen bezpečnostních sil hnutí Hamás prohlíží nevybuchnuté bomby ve městě Rafah.

Ibraheem Abu Mustafa, Globe Media/Reuters

ko nevinné oběti, která se brání iracionální agresi zloduchů, vede nejen k popření odpovědnosti za zabíjení bojujících i civilních obětí druhé strany, ale také k popření odpovědnosti za podobu nepřítele. S jistou nadsázkou lze říci, že z dlouhodobého hlediska má každý takového nepřítele, jakého si zaslouží. Popírá-li někdo systematicky lidskost druhého, nemůže se divit tomu, že nakonec skutečně čelí nelidské bestii. To se samozřejmě týká *obou* stran konfliktu.

V asymetrickém konfliktu však nese větší zodpovědnost strana, která tahá za silnější konec, a tak má dlouhodobě větší vliv na dynamiku vztahu. Ta osciluje mezi dvěma krajními polohami: může na sebe vzít podobu bludného kruhu stupňujícího se násilí, ale také ctnostného kruhu posilování vzájemného respektu a ochoty ke kompromisům. V prvním případě roste na obou stranách politická váha jestřábů, ve druhém pak váha holubiček.

Silnější strana může zabrzdit první a nastartovat druhou dynamiku tím, že uzná nepřítele, a tím i politickou povahu konfliktu jakožto sporu, v němž spolu dvě skupiny zápasí o jedno území. Řeči o terorismu a obraně civilizace tuto povahu naopak popírají tím, že na jedné jeho straně vidí pouze nevinné oběti a na druhé pak zločince či mo-

rální nebo psychická monstra – co jiného jsou v současném mediálním a politickém diskurzu „teroristé“? V takovém rámci ovšem nemůže nikdy jít o urovnání konfliktu (k němuž nezbytně patří hledání kompromisů), nýbrž o eliminaci soupeře. Právě úsilí o zničení nepřítele roztáčí bludný kruh násilí. Izraelcům trvalo dvacet let, než začali chápat Arafatovu Organizaci pro osvobození Palestiny (OOP) nejen jako teroristickou organizaci (již po jistou dobu skutečně byla), ale také jako politického nepřítele, s nímž je třeba jak bojovat, tak jednat.

Úkol třetích stran

Tento obrat ve vztahu k OOP na přelomu osmdesátých a devadesátých let přitom nespádl z čistého nebe. Izraelci k němu byli donuceni hrozbami americké administrativy G. H. W. Bushe, že omezí svou ekonomickou a vojenskou pomoc, pokud Izrael bude setrvávat na pozici, že „s tero-

risty se nejedná“. (Obzvláště neústupným obhájcem této pozice byl – jen zdánlivě paradoxně – bývalý terorista ze skupiny Lechi Jicchak Šamir v roli izraelského premiéra.) Bushův syn naopak po útocích z 11. září 2001 popřel politickou povahu izraelsko-palestinského konfliktu, když ho podřadil pod globální „válku s terorem“, v níž civilizace čelí barbarství a dobro zlu.

Bushova doktrína opustila realistickou představu Brenta Scowcrofta, poradce pro otázky národní bezpečnosti u Bushe staršího, i jeho předchůdce na tomto postu u Jimmyho Cartera Zbigniewa Brzezinského, že Spojené státy mají být spíše zprostředkovatelem blízkovýchodního konfliktu než bezpodmínečným spojencem jedné jeho strany. Nechme se překvapit, zda se Obamova administrativa pokusí vrátit k této roli.

O tom, jakou roli bude hrát napříště Evropská unie, se rozhoduje právě nyní – v době českého předsednictví. Česká vláda si přitom před nástupem do této pozice v souladu se závěry Rady EU z 8. a 9. prosince

Z definice asymetrického konfliktu plyne, že ti, kteří jsou na slabším konci, používají nepřímých, „zákeřných“ metod (včetně útoků na civilisty), neboť v přímé vojenské konfrontaci prohrávají.

2008 předsevzala dovést vztahy Evropské unie s Izraelem na kvalitativně vyšší stupeň (tzv. *upgrading*), a to navzdory tomu, že Izrael i po opuštění Gazy v létě 2005 pokračoval v rozšiřování osad na Západním břehu Jordánu a žádným podstatným způsobem nezlepšil dodržování lidských práv palestinských obyvatel těchto území. Jak dokládá

Jan Fingerland v člán-

ku „Proč Češi straní Izraeli“ (*Lidové noviny. Orientace*, 17. ledna 2009), v podpoře Izraele navázala Topolánková vláda na polistopadovou tradici, jejímiž nositeli byly všechny politické strany demokratického spektra.

Konec bezpodmínečné podpory?

Vedle hlubších historických a kulturních příčin, k nimž poukazuje Fingerland, lze tento polistopadový pravo-levý konsenzus

pochopit také jako výraz postkomunistické ideologické konfigurace, v níž získaly status samozřejmých pravd ty zahraničněpolitické postoje, které byly opakem samozřejmých pravd komunistického režimu. Mimoparlamentní i opoziční odpor ke smlouvě o umístění amerického radaru je prvním signálem, že kouzlo postkomunistického konsenzu přestalo fungovat. Z toho, že Spojené státy byly pro minulý komunistický režim nepřítelem číslo jedna, neplyne automaticky, že musí být do budoucna pro nekomunistické Česko spojencem číslo jedna. Podobně by mělo být podrobeno racionální diskusi i převrácení, které doposud – spolu s tradicí masarykovského filiosionismu a dalšími faktory zmiňovanými Fingerlandem – určovalo vztah současných českých politických i kulturních elit ke stranám blízkovýchodního konfliktu: z toho, že komunisté ličili od roku 1967 Izrael jako protiarabského agresora, nikterak neplyne, že bychom ho nyní museli automaticky chápat jako nevinnou oběť Arabů.

Zahraniční politika České republiky by se již neměla opírat o samozřejmé černobílé pravdy, získané prostou negací pravd komunistických, ale měla by odrážet racionálně odůvodněnou představu o roli, kterou Česká republika jako (nyní předsedající) člen Evropské unie má hrát ve vztahu k blízkovýchodnímu konfliktu. Na rozdíl od proizraelského kurzu někdejšího předsedy vlády Miloše Zemana dává dnešní sociální demokracie ústy svého stínového ministra zahraničí Lubomíra Zaorálka najevo, že s ohledem na poslední izraelskou akci nevidí tuto roli v bezpodmínečné podpoře Izraele, ale v obhajobě principů lidských práv a mezinárodního humanitárního práva. V tiskové zprávě ČSSD z 16. ledna 2009 zmiňuje Zaorálek možnost, že Evropská unie bude muset kvůli izraelskému porušování těchto principů přerušit jednání o posílení vztahů s Izraelem. Podobně se ve svých tiskových vyjádřeních staví k této otázce i vládní Strana zelených. Její místopředseda, ministr školství Ondřej Liška řekl 15. ledna deníku *Právo*: „Jsem toho názoru, že by se měl odložit ‚upgrade‘ vztahu s Izraelem a prioritou by se mělo stát přiměřené a posílení role EU v mírovém procesu.“ Otázkou zůstává, zdali je k takovému přehodnocení priorit otevřen Karel Schwarzenberg, kterého dosadila Strana zelených na post ministra zahraničí, nemluvě již o ministru pro evropské záležitosti Alexandru Vondrovi z ODS.

Tento článek se v několika formulacích překrývá s kratším příspěvkem „Nepodporujeme Izrael bezpodmínečně“ uveřejněným 14. ledna v Lidových novinách.

Pavel Barša přednáší na FF KU a Anglo-americké vysoké škole a je výzkumným pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. barsa@iir.cz

Entropa – český pohled na Evropu

Petr Drulák

Plastika Entropy, kterou se svými kolegy připravil český umělec David Černý pro české předsednictví Evropské unie, vyvolala poměrně bouřlivou veřejnou diskusi. Odpůrcům vadí, že plastika uráží představitele některých členských států (Bulharsko a Slovensko si oficiálně stěžují) a že její tvůrci lhali, když plastiku původně představovali jako společné dílo umělců ze všech zemí EU. Příznivci, k nimž se chtě nechtě nakonec přidali i zadavatelé z řad našich vládních představitelů, poukazují na originalitu, vtip a provokativnost díla a lhaní umělců vykládají jako mystifikaci, která k modernímu umění údajně patří. Jen ojedinělé se ozývají hlasy, které poukazují na to, že čeští umělci své dílo dost odbyli a že svým obrazem ostatních Evropanů především vystavují otrěsnou vizitku jak sobě samým, tak i podstatné části české společnosti.

Odbyté dílo

O nedbalosti svědčí už způsob, jakým tvůrci obhajují svou mystifikaci. Prý původně skutečně zamýšleli přizvat ke spolupráci umělce ze všech členských států, jak slíbili zadavatelé, nakonec však zjistili, že by s tím bylo mnohem více práce, než když si své kolegy prostě vymyslí. Spíše než o promyšlenou mystifikaci by pak šlo o amatérský pokus vylhat se z naslibovaných závazků. Těžko však říci, zda tímto vysvětlením tvůrci pouze nepokračují ve svých mystifikacích.

Naopak nedostatek originality tvůrců žádnou mystifikací není. Samotný nápad zobrazit všechny

členské státy vedle sebe tak, že na každého připadá nějaký negativní stereotyp, koluje Evropou v různých podobách po desetiletí. Jeho nejznámější podobou je plakát zobrazující „dokonalého Evropana“ jako někoho, kdo mezi jiným vaří jako Angličan, vtipkuje jako Němec, je štedrý jako Holanďan či povídavý jako Fin. Autoři onoho plakátu se pokusili u každé země najít nějaký evropsky dostatečně známý stereotyp a následně ho zkarikovat. Ne vždy se to úplně daří, ale mají koncepci, snaží se měřit všem stejně a výsledek pobaví.

Čeští tvůrci si však se svým dílem moc hlavu nelámali. Kon-

Plastika sochaře Davida Černého ještě předtím, než byla částečně zahalena.

Sebastien Pirlot, Globe Media/Reuters

cepci postrádají, v důsledku čehož každému měří jinak a výsledek je přinejmenším rozpačitý. Nutno přesto přiznat, že nabízejí několik vtipných obrazů odrážejících zásadní politické a společenské otázky příslušných zemí. Nizozemsko, Dánsko, Polsko, Slovensko a Rakousko charakterizují jejich politické noční můry. Ty se objevují v podobě soužití s menšinami náboženskými (muslimové v Nizozemsku a Dánsku),

sexuálními (gayové a lesbičky v Polsku) či národnostními (Maďari na Slovensku) a v podobě strachu z katastrof přírodních (záplavy v Nizozemsku) či průmyslových (jaderné elektrárny v Rakousku). Ze zatopeného Nizozemska vidíme jen špičky minaretů, Dánsko tvoří kostičky lega s obrazem hlavy proroka Mohameda, polští kněží vyvěšují na dobytém území vlajku aktivistů za práva homosexuálů, na rakouské

louce se tyčí chladící věže jaderných elektráren, Slovensko reprezentuje šiška uheráku ovázaná maďarskou trikolorou. Do kategorie nočních můr patří patrně i ztvárnění Česka v podobě displeje, na němž běží výroky Václava Klause – noční můry tvůrců plastiky a části české společnosti. Svůj půvab mají i ztvárnění Velké Británie, která v narážce na britskou euroskepsi ve skládáče zcela chybí, a Litvy jako bruselského čůrajícího chlapečka, který svůj proud míří na Rusko. Vtipně to zachycuje vliv členství v Evropské unii na asertivitu pobaltské země vůči bývalému impériu (vzhledem k politické realitě by však tento obraz více odpovídal Lotyšsku či Estonsku).

S výjimkou nočních můr však tyto obrazy navzájem příliš nekomunikují, každý odkazuje jen sám na sebe, a nemohou proto vytvořit smysluplný celek. Nicméně pokud by si autoři dali trochu práce a pokusili se podobně politicky vystihnout i ostatní členské státy, mohlo vzniknout dílo, které by sice nebylo ani příliš originální, ani vnitřně provázané, ale alespoň by provokativně navázalo na tradiční evropské vtipkování.

Dopadlo to však hůře. Velká většina členských států je nakonec odbyta nezajímavostí o jakoukoli reflexi. Místo toho nám poskytují pouze vyložené banality (belgické pralinky, francouzské stávkové dudy, slovinská turistika, řecké požáry, kyperské rozdělení ostrova, maďarské melouny a čabajky, španělské staveniště, švédská IKEA), prázdné provokace (italští masturbující fotbalisté, turecké záchody v Bulharsku, rumunský Drákula), nic neříkající absurdity (finské figurky exotických zvířat, lotyšské hory, Lucembursko „na prodej“, maltský slon, portugalské fláky masa) či překonané stereotypy (německé dálnice připomínající svastiku, estonský srp a kladivo).

Monument české nabubřelosti...

Nedosti na tom, že jedním z nejvýraznějších vizuálních symbolů českého předsednictví v Evropské unii se stala odfláknutá plastika. Dílo je navíc nechťeným monumentem české nabubřelosti.

Entropa je příkladem uměleckého nacionalismu, který vyzdvihuje jedny národy na úkor jiných. Umělecký nacionalis-

mus má různé podoby. Nemusí pouze prvoplánově potvrzovat národní symboly a mýty, jak činili například národně orientovaní malíři jako Mikoláš Aleš či národní spisovatelé Jiráskova ražení. Na hlubší úrovni se umělecký nacionalismus může projevovat třeba tím, že určité národy jsou ztvárněny jako jednající subjekty, zatímco ostatní představují pouze pasivní okolí, jejichž existence získává smysl pouze díky činům jednajících subjektů.

Populární kultura je podobnými obrazy prodchnuta. V amerických válečných filmech, ať už se jedná o Ramba či vojína Ryana, je role jednajících subjektů téměř výlučně svěřena americkým hrdinům. Představitelé jiných národů jsou tam proto, aby Američanům buď pomáhali, nebo jim škodili, nicméně nekladou si vlastní cíle, které by přesahovaly kontext stanovený americkým jednáním. Ve francouzském provedení platí totéž o populárních komediích, v nichž Louis de Funés vzdoruje nacistické okupaci. Ze stejného dřeva jsou i bondovky, v nichž pouze britský hrdina jedná. Když potírá ruské, asijské a další zloduchy, může příležitostně požádat o službičku i Američany, ale jejich hlavní úloha spočívá v tom, že se nechávají chránit a drží Jamesovi palce.

Rovněž Černý se svými kolegy přiznávají schopnost politického jednání jenom někomu. Státy, které zobrazují jako politické subjekty, tvoří na mapě téměř souvislý pás od Velké Británie přes Nizozemsko, Dánsko, Německo, Rakousko, Česko, Slovensko, Polsko k Litvě a Estonsku. Pouze širší střední Evropa s Velkou Británií řeší v Entropě politické otázky. Nejpolitičtější je přitom Česko, které je jako jediné přímo charakterizováno odkazem na jednání konkrétního politika. Česko svým ztvárněním v sobě soustředí schopnost politického jednání a stává se skutečným politickým středem Evropy.

S výjimkou Velké Británie autoři nabubřele ignorují vše, co přesahuje rámec jejich bezprostředního středoevropského okolí, a i se samotnou střední Evropou se vypořádávají dosti podivně. Spojovat současné Německo s nacismem je stejně mimo jako spojovat Estonsko s komunismem. To naše tvůrce netrápí. Asi se řídí heslem – demokracie sem, demokracie tam, však my víme, co jsou skopčáci zač.

Ani zvolené ztvárnění Česka není vzhledem k umístění plastiky nejšťastnější. Češi jej mohou ocenit. Ostatní Evropané, které současný český prezident skutečně nezajímá, ho budou chápat jen těžko. Tvůrci, kteří svým dílem prozrazují neznalost základních politických reálií států Evropské unie, sebestředně předpokládají, že Evropané se naopak českými poměry intenzivně zabývají a sdílejí českou posedlost Klausem.

Nepolitický zbytek Evropy se pak v Entropě dělí na spořádaný sever a problematický jih. K severu tvůrci zaujímají stanovisko buď příznivé, poněvadž nabízí jednajícím subjektům užitečné produkty (irské dudy, belgické pralinky, švédský nábytek), či neutrální, poněvadž jednající aktéry nezajímá (neexistující finská zvířata a lotyšské hory). I jih může být užitečný, zejména pokud je hned za humny (maďarské jídlo, slovinská turistika) či nezajímavě neutrální (Španělsko, Portugalsko, Kypr, Malta). Ale s jihem jsou spíše problémy (francouzské stávky, řecké požáry) a často bývá vyloženě bizarní (italští fotbalisté, rumunský Drákula, bulharské záchody). Proto asi také dvě nejchudší země Evropské unie, Rumunsko a Bulharsko, sklízejí nejszíravější výsměch tvůrců. Posměch outsiderům a lhostejná benevolence k ostatním asi patří k výsadám evropského politického středu.

...ale Česko vystihuje

Smutná zpráva o Entropě bohužel nekončí závěrem, že šlo o úlet několika lajdáků, kteří v Bruselu nevědomky vystavěli pomník české nabubřelosti. Nejhorší na tom celém je to, že tvůrci docela výstižně zachytili pohled na Evropu, který s velkou částí české společnosti sdílejí i někteří z vládních zadavatelů.

Shrňme tento pohled podle Entropy. Ze světa za našimi hranicemi máme bližší představu pouze o našich sousedech, ale nejraději se poměřujeme s Dány či Holanďany – demokratickými národy, které umějí říkat

Na hlubší úrovni se umělecký nacionalismus může projevovat třeba tím, že určité národy jsou ztvárněny jako jednající subjekty, zatímco ostatní představují pouze pasivní okolí.

Bruselu ne. Také bychom to měli Bruselu někdy takhle oslavit. Němci hrají v Evropě prim, ale skutečně věřit jim po tom všem nikdy nemůžeme. Sázíme proto na Brity (ale spíše na Američany) a doufáme, že budou

v Evropě aktivnější. Zbytek Evropy nás s výjimkou dovolených moc nezajímá a každopádně je dobře, že nás Slovensko odděluje od Balkánu. Tuto nabubřelost by asi lecdokdo podepsal.

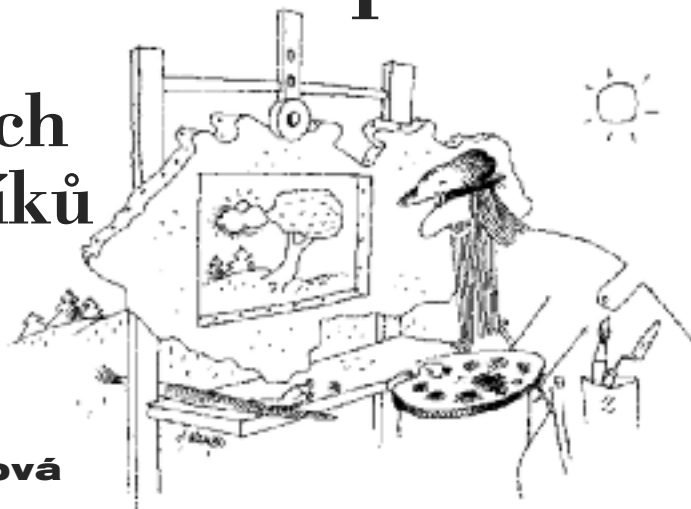
Na jedné straně těžko se zlobit na výtvarníky, kteří pouze provokativně vyjádřili to, co si zadavatelé možná sami myslí, ale většinou to diplomaticky

maskují. Celé to trochu připomíná výrok premiérova mluvčího Jiřího Potužníka, který v prvních dnech českého předsednictví označil izraelský vpád do Gazy za defenzivní operaci. Říkal to, co si jeho šéfové skutečně mysleli, ale co současně vyžadovalo diplomatické maskování. O to se vzápětí postaral ministr zahraničí. O podobné maskování, tentokrát Černého plastiky, se o několik týdnů později pokoušel v Bruselu vicepremiér pro evropské záležitosti. Nicméně Potužníkův výrok, který bude ještě měsíce rezonovat v arabských médiích, se zapíše do image české diplomacie na Blízkém východě a Entropu už českému předsednictví také nikdo neodpáře. Proč taky? V leccems ho dobře vystihuje.

Na druhou stranu, pokud má umění ve vztahu k politice nějakou funkci, neměla by se tato funkce omezovat na reprodukci klišé a mýtů, které odpovídají převládajícím představám. Naopak, alespoň čas od času by se asi mělo pokoušet taková klišé a mýty nabourávat a případně i ukazovat alternativy. Právě toto nabourávání ospravedlňuje nárok umělce na neomezenou tvůrčí svobodu. K pouhé reprodukci vlastní národní nabubřelosti ji vskutku nepotřebuje.

Petr Drulák je ředitelem Ústavu mezinárodních vztahů. drulak@iir.cz

Mezinárodní politika očíma současných výtvarníků

Jana Kozubková

Umění a politika – zní to jako něco neslučitelného? V historii můžeme nalézt celou řadu příkladů velmi úzkých vztahů mezi oběma oblastmi. Umělecké výzdoby kostelů či portrétování králů jsou jen malou připomínkou historie. Až do začátku éry moderního umění je umělec závislý na tom, kdo mu dává almužnu. Postupně však získává svobodu a jedním ze zdrojů jeho inspirace se stává kritika mocnáře, respektive vlády.

To však neplatí pro vlády totalitní. V komunistickém režimu (a v obdobné verzi i v režimu nacistickém) umění slouží jako ideologická zbraň, kdy je umělec přímo ve službě politiky a snaží se (jako například sovětský avantgardisté) stát po boku vlády. Zato v demokracii umělec zůstává v opozici a věnuje se politice spíše okrajově, a to často způsobem, že si politiku bere jako plochu, na které se může pokusit prolomovat různá společenská tabu nebo osvětlit způsoby našeho vnímání. Jeho kritika je přitom doplněním fungujícího společenského systému, doplněním, které zpochybňuje zdánlivě jisté. Stává se nutnou součástí demokratické soutěže, pluralitního demokratického státu. Král potřebuje svého šaška, aby mu podržel zrcadlo s odrazy vlastních neřestí. Slabý král toto ještě nepochopil.

Existují i u nás umělci, kteří kritizují současné politické dění? Vyjadřují se čeští umělci k mezinárodní politice? Jaký je pohled umění na takovou problematiku? Může umění odkrývat zákoutí, kterých si veřejnost, média ani politici vědomě či nevědomě nevšímají?

USA očima českých výtvarníků – jedno z nejčastějších témat ze současnosti

Umělci mají svobodu ve svém vyjadřování: jedny vzrušuje krajinomalba, jiné politické dění. I v České republice existují umělci, kteří ve svých dílech reflektují mezinárodní politiku. Patří mezi ně David Černý, Jiří David, Jiří Černický, Jiří Surůvka, Jan Jakub Kotík nebo umělci vystupující pod názvem skupin Pode Bal, Guma Guar nebo Rafani.

Umění, které se věnuje politickým otázkám, bývá velmi často kritické. Někdy se takové umění označuje výrazem „sociálně-kritické“. S kritikou politiků se setkáváme více než s jejich chválou, protože to by mohlo zavánět propagandou, které se umělci v demokracii brání. Některé státy a jejich státníci si o kritiku přímo volají.

Nedávno zesnulý čecho-americký umělec Jan Jakub Kotík se ve své tvorbě převážně soustředil na obrázek americké společnosti. V díle Úspory měřítek (1995 až 2000) poukázal na propojení nadnárodních firem s válkou, když vystavil běžné domácí spotřebiče typu šicí stroj, žehlič-

ka, fén nebo lux, které sestavil z dětských modelů letadel a tanků. Všiml si, jak npadně se design domácích spotřebičů podobá válečnému materiálu. Mediální průběh války s terorismem kritizoval Kotík tištěnými nápisy na módních tričkách. Spojení módy s vytištěnými slogany jako „šok a div“, „osa zla“, či „válka s terorismem“ vyjadřuje myšlenku, že válka je byznys jako každý jiný. Válka je využita ke koupi co největšího množství televizních konzumentů. Čím působivější bude slovní vyjádření, tím větší bude šance k získání diváka, respektive voliče.

Machistické vystupování a chování prezidenta Bushe zobrazil Kotík americkým prezidentským znakem vyšitým na plátně obřích reprobeden značky Marshall, ze kterých se line metalová píseň Iron Man (Ať žije velitel, 2003). Kotík dokončuje toto dílo v době, kdy se připravuje druhá válka v Perském zálivu. Celá věc působí hrozivě a panský, bez servítek diktuje, kdo je tu velitel.

Také pro anarchistickou uměleckou skupinu Guma Guar byl George Bush hojným zdrojem k uměleckému vyjadřování v době, kdy byl americký zásah v Iráku mediálně aktuální.

Ve fiktivním obchodě Beauty Free Shop v roce 2005 nabízeli za 3000 korun konzervu s lidským masem obětí války v Iráku. Konzerva byla prezentována čtyřmi různými billboardy. Na jednom byl smějící se americký voják, na druhém v širokém úsměvu Condoleezza Riceová, třetí billboard zobrazoval George Bushe držícího si přejedené břicho a čtvrtým obrázkem kritizovali české spojení s USA fotografií přátelského obětí George Bushe a Václava Havla.

Skupina Pode Bal otevírá otázku amerikanizace východních států. Na výstavě v Portugalsku nainstalovali na vodu objekty v designu balíčků potravinové pomoci. Nápisy jako „sláva“, nebo „víra“ symbolizovaly typické americké hodnoty. Nad hladinou vodní plochy byl umístěn pozměněný slogan Green Peace „Think local act global“. Celá instalace měla vyjadřovat způsob americké „pomoci“ slabším zemím, tendenci měnit způsoby v Iráku. Přináší jeden z možných pohledů na americkou zahraniční politiku.

Aktuální téma: terorismus

Politici, média a veřejnost vidí celý arabský svět převážně stereotypním, zjednodušujícím způsobem. Muslimové jsou teroristé, vrazi hnaní vášní zvanou Bůh. Umělec ale upozorňuje, že náš pohled může být jednostranný nebo přehnaný. Jiří Černický zobrazuje na svém malířském cyklu Bin Ladinova lampa (1999–2000) muslimské muže jako postavičky z pohádek Tisíce a jedné noci v kombinaci s atributy moderních teroristů. Můžeme tak spatřit postavku v turbanu, s šavlí u pasu a kulometem v ruce. Umělec nám připomíná: Utváříme si o muslimském světě obrazy prostřednictvím omezených informací, které máme k dispozici, ale realita je jiná. Všichni muslimové nejsou jen teroristé nebo pohádkové postavy.

Skupina Guma Guar natočila v roce 2004 v Bratislavě fiktivní video po vzoru teroristů, kteří se připravují na útok. Natočili různé odpadkové koše na nádraží a letišti, místě připravovaného potenciálního útoku. Video bylo doprovázeno arabským komentářem. Slyšíme arabštinu a hned to v nás vyvolává hrozbu, ačkoli Guma Guar ve skutečnosti použili arabský text pohádky o panence Marii. Známe terorismus vlastně jen prostřednictvím médií. Slepě věříme všemu, co nám média předkládají. Na to upozorňuje Guma Guar, když vytvoří fiktivní fotografie mučených Iráčanů po vzoru těch z věznice Abú Ghraib a rozešle je přes internet (Síla hluku, 2004). Mnoho lidí tehdy uvěřilo, že jde o skutečné fotografie.

Témata z minulosti

Současní čeští výtvarníci se ale ve svém vyjadřování neomezují jen na témata současná. Často se ve svých dílech vyrovnávají s událostmi druhé světové války, ať už jsou to příčiny, průběh, nebo důsledky války.

Jiří Surůvka věnoval celý cyklus obrazů tzv. Strůjcům války (1996–1997). Jedná se o postavičky, které mají místo hlavy ovoce a jsou zachyceny v nějakém válečném kontextu. Na jednom obraze můžeme na hlavičce z pomeranče rozpoznat knírek a patku, typické atributy Hitlera. Postavička hraje na bici, které mají podobu jeho vlastní rozpuštěné hlavy. „Sundání hlavy“ můžeme interpretovat jako snahu o rozpoznání vlastních psychických obsa-

hů, protože jen tak je možné zamezit tragédiím, které pácháme na druhých. Když budeme rozumět sobě, poznáme vlastní komplexy a přijmeme svůj stín, nebudeme mít snad potřebu vylévat si zlost na druhých, nebudeme potřebovat vlastnit území, které patří jiným lidem. Pokud náš vztah k sobě bude zdravý, nebudeme si muset na úkor druhých něco dokazovat.

V jiném cyklu nám představuje Surůvka dva obrazy s hokejovými mužstvy. Jedni hráči mají červené dresy se znakem srpu a kladiva, druzí zelené s hákovým křížem (Ruské hokejové družstvo 1936, Německé hokejové družstvo 1936, 1998). Mluví k nám zde metafora války jako hokejového utkání. Vidíme opět boj o moc, snahu zvítězit. V české tradici jsou přitom hokejové zápasy vnímány jako zástupný boj dvou států, viz československo-sovětské střetnutí po srpnové invazi: nemohli jsme jim to nandat v boji, tak alespoň na hřišti. Umělecké dílo nám ukazuje obecné na konkrétním. Pomocí symbolů si můžeme uvědomit, čeho zásadního jsme si v dané problematice sami nevšimli.

Umělci rádi zhmotňují témata, která by česká společnost a politici nejraději zasunuli pod koberec. Taková je například otázka sudetských Němců. V roce 2002 se k ní vyjádřila umělecká skupina Rafani svým „Böhmerwaldem“. Jednalo se o bílinskou a pražskou výstavu, na které bylo možno vidět obrazy s kresbami ze sudetoněmeckých vystřihovánek. Ty však byly doplněny o citace jako například „Nepřestaň nenávidět Němce“, „Chovej se k Němci jako vítěz“ nebo „Na hřbitově je místa dost“, což byly citace z autentických Benešových a Fierlingerových projevů. V další místnosti se houpaly figuríny jako oběšenci. Jinde se zase točily kolotoče známé ze sudetoněmecké kultury. Na nich byly připevněné tyče, odkazující k veřejnému lynčování. Celá atmosféra výstavy tak navozovala pocit, že by Češi měli přiznat

svou chybu, přestože celá otázka odsunu/vyhnání sudetských Němců v aktuální politice nemá jednoznačné řešení.

Obtížnost výkladu některých otázek z minulosti vyjadřuje skupina Pode Bal svým Editorialem (2000). Na výstavě Umění přežít se v Berlíně prezentovala vitrínami, v nichž byla umístěna nahodile vedle sebe německá slova. Slova byla vyjmuta z konkrétního textu, který byl pravdivou výpovědí svědka poválečného odsunu německého obyvatelstva. Zřejmě se dalo vytušit, co slova sdělují, ale úplně text nebylo možné přecíst. Jedna

z vět výpovědi zněla: „Vyhrabané mrtvoly byly položeny vedle jam do řady a pracovník pítelny z nich odstraňoval hlínu a jíl.“

K otázce sudetských Němců se skupina Pode Bal vyjádřila i na Pražském hradě na výstavě Politik-Um v roce 2002, kde instalovala nápis „Zimmer Frei“ a po nádvoří rozházela míče s adresami domů po sudetských Němcích. Míče byly zvoleny

z toho důvodu, aby si do otázky sudetských Němců mohl kolemjdoucí kopnout. Umělci často koketují s hranicemi morálky a zákona. Setkávají se tak mnohdy s odporem vůči vystavovaným dílům. Bylo tomu tak právě i na Pražském hradě, kde byla instalace skupiny Pode Bal policejně odstraněna.

Vypovídá to mnohé o tom, že některá témata jsou choulostivá a státníci (jedním z pořadatelů byla Správa Pražského hradu podřízená tehdejšímu prezidentovi Václavu Havlovi) si rozmyslí, zda je dobré některé věci připomínat a zveřejňovat.

O podobných zkušenostech by mohla vyprávět i skupina Guma Guar. Členové byli pozváni na výstavu do Polska, kde chtěli upozornit na problémy s diskriminací homosexuálů. Vystavili počítačově upravený obraz papeže držícího v ruce useknutou hlavu homosexuálního zpěváka Eltona Johna. Kurátor nejprve nabízené umělecké dílo k vystavení schválil, po vernisáži však sám dílo odstranil a tisku tvrdil, že šlo jen o kulisu pro připravovaný koncert.

Umělci se mohou svobodně vyjadřovat, k čemukoli se jim zachce. Mohou si hrát s hranicemi zákona a morálky. Otevírají tak významy, které by si nedovolil vyslovit žádný politik.

Lidská práva v mezinárodním kontextu

Jednou z oblastí, na které mohou umělci ukazovat nespravedlnosti světa, dějící se mnohdy z důvodu sobeckého chování mocných, je oblast lidských práv. Jiří David se například ve svém díle *Moji rukojmí* (1998) zabývá násilím na dětech. Na svých fotografiích představuje děti v teatrálních kostýmech a maskách, někdy se svázanými rukama a pytletem přes hlavu, aby tak vyjádřil dětskou bezmoc bránit se neuchopitelným patologickým emocím světa dospělých.

Jiří Černický se zase rozhodne mezi lety 1993–1994 nasbírat slzy lidí z Čech a dovézt je těm v Etiopii, aby tak přivezl do Afriky soucit, jehož je podle něho ve chvílích utrpení potřeba nejvíce. Pro svou performanci v roce 2002 si Černický nechal sešít burku z různých vlajek států světa (*Globální burka*, 2002), aby tak mimo jiné připomněl, že problematika utlačování žen se netýká jen muslimského světa. Skandinávii máme například za rozvinutou zemi, o tom, že jsou tam zneužívány polské dívky na levnou práci, se však už nemluví. Mohou nás napadat ale i další otázky jako například, jak by to vypadalo, kdyby burku nosily ženy ve Spojených státech nebo v Evropské unii? Změnil by se náš přístup k ženám, kdybychom je nevnímali jako sexuální objekt?

Umělci otevírají nové možnosti a nastolují další otázky

Někteří současní čeští výtvarníci ve svých dílech zpracovávají nepřijemné otázky kolem druhé světové války, studené války, války v Iráku, globalizace, Evropské unie, terorismu či lidských práv. Vybírají si aktuální témata, která zrovna řeší (anebo právě neřeší, ač

by měli) politici, média a veřejnost. Mohou to být i témata z minulosti, která přinášejí významy pro současnost. Umělci se přitom spíše než o konkrétní události zajímají o mechanismy, které je doprovázejí. Více je zajímavá, jak ony události vnímá veřejnost, a kritizují právě toto vnímání.

Mají v rukou velký trumf: mohou se svobodně vyjadřovat, k čemukoli se jim zachce. Mohou si hrát s hranicemi zákona a morálky. Otevírají tak významy, které by si nedovolil vyslovit žádný politik. Politik si hlídá svou řeč, protože se před voličem musí předvádět jen v tom nejlepším světle. Nevyslovil by je ani novinář, který zase musí pro svá slova hledat přesvědčivé důkazy. Umělec se oproti tomu může neomezeně řídit jen svými (po)city.

Politický diskurz je tak oproti uměleckému omezený právě proto, že v něm zcela chybějí aspekty, jež danou věc posouvají do roviny pro většinovou společnost nemilé. Pro společnost je přitom důležité, aby se na sebe uměla podívat i minoritním měřítkem. Jen tak si totiž může uvědomit své nedostatky a chyby, a to může být impulsem ke vzniku lepší společnosti. Stejně tak dobře se může konečně umět vžít do problémů svých menšin a s porozuměním uchopit jejich starosti.

Umělci nám nedávají jasné odpovědi nebo návrhy řešení. V jejich dílech se pro nás pouze otevírají nové možnosti a další otázky. Vedou nás k zamyšlení nad sebou samými, podkopávají naše strnulé systémy myšlení. Jsou inspirací pro naše další směřování. To není málo.

Jana Kozubková je studentkou doktorského studia v rámci ÚMV, zabývá se uměním. jana.kozubkova@volny.cz

Huntington žil, žije a bude žít

Pavel Kopecký

Na Štedrý den zemřel v Bohem požehnaném věku 81 let Samuel Huntington. Konzervativní protestant, politický teoretik, ba politický filosof, který získal proslulost možná ve všech civilizačních okruzích, jež více či méně oprávněně stanovil. Snad tomu tak je, ačkoli z výuky v seminářích společenskovedních oborů vím bohužel až přespříliš přesně, kolika lidem rozličných generací jeho jméno beznadějně uniklo. Navzdory údajné globální válce proti terorismu a ideologickým masážím, přestože politikové i sociální vědy zažili úplný boom sebenaplňujících proroctví à la Huntington a ačkoli si mnozí učenci učinili intelektuální sport z vyvracení nejznámějšího amerického myslitele. Znalce, jehož vlivnost navazuje na význam jiných moderních klasiků politologie vyniknuvších ve Spojených státech: na Hannah Arendtovou, na Zbigniewa Brzezinského či Erika Voegelina.

Začalo to pádem komunistického středovýchodního bloku. Marx velmi zajímavě rozpracoval proměnlivý pojem ideologie jako koncept falešného vědomí neodpovídající realitě, čímž paradoxně předpověděl příčiny pádu moci svých údajných následovníků. Po vítězství liberálního kapitalismu nad komunismem ve slavném „Roce zázraků“ přišlo období, kdy veřejný prostor ovládla ideologie nadšení z „Konce dějin“. Autorem této koncepce byl americký politolog Francis Fukuyama. Jeho koncepce z roku 1989 publikovaná poprvé v konzervativním „The National Interest“ naznačuje, že jde opět o „výhonek“ hegelianství, to jest nauku odvozenou od Friedricha W. Hegela (1770–1831). Ke skupině tzv. mladohegelovců patřili v devatenáctém století taktéž autoři Komunistického manifestu a koneckonců neuvědomované stopy vlivu obdivovatele Napoleona, oněch „kráječích dějin“, a militaristického pruského státu vykazují i odpůrce historicismu Karl Popper. Každopádně výsledek konečného zúčtování mezi Východem a Západem na sklonku politického 20. století měl řadu

Samuel Huntington

Zdroj: Wikipedie

konsekvencí. Vědci japonského původu přišla potupa Moskvy, rozklad SSSR a rozpad soustavy satelitů s „omezenou suverenitou“ jako naplnění pomyslného konce dějin, jenž nebude než érou konce konfrontací mezi vyspělými zeměmi a nad planetou se rozhostí ochranná křídla liberalismu... Tato předpověď – původně formulovaná s otazníkem – se rozhodně neaplnila. Je nadto mimochodem docela dobře možné, že marxismus a jemu příbuzné disciplíny zažijí renesanci díky globální ekonomické recesi (krizi).

Potřeba rozlišovat mezi „my“ a „oni“

Proč došlo k faktickému opuštění Fukuyamy ve prospěch Huntingtona, druhdy poradce neúspěšného prezidenta Cartera? V pralese globální geopolitiky, kde se síla váže a každé volné místo po odumřelém těle okamžitě zaberou jiné popínavé liany, v tomto nelítostném prostředí se vytvořily životní podmínky pro staronová náboženská hnutí, především pro bojovný islám. Projevil se válkami na Kavkaze (Čečensko), v Afghánistánu, Bosně a Hercegovině, v Kosovu, ale také ataky na Světové obchodní centrum v New Yorku, madridské příměstské vlaky či londýnské autobusy.

Ještě než byla nárazy letadel v mračnech prachu zlikvidována Dvojčata, vnímavý duch zkušeného harvardského kantora v renomovaném časopisu „Foreign Affairs“ prokopal konfliktní linii mezi kulturními okruhy. Po úspěchu eseje (1993) rozepsal myšlenky z něj do obsáhlé knižní práce, přičemž varoval před islámem, ale i Čínou. Tato kniha u nás vyšla v roce tragédie 11. září. „Huntingtonovo“ lidstvo má prý přirozenou potřebu do krajnosti diferencovat mezi „my“ a „oni“, což je zdrojem soudobé konfrontace. Tlustospis přeložený do bezmála čtyřiceti jazyků začal žít vlastním životem a zvláštního sluchu se mu dostalo v neokonzervativních amerických kruzích...

Teorie „The Clash of Civilisations“ nebyla ojedinělým majstrštykem, byť prvním Huntingtonovým oborově bezkonkurenčním bestsellerem. Odborné kruhy už dobře znaly například publikaci „Třetí vlna: Demokratické na sklonku 20. století“. Srovnatelnou pozornost se „Střetem civiliza-

cí“ na sebe strhl mnohaletý pedagog elitní univerzity roku 2004, když vyšel text „Who We Are?“ (o rok později česky pod názvem „Kam kráčíš, Ameriko?“). V podobně koncipovaném materiálu tehdy nastínil jakousi možnost konce klasické novosvětské civilizace postavené dle jeho mínění na protestantském osadnictví a angličtině. Jim se stávají reálným nebezpečím novodobí hispanofonní, většinou katoličtí přistěhovalci ze Střední Ameriky, kteří žijí v ghettech a jsou velmi plodní, takže ohrožují sociální základy, které formovaly a formují hlavně amerického konzervativce.

Zůstane nesmrtelným

Huntington, autor sedmnácti knižních titulů, jehož texty jsou též v české kotlině základní politologickou literaturou, kdysi v jednom interview prohlásil, že má raději diskuse s bakaláři politických nauk, neboť ti prý nutně nežijí v zajetí oborové hantýrky a manýrů někdy velmi zkostnatělých kateder... Měl, myslím, pravdu – bývají v jistém smyslu kritičtější, nejsou zajatci oborového instrumentária a podobně. Jeho teo-

ritické konstrukce podnes diskutují armády učenců (české prostředí zná kupříkladu sborník „Střet civilizací?: žhavé sondy do deseti autorů: dominance Západu nebo dialog světových kultur“) a mezi největší kritiky náleží právě – Francis Fukuyama. Na den, kdy

Západ oslavuje předvečer narození Spasitele, zesnul politický filosof, jenž se proměnil také v intelektuální oporu primitivních (náboženských) dogmatiků v mezinárodních vztazích. Příznačné je, že ideologickému chápání novodobých manichejců nešel právě ani dosud módní vizionář Samuel Phillips Huntington. Ve shora řečeném smyslu je zcela nesporně z rodiny nesmrtelných.

Pavel Kopecký je politolog a přednáší na několika vysokých školách.
pavelkopecky@email.cz

Thukydides

Skandální Entropa Davida Černého začala, chvilku žhavila, a jak to tak bývá, v zapomnění upadla. Nechápu přívaly rozhořčení kolem ní. Byla přece myšlena jako dílo humorné, a humor značí v jazyce Římanů vlhkost, tedy šfavnatost, prostě grády, jak se dnes říká. Třeba Tiberium in Tiberim, čili s císařem do stejnojmenné řeky. A to se tomu vašemu umělci moc nepovedlo, co do humoru je jeho výtvar suchý jak eremita v poušti. To za mých časů se jinak vtipkovalo, a nejlépe na úkor tělesných nedostatků zesměšňovaného. Jen si u Homéra přečtete průpovídky drzouna Thersíta. Což nejsou taky v Evropě Češi s teřichem vypouklým po prazdroji, či Poláci s nosem rudým od vodky? A hlavně, u Dia, čím byl řecký umělec

oplzlejší, tím vtipnějším byl slaven, jak dokládají jambické sprostárny Apuleiovy. Co jsou proti tomu turecký záchod Bulharů, jaderné věže Rakusanů, hahnkrajcové dálnice Němců a uherák Slováků! Nebo dokonce průpovídky Václava Klause na mapě Česka. Tomu by se nezasmál ani bláznivý otrok.

Že bylo přesto šikovnému (ve smyslu obchodního umu) výtvarníkovi spíláno, dokazuje, že vnímání věcí vtipných jde dějinami vniveč. Co vadí Bulharům na záchodech se stupačkami pro nohy, když takové jsme v Řecku měli po staletí, od Solónu po Agathoklea? Mně se nakonec celá ta Entropa vůbec nelíbí, žádný balzám pro oči to není, ale to už jí nikdo nevezme, že odhalila jednu z vážných nemocí Evropy – nedostatek smyslu pro humor. Podle A. Piganiola trpěl stejnou chorobou i zhyčkaný „věčný“ Řím sto let před tím, než v něj napochodovali Vandalové a Visigóti...

Pavel Máša

Jiný starý duch

V předvečer výročí kubánské revoluce si Raúl Castro zavzpomínal na staré dobré časy. To když ho kremleští hostitelé uctili špekem a dalšími lahůdkami, jež si v Moskvě oblíbil ještě v sovětských dobách. Bylo to ale neúplné dějvu. Vůdci ruských komunistů Gennadiji Zjuganovovi si Kubánek postesk, že dnes se pragmaticky počítá i v Kremlu. Dostane sice zdarma tisíce tun obilí, nicméně z čerstvého ruského úvěru bude moci pokrývat vlastně jen nákup ruské produkce. To už prý není „soudružská“ pomoc jako v době, kdy sovětské impérium i přes blížící se bankrot dotovalo „ostrov svobody“.

Nostalgie oproti tomu nevládne s výjimkou komunistů mezi těmi ruskými politiky, kteří formují veřejné mínění. „Drazí přátelé“ podle nich vyšli jejich vlast příliš draze. Pokud mají mít mocensky motivované investice v době finanční krize vůbec význam, pak jen tehdy, když upevní protiamerickou hráz kolem Ruska. Dáme peníze Kyrgyzům a ti zruší základnu Spojených států; Bělorusové pomohou hlídat nebe; Arméni se připojí k rublu – to vše má smysl. Ale Kuba? Rakety tam neprošly už jednou, nyní je to dvojnásob nemožné. Nemluvě již o tom, že sovětské pozi-

ce v celé Jižní Americe dávno nahradili soudruzi z Číny.

To vše je pravda tvrdých pragmatiků. Problém je v tom, že za zdmi Kremlu nepřestává působit dávný duch s carsky nadsazenými ambicemi. Castrové a jim podobní tak mohou i nadále počítat s nevyslouženou podporou. Byť se budou muset smířit s tím, že pomocná ruka již nebude až tak „soudružsky“ štědrá.

Pavel Máša je členem redakční rady časopisu Mezinárodní politika.

Dnes o kontextu

Když psal Miroslav Horníček o utajených houslích, schválně se vyhnul pokusu o vědecké popsání tohoto úkazu. Problém utajených houslí totiž je, že se nedají kontextualizovat, nedají se dobře situovat, což je pro vědecké disciplíny konečná. Přes to, jak se říká, nejede vlak.

Podobný jev se opakuje každoročně na půdě Ústavu mezinárodních vztahů. Pošťák přinese obálku s odpovídající adresou, ale adresátem je Ústav mezilidských vztahů (viz foto), o kterém nikdo nic neví, nicméně, zdá se, že někde tady je. Existuje (jinak by mu nebyly adresovány zásilky), ale stojí mimo kontext. Je to totiž dobře utajený ústav.

Homo politicus

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

- ANDERSON, Benedict R. O'G. (Benedict Richard O'Gorman)**
Představy společnosti : úvahy o původu a šíření nacionalismu / Benedict Anderson. — Praha : Karolinum, 2008. — 274 s. — (Limes). — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-246-1490-8 55 361
- ANDREW, Christopher M.**
Operace KGB a studená válka : Mitrochinův archiv II / Christopher Andrew, Vasilij Mitrochin. — Praha : Rozmluvy, 2008. — 502 s. : il., mp. — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7335-140-3 55 291
- APPROACHING**
Approaching the other : the four projects of western domination / Petr Daněk ...[et al.]. — Olomouc : Palacký University, 2008. — 174 s. : gr., tab. — Bibl.-Rej. ISBN 978-80-244-2046-2 55 358
- BARŠA, Pavel**
Anarchie a řád ve světové politice : kapitoly z teorie mezinárodních vztahů / Pavel Barša, Ondřej Císař. — Praha : Portál, 2008. — 559 s. — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7367-094-8 55 272
- CAHLÍK, Tomáš**
European Union governance : challenges and opportunities / Tomáš Cahlík ... [et al.]. — Praha : Matfyzpress, 2008. — 219 s. : gr., tab. — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7378-040-1 55 144
- CAPACITIES**
Capacities of governance in the Czech Republic / ed. Martin Potůček. — Praha : Matfyzpress, 2008. — 200 s. : gr., mp., tab. — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7378-038-8 55 31
- DAHRENDORF, Ralf**
Hledání nového řádu : přednášky o politice svobody v 21. století / Ralf Dahrendorf. — Praha : Paseka, 2007. — 141 s. — Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7185-719-8 55 191
- DLHODOBÁ**
Dlhodobá výzva rozvoja slovenskej spoločnosti. — Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2008. — 274 s. — Bibl.-Pozn. ISBN 978-80-7144-165-6 55 348
- DUBSKÝ, Zbyněk**
Bezpečnostní a politická dimenze integračního procesu : (Společná zahraniční a bezpečnostní politika EU) / Zbyněk Dubský. — Praha : Oeconomica, 2006. — 163 s. — Bibl.-Pozn.-Přil. ISBN 80-245-1152-5 55 298
- HLAVÁČOVÁ, Simona**
Islám ve Spojených státech amerických / Simona Hlaváčová. — 1. vyd. — Brno : Masarykova univerzita, 2008. — 129 s. : gr., mp., tab. — (Výzkum ; sv. 4). — Bibl.-Pozn. ISBN 978-80-210-4669-6 De 55 339
- HUNTINGTON, Samuel P.**
Třetí vlna : demokratizace na sklonku 20. století / Samuel P. Huntington. — Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. — 343 s. : gr., tab. — (Klasikové společenských věd). — Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7325-156-7 55 193
- CHOMSKY, Noam**
Intervence / Noam Chomsky. — Praha : Knižní klub, 2008. — 213 s. — Rej. ISBN 978-80-242-2143-4 55 363
- KDYŽ**
Když se řekne Lisabonská smlouva... : perspektiva fungování Evropské unie podle nového smluvního rámce. — Praha : Úřad vlády České republiky, 2008. — 156 s. — Bibl.-Pozn. ISBN 978-80-87041-48-2 55 351
- KRÁL, David**
Views on american foreign policy : the atlanticism of political parties in Central and Eastern Europe / David Král, Věra Řiháčková, Tomáš Weiss. — Praha : EUROPEUM Institute for European Policy, 2008. — 222 s. — Pozn. ISBN 80-86993-08-6 55 230
- KRATOCHVÍL, Petr**
Teorie evropské integrace / Petr Kratochvíl. — Praha : Portál, 2008. — 219 s. — Bibl.-Rej. ISBN 978-80-7367-467-0 55 295
- LUCAS, Edward**
Nová studená válka : aneb, jak Kreml ohrožuje Rusko i Západ / Edward Lucas. — Praha : Mladá fronta, 2008. — 302 s. : mp. — (Tajný archiv). — Pozn. ISBN 978-80-204-1879-1 55 362
- MCLEOD, Hugh**
Sekularizace v západní Evropě (1848–1914) / Hugh McLeod. — Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. — 367 s. : mp. — (Dějiny a kultura ; sv. č. 18). — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7325-161-1 55 199
- MENDEL, Miloš**
S puškou a Koránem : pojmy a argumenty soudobého islámského fundamentalismu / Miloš Mendel. — Praha : Orientální ústav AV ČR, 2008. — 241 s. : il. — Bibl.-Pozn. ISBN 80-85425-63-5 55 280
- MNICHOV**
Mnichov 1938 : sedmdesát let poté : sborník textů / Václav Klaus ... [et al.] ; ed. Jindřich Dejmeš, Marek Louček. — Praha : Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008. — 229 s. — (Ekonomika, právo, politika ; č. 72/2008). — Bibl. ISBN 978-80-86547-68-8 55 332
- MÜLLER, Karel B.**
Evropa a občanská společnost : projekt evropské identity / Karel B. Müller. — Praha : Sociologické nakladatelství, 2008. — 238 s. : gr. — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-86429-84-7 55 274
- NĚMEČEK, Jan**
Soumrak a úsvit československé diplomacie : 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady / Jan Němeček. — Praha : Academia, 2008. — 636 s. : il. — (Novověk). — Bibl.-Pozn.-Přil. ISBN 978-80-200-1638-6 55 290
- NOVÉ**
Nové demokracie střední a východní Evropy / Ladislav Cabada a kol. — Praha : Oeconomica, 2008. — 434 s. : tab. — (Komparace politických systémů). — Bibl.-Pozn. ISBN 978-80-245-1388-1 D 55 235
- PETERKOVÁ, Jana**
Veřejná diplomacie / Jana Peterková. — Plzeň : Aleš Čeněk, 2008. — 202 s. : gr., tab. — Bibl.-Pozn.-Přil.-Rej. ISBN 978-80-7380-125-0 55 296
- PETRUF, Pavol**
Československá zahraniční politika 1945 - 1992 : vybrané události a fakty v datech / Pavol Petruš. — Bratislava : Historický ústav SAV, 2007. — 541 s. — Chron.-Rej. ISBN 978-80-969782-0-5 55 202 PK
- PETŘÍK, Lukáš**
Konzervativní revoluce Margaret Thatcherové a Ronalda Reagana / Lukáš Petřík. — Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. — 267 s. — (Politika a společnost). — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-7325-167-3 55 277
- PROMĚNY**
Proměny reprezentace zájmů po vstupu do Evropské unie / ed. Zdenka Mansfeldová, Aleš Kroupa. — Praha : Sociologické nakladatelství, 2008. — 274 s. : gr., tab. — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-86429-88-5 55 279
- TEORETICKÉ**
Teoretické a metodologické problémy evropské integrace / Vlastimil Fiala a kol. — Olomouc : Periplus, 2007. — 343 s. — Bibl.-Pozn. ISBN 978-80-86624-37-2 55 281
- TEORIE**
Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007 / ed. Pavel Marek. — Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. — 267 s. — (Politika a náboženství ; 6). — Pozn. ISBN 978-80-7325-152-9 55 360
- WALLERSTEIN, Immanuel Maurice**
Evropský univerzalizmus : rétorika moci / Immanuel Wallerstein. — Praha : Sociologické nakladatelství, 2008. — 92 s. — (Sociologické aktuality). — Bibl.-Pozn.-Rej. ISBN 978-80-86429-81-6 De 55 275
- WOLFRUM, Edgar**
Zdařilá demokracie : dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek / Edgar Wolfrum. — Brno : Barrister and Principal, 2008. — 583 s. : gr., mp., tab. — (Studium). — Bibl.-Pozn.-Přil.-Rej. ISBN 978-80-87029-43-5 55 359